12. TÜRKİYE LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALAR KONGRESİ

YALOVA

Bildiriler Kitabı - III

(Hukuk, İktisat, Siyaset, Uluslararası İlişkiler)

ilem ilmi etüdler derneği | TÜBİTAK | YALOVA ÜNİVERSİTESİ

12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - III

(Hukuk - İktisat - Siyaset - Uluslararası İlişkiler)

Yalova, 2024

ilem
ilmi etüdler derneği

YALOVA ÜNİVERSİTESİ

TÜBİTAK

İLMİ ETÜDLER DERNEĞİ (İLEM)
Adres: Kısıklı, Tepelik Sk. No:2-4, 34672 Üsküdar/İstanbul
Telefon: +90 (216) 310 43 18 • **Fax:** +90 (216) 310 43 18 • **E-Posta:** bilgi@ilem.org.tr

Editörler
Talha Erdoğmuş
Şeyda Karabatak

Tashih
Beyza Nur Aktaş
Şeyda Karabatak
Yusuf İslam Ağalday

Tasarım ve Uygulama
Abdullah Fuad Kılınçlı

ISBN: 978-605-7824-33-2

Düzenleyen Kurumlar
İlmi Etüdler Derneği | Yalova Üniversitesi

Destekleyen Kurumlar
TÜBİTAK

Onur Kurulu
Taha Eğri, Doç. Dr., İlmi Etüdler Derneği Yönetim Kurulu Başkanı
Mehmet Bahçekapılı, Prof. Dr., Yalova Üniversitesi Rektör

Düzenleme Kurulu*
Ali Osman Karaoğlu, Doç. Dr, Yalova Üniversitesi (TLÇK Düzenleme Kurulu Başkanı) | Mahmut Hakkı Akın, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi **| Cahit Külekçi, Prof. Dr., Yalova Üniversitesi |** Kaya Bayraktar, Prof. Dr., Yalova Üniversitesi **| M. Hüseyin Mercan, Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi |** Arife Gümüş Sarı, Dr., İlmi Etüdler Derneği **| Talha Erdoğmuş, Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi |** Rümeysa Altındiş, Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi **| Selman Sağlam, Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi |** Furkan Cinisli, Arş. Gör., Sabahattin Zaim Üniversitesi **| Sibel Özil Erdağı, Arş. Gör., Dr. Yalova Üniversitesi |** Burak Yuvalı, İlmi Etüdler Derneği **| Şeyda Karabatak, İlmi Etüdler Derneği**

Sekreterya
Şeyda Karabatak, İlmi Etüdler Derneği

*İsme göre alfabetik sırada

Bilim Kurulu*

Abdulkadir Baharçiçek, Prof. Dr. İnönü Üniversitesi | Abdulkadir Macit, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi | **Abdülkadir Yıldız, Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Adem Bölükbaşı, Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi | **Adem Efe, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi** | Adem Korkmaz, Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi | **Adem Levent, Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi** | Ahmet Ayhan Koyuncu, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi | **Ahmet Gemi, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Ahmet Faruk Aysan, Prof. Dr., Hamad Bin Khalifa University | **Ahmet İğdi, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi** | Ahmet Kırkan, Doç Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Ahmet Türkan, Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Ahmet Zahid Demirciler, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Akif Pamuk, Doç Dr., Marmara Üniversitesi** | Alev Erkilet, Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi | **Ali Cançelik, Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi** | Ali Osman Karaoğlu, Doç. Dr., Yalova Üniversitesi | **Alparslan Nas, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Alpay Doğan Yıldız, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi | **Asena Demirer, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi** | Aslı Okay Toprak, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi | **Ayşe Kaya Göktepe, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi** | Banu Gürer, Doç Dr., Marmara Üniversitesi | **Berat Açıl, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi** | Betül Sinan Nizam, Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi | **Beyhan Kanter, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Bilal Kemikli, Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi | **Bilgin Güngör, Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi** | Birol Bulut, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi | **Bünyamin Bezci, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi** | Cahit Külekçi, Prof. Dr., Yalova Üniversitesi | **Canan Özge Eğri, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi** | Cemil Osmanoğlu, Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi | **Ercan Şen, Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi** | Erhan Tecim, Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi | **Erol Yıldırım, Doç. Dr., Medipol Üniversitesi** | Ertuğrul İsmail Ökten, Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Eyüp Al, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Faruk Karaarslan, Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Faruk Taşçı, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi** | Faruk Düşünceli, Doç Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi | **Faruk Yaslıçimen, Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi** | Fatih Savaşan, Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | **Fatih Yiğit, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Feridun Bilgin, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Furkan Yıldız, Doç Dr., Kırklareli Üniversitesi** | Gaye Gökalp Yılmaz, Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi | **Gökhan Bozbaş, Doç. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Gökhan Tuncel, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi | **Hakan Hemşinli, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi** | Halil İbrahim Kaya, Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi | **Halis Sakız, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Haluk Alkan, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Haluk Songur, Prof. Dr., Türkiye Cumhuriyeti Lahey Büyükelçiliği** | Hamdi Çilingir, Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi | **Harun Bekiroğlu, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi** | Hayrettin Nebi Güdekli, Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi | **İbrahim Halil Üçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | İbrahim Özcoşar, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **İbrahim Taşdemir, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı** | İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **İlhan Erdem, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi** | Kadir Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | **Kamuran Gökdağ, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Kübra Bilgin Tiryaki, Dr. İstanbul Üniversitesi | **Lütfi Sunar, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Mahmut Bilen , Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi | **Mahmut Hakkı Akın, Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Mehmet Cüneyd Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Mehmet Güneş, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi** | Mehmet Selim Ayday, Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi | **Mehmet Özturan, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Mehmet Ulukütük, Doç Dr., Bursa Teknik Üniversitesi | **Mesut Aytekin, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi** | Mevlüt Türk, Prof. Dr., İnönü Üniversitesi | **Muhammed Hüseyin Mercan, Doç. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi** | Muhammed Göçgün, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi | **Muhammet Veysel Bilici, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi** | Murat Çemrek, Prof. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi | **Murat Kacıroğlu, Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi** | Murat Sezik, Doç Dr., İnönü Üniversitesi | **Murat Şentürk, Doç Dr., İstanbul Üniversitesi** | Mustafa Kömürcüoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, Medeniyet Üniversitesi | **Mustafa Öztürk, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Musa Öztürk, Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | **Mustafa Cüneyt Özşahin, Doç Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi** | Mustafa Ercan Kılıç, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi | **Mustafa Deste, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi** | Mustafa Tekin, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Necati Anaz, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi** | Necip Taha Gür, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi | **Necip Uyanık, Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi** | Nihat Erdoğmuş, Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi | **Osman Çalışkan, Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi** | Osman Vahdet İşsevenler, Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi | **Ömer Bozkurt, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Ömer Çaha, Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi | **Ömer Türker, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi** | Rahim Acar, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi | **Rahile Kızılkaya Yılmaz, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Ramazan Turgut, Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi | **Remzi Avcı, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Reşit Yıldız, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Selahattin Polatoğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi** | Serhan Afacan, Doç. Dr. Marmara Üniversitesi | **Serhat Harman, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | **Serhat Anıktar, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi** | Sıtkı Karadeniz, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Süleyman Güder, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi** | Süleyman Şanlı, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Şeyma Kömürcüoğlu, Doç. Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi** | Şükrü Sim, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Taha Eğri, Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi** | Turgut Akyüz, Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi | **Ümran Ay, Prof. Dr., Marmara Üniversitesi** | Veysi Ünverdi, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Yunus Cengiz, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Yunus Kaya, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi | **Yusuf Alpaydın, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Yusuf Doğan, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi | **Yusuf Ziya Gökçek, Doç. Dr., Marmara Üniversitesi** | Zeynep Hafsa Orhan, Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi | **Ziya Polat, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi** | Zülküf Kara, Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi

*İsme göre alfabetik sırada

Yayın sürecinde destekleri için Beyza Nur Aktaş, Yusuf İslam Ağalday'a teşekkür ederiz..

İlmi Etüdler Derneği (İLEM)

2002 yılında kurulan İlmi Etüdler Derneği, geleneğin birikiminden yeni bir düşüncenin inşasına fikrini paylaşan ilim insanlarının yetişmesine zemin oluşturacak ve insanlığın sorunlarına çözüm üretecek çalışmalar gerçekleştirme gayretindedir.

İLEM, düşünce dünyamızda müspet gelişmelere yol açabilmesi için akademik çalışmanın mahiyet ve gayesi üzerine yeniden düşünmenin gerekliliğine inanmakta ve ilmi çalışmalarını bu yönde şekillendirmektedir. Bu kapsamda kurulduğu günden bugüne lisans ve lisansüstü düzeyde çalışmalar yürüten araştırmacılara yönelik akademik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Lisans düzeyindeki katılımcılara medeniyetimizin kadim birikimi ve düşünce mirası yanında çağdaş dünyayı da tanımalarını sağlayan ve onlara bu yönde perspektif katan üç kademeden müteşekkil İLEM Eğitim Programı uygulanmaktadır. Bu eğitimle gençlere düşünme, analiz etme ve yöntem becerileri kazandırılarak ilmi üretkenlikleri artırılmakta ve akademik hayata hazırlanmaktadırlar. Bu programın yanında lisansüstü düzeydeki araştırmacıların istifade ettiği ve kendi çalışma alanlarında derinleşmelerine imkân sunan; bünyesinde çeşitli seminer, okuma grupları, sunum ve atölye çalışmalarını barındıran İLEM İhtisas faaliyetleri yürütülmektedir. Bilgiye ulaşma, bilgiyi bir değerler sistemi etrafında üretme ve paylaşma gibi temel kaygılar programın temel çerçevesini belirlemektedir. İhtisas programı ile özellikle sosyal bilimler alanındaki konuların kuşatıcı, külli bir perspektif ve özgün alternatifler sunacak şekilde çalışılması hedeflenmektedir. Yine lisansüstü düzeyinde verilen akademik eğitimlerle katılımcıların bilimsel araştırma yöntemlerine vakıf olmaları ve akademik disiplini özümseyerek düşünce üretmelerine imkân sağlanmaktadır. İLEM, akademik/disipliner hususların yanında çeşitli toplumsal meselelere özgün bir yaklaşımla bakmak ve bu istikamette alternatif çözümler üretmek gayesiyle çeşitli konu başlıkları altında ulusal ve uluslararası kongreler, yaz okulları, konferanslar, paneller, anma toplantıları ve seminerler düzenleyerek kamuoyunun istifadesine sunmaktadır. Bu çerçevede, yürüttüğü çeşitli düzeydeki faaliyetlerin çıktılarını ve diğer akademik çalışmalarını yayına (kitap, dergi, rapor vs.) dönüştürmektedir. Bu kapsamda hakemli akademik dergiler olan ve ESCI başta olmak üzere uluslararası indekslerce taranan "İnsan ve Toplum" ve "Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi" yayımlanmaktadır. Bunların yanı sıra "İslam Ahlak Projesi", "İslam Düşünce Atlası", "İslamcı Dergiler Projesi" ve "İslam Siyaset Düşüncesi Projesi" gibi araştırma ve yayın projeleriyle ilmi geleneğimizi anlamaya yardımcı, geçmişimize ışık tutarak günümüzü anlamlandıracak ve böylelikle geleceğimize şekil verecek çalışmalarına da devam etmektedir.

SUNUŞ

Lisansüstü eğitim düzeyinde araştırmacılar, bilginin eleştirisi ve yeniden üretiminin gerçekleştirildiği bir sürecin parçası haline gelmektedir. Bu aşamada araştırmacı, üniversiteler aracılığıyla bilgiye ulaşma yetisinin kazanıldığı ve bilgi üretim süreçlerine katılımın başlangıç adımı olarak görülen lisans düzeyinin ötesine geçmektedir. 12. yılını geride bırakan Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK), genç araştırmacıların bu dönüşüm sürecinde kamuoyu ile temasını mümkün kılan önemli akademik etkinlikler arasında kendisine yer bulmuştur.

Lisansüstü çalışmalar bağlamında, sosyal bilimlerdeki farklı disiplinler arasında yaşanan irtibat sorunlarının çözüme kavuşturularak yeni bir zemin oluşturulması güncelliğini sürdüren bir ihtiyaçtır. Türkiye'de akademik çalışma yürüten genç araştırmacılara yönelik ulusal bir kongre olarak TLÇK, sosyal bilimler alanında disiplinler arası çalışmaları teşvik etme ve nitelikli, özgün akademik üretime katkı sağlama hedeflerini kendisine gaye edinmiştir. Ayrıca TLÇK, genç akademisyenlere çok yönlü iletişim ve tecrübe aktarımı imkânı sunarak lisansüstü çalışmaların niteliğini artırmayı ve bilim dünyasına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye'de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmak için disiplinler arası yaklaşımları teşvik ederek ortak dil ve yöntem geliştirilmesine imkân sağlamaktadır.

"Genç Akademisyenler Buluşması" adıyla 2007-2011 yılları arasında gerçekleşen bir dizi akademik gayretin mirasını devralan TLÇK, ilk defa 2012 yılında Türkiye'nin farklı üniversitelerinden genç akademisyenleri Konya'da bir araya getirmiştir. Yıllar içinde Bursa, Sakarya, Kütahya, Isparta, Muş, Burdur, Malatya, Kocaeli, Konya ve Mardin illerine misafir olan Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi 12. yılında, 15-17 Kasım 2023 tarihleri arasında İlmi Etüdler Derneği ve Yalova Üniversitesi iş birliğinde TÜBİTAK'ın destekleriyle Yalova'da gerçekleştirildi.

Kongrede, 100'ün üstünde farklı üniversite ve kurumdan yapılan 500'den fazla başvuru içerisinden bilim kurulu tarafından seçilen bildiriler bu kitaba dahil edildi. Edebiyat, Eğitim, Felsefe, Hukuk, İktisat, İlahiyat, Mimarlık & Şehircilik, Psikoloji, Sanat, Siyaset Bilimi, Sosyo-

loji, Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerinde bildiriler yer almaktadır. 12. TLÇK Bildiriler Kitabı, kongreye kabul edilen tebliğlerden hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongreye kabul edilen bildirilerden 41'i kongre sonrasında editörlük süreçlerinden geçirilerek 4 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında Hukuk, İktisat, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarında sunulan 10 bildiriden oluşmaktadır.

12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nin gerçekleştirilmesi için başından beri yoğun çaba sarf eden Sayın Rektör Prof. Dr. Mehmet Bahçekapılı şahsında Yalova Üniversitesi'ne, programın gerçekleşmesine katkı sunan tüm kurum ve kuruluşlara ve İLEM'in kıymetli mensuplarına içtenlikle teşekkür ederiz. Ayrıca, bildirilerin kabul ve değerlendirme sürecinde katkılarını bizden esirgemeyen bilim kurulu üyelerine müteşekkiriz.

Kuşkusuz, en büyük teşekkür çalışmalarıyla kongreye ve bu kitaba katkı veren genç akademisyenleredir. Kongre sonuçlarının yer aldığı bu çalışmanın akademik camiaya özgün katkılar sunmasını, lisans ve lisansüstü çalışmalarına kaynak teşkil etmesini temenni ediyoruz.

Talha Erdoğmuş & Şeyda Karabatak

12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı Editörleri

İÇİNDEKİLER

HUKUK

Ece Hilal Akpınar & Setenay Yağmur

Kıymetli Evrakın Ziyaı e İptali 13

Mehmet Fuat Yıldırım

Uluslararası Hukukta Güvenli Bölgeler 31

İKTİSAT

Hamdi Çatal & Muhammet Fatih Canbaz*

Toplumda Karz-ı Hasen Farkındalığı ve Eğilimlerin Tespiti 53

Hamide Karataş

Türkiye'de Yolsuzluk ve Ekonomik Büyüme: Kurumsal İktisadi Bir Değerlendirme 71

İfet Bilir

Bağımsızlıktan Günümüze Katar-Türkiye Ekonomik ve Ticari İlişkileri 91

Mehmet Çalışkan

Ekolojik Krizlere Çözüm Önerileri ve İsyan Ahlakı 103

SİYASET 115

Ayşegül Kocamaz*

Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye'de İslamcı Siyasi Düşünce Geleneğinin Yeniden Siyasete Dönüşü 117

Büşra Erdem

İbn Teymiyye'nin Moğol İlhanlı Devleti Adına Vermiş Olduğu Fetvaların Radikal Örgütler Tarafından Güncellenmesi 135

ULUSLARARASI İLİŞKİLER 153

Aytan Isayeva & Murad Aghayev

Azerbaycan-İran İlişkilerinde Din Faktörü: Şîîliğin Etkisi 155

Muhammed Mahsum Altan

ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıma Kararı Çerçevesinde İsrail'in Küresel İmajı 169

HUKUK

Kıymetli Evrakın Ziyaı e İptali*

Ece Hilal Akpınar* & Setenay Yağmur**

Öz: Kıymetli evrak hukukuna hâkim olan bazı ilkeler vardır. Bu ilkelerden bir tanesi hakkın senetten ayrı ileri sürülememesi ilkesidir. Lakin bu ilkenin sıkı sıkıya uygulanması ticari hayatı sekteye uğratacağından, kanun koyucu bu ilkeye istisna getirmiştir. Bu istisna kıymetli evrakın zayi olmasıdır. Senedin, çalınma, yırtılma, gasp veya kaybolma gibi beşeri bir sebeple veya yangın, su baskını, deprem gibi doğal bir nedenden kullanılamayacak bir hale gelmesine "kıymetli evrakın ziya olması" denir. Kıymetli evrakın ziyaı "mutlak anlamda ziya" ve "nispi anlamda ziya" olmak üzere ikiye ayrılır. Senedin hiç kimse tarafından ibraz edilemeyecek şekilde ziya olmasına mutlak anlamda ziya denir. Örneğin, senedin yanması veya yırtılması gibi durumlarda mutlak anlamda ziya vardır. Senedin yalnızca hamil tarafından ibraz edilememesine ise nispi anlamda ziya denir. Uygulamada en sık karşılaşılan durum ise senedin çalınmasıdır. Kıymetli evrakın ziya olması halinde kanun, ilgili kişilere birtakım haklar tanımıştır. Bunlardan ilki ödeme yasağı talep etme hakkıdır. Sendin nispi anlamda zayi olması halinde, senet üzerinde hak sahibi olan kişi, mahkemeden ödeme yasağı talep edebilir. Şayet hak sahibi mahkemeden böyle bir karar aldırmazsa, senedi ele geçiren kişi senet borçlusuna başvurarak senetteki hakkı talep edebilir. Senedin zayi olması durumunda sahip olunan diğer bir hak ise senet bedelini tevdiidir. TTK m.757/2'ye göre, ödemeyi yasaklama kararıyla birlikte muhataba, vadenin gelmesiyle senet bedelini tevdi etmeye izin verir ve tevdi yerini gösterir. Bunlardan başka kanun koyucu senedi zayi eden kişiye istirdat davası açma ve iptal talebinde bulunma hakkı da vermiştir. Senedi ele geçiren kişi biliniyorsa istirdat davası açılır; bilinmiyorsa mahkemeden iptal talebinde bulunulur. Kanunda emre, hamile ve nama yazılı senetler için farklı iptal yolları düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıymetli Evrakın Ziyaı, Mutlak Anlamda Ziya, Nispi Anlamda Ziya, Ödeme Yasağı, İstirdat Davası, İptal Talebi.

Giriş

Kıymetli evrak hukukuna hâkim olan birtakım ilkeler vardır. Bu ilkelerden birisi de hakkın senetten ayrı ileri sürülememesi (Hak senet birlikteliği) ilkesidir. Bu ilke senedin zayi olması halinde hak sahibi açısından önemli problemler oluşturmaktadır. Zira senedin zilyetliği alacaklıda değilse, alacaklının senette var olan hakkı ileri sürmesi mümkün değildir. Kıymetli evrakı adi senetten ayıran özelliklerden biri olan bu ilke sebebiyle, kıymetli evrakın zayi

* Bu bildiri Gedik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalında kabul edilen yüksek lisans tezinden özetlenmiştir.

** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. İletişim: ecehilal_05@hotmail.com

*** Gedik Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Dr. Öğr. Üyesi. İletişim: setenay.yagmur@gedik.edu.tr

olması durumunda hak sahibinin senetteki haklarını ileri sürebilmesi amacıyla özel bir iptal usulü öngörülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak TTK'da önce genel hükümler düzenlenmiş, ardından da nama, emre ve hamile yazılı senetler için farklı usuller getirilmiştir (Karakaya, 2014: 23) aynı yönde bkz. Bozkurt, 2014: 43; Göç Gürbüz, 2017: 51).

Kıymetli Evrakın Ziyaı Kavramı

Ziya kelimesi Arapça' dan dilimize geçen bir kelime olup, kayıp, elden çıkmış ve telef olmuş manasında kullanılır. Zayi olma kelimesi kıymetli evrakta özellikle "elde olmasına rağmen işe yaramayacak durumda olma" veya "kullanılamayacak hale gelme" anlamlarına da gelmektedir (Karakaya, 2014: 23). TTK' da ise kıymetli evrakın zayi olmasından ne kastedildiği açıkça belirtilmemiştir. Fakat hem TTK'da hem de TMK'da zayi olmayla alakalı maddelere yer verilmiştir.

Kıymetli evrakın zayi olmasıyla alakalı bir tanımlama yapacak olursak;

> "Kıymetli evrakın ziyaı; senedin çalınma, gasp, yırtılma veya kaybolma gibi beşeri ya da deprem, su baskını veya yangın gibi doğal bir olayla hamilin rızası dışında elinden çıkması veyahut senet hamilin elinde olmasına rağmen, yıpranma, bozulma gibi sebeplerden kullanılamaz hale gelmesi durumudur." (Gültekin, 2020: 67; aynı yönde bkz. Gültekin, 2007: 61; İmregün, 1995: 200; Öztan, 1997: 265; Öztan, 2021: 54, 265; Poroy ve Tekinalp, 2021: 118-119; Pulaşlı, 2019: 89; Tekil, 1994: 77-78).

Kıymetli evrakın zayi olmasından kaynaklı ibraz edilememesi mutlak ya da nispi anlamda olabilir.

Mutlak Anlamda Ziya

Senedin mutlak anlamda zayi olması senedin ibraz edilememe durumunun herkes için geçerli olmasıdır. Senedin ibrazı sadece hak sahibi için değil, herkes için imkânsızdır. Örneğin senedin yanması, yırtılması gibi hallerde senedin zilyetliğinin kazanılması, herhangi bir kimse için mümkün değildir. Burada objektif bir imkânsızlık söz konusudur (Bakırcı, 2021: 82; aynı yönde bkz. Cebeci, 2014: 24; Göç Gürbüz, 2017: 56). Borçlunun bulunamaması nedeniyle senedin ibraz edilememesi veya hak sahibinin senedi koyduğu yeri sakatlığı sebebiyle bulamaması durumunda sübjektif imkânsızlık hali mevcuttur. Bu durumlarda senedin zayi olduğundan bahsedemeyiz (Göç Gürbüz, 2017: 56; Öztan, 2021: 54).

Nispi Anlamda Ziya

Kıymetli evrakın nispi anlamda zayi olması durumunda mutlak anlamda zayi gibi senedin herhangi bir kimse tarafından ibraz edilememesi gibi bir durum mevcut değildir. Nispi anlamda zayi senedin yalnızca hamili tarafından ibraz edilememesidir. Gündelik hayatta en

çok karşılaşılan hallerden olan senedin çalınması ya da kaybolması gibi durumlarda sendin nispi anlamda zayi olduğu kabul edilir. Kıymetli evrakın kaybedilmesi halinde senet, hamilin iradesi dışında kaybolmalıdır. Ayrıca senedin kısa süreli kaybolması kıymetli evrakın zayi olduğu anlamına gelmez. Senedin sürekli olarak kaybolması durumunda kıymetli evrakın zayi olduğu kabul edilir (Bakırcı, 2021: 82).

Önemli diğer bir husus da senedin hasar görmüş olmasıdır. Örnek verecek olursak, senedin karalanmış olması veya üzerine bir şey döküldüğü için yazıların okunamaması durumunda, hamilin senet üzerindeki zilyetliği devam etmektedir. Ancak, senet borçluya ibraz edildiğinde borçlu senetteki hasar yüzünden borcu ifa etmekten kaçınabilir (Göç Gürbüz, 2017: 57). Bu durumda senedin iptal edilip edilemeyeceği doktrinde tartışmalıdır. Ertekin ve Karataş'a göre, senedin esaslı unsurları anlaşılmasına rağmen, senet tedavülü imkânsız bir biçimde yıpranmış veya bozulmuşsa, kıymetli evrakın zayi ve iptali hükümlerine başvurulamaz. Bu durumda senet hamili keşideciden masrafları peşin ödemek şartıyla yeni bir senet düzenlemesini isteyebilir (Ertekin ve Karataş, 1998: 40). Diğer taraftan Poroy ve Tekinalp ise, senedin işe yaramaz duruma gelmesi halinde senedin asli unsurları zedelendiği için iptal edilmesi gerektiğini savunmuştur (Poroy ve Tekinalp, 2021: 119). Doktrinde aksi görüşü savunan yazarlar da mevcuttur. Domaniç, hamile yazılı senedin elde bulunmasına rağmen kullanılamaz duruma gelmesi halinde uygulanacak usulün kanunda düzenlenmediğini haliyle genel hükümlere göre borçluya karşı istihkak davası açılıp hakkın varlığının ispat edilmesi gerektiğini belirtir. Yazar yırtılan veya karalanan senedin iptal edilip yenisinin düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur (Domaniç, 1990: 40). Yargıtay da bu görüşe paralel olarak, senedin elde olmasına rağmen kullanılamaz duruma gelmesi halinde genel hükümler uyarınca borçluya karşı istihkak davası açılarak hakkın varlığının ispat edilmesine, yırtılan senedin iptaline ve senedin vadesi gelmemişse yeniden düzenlenmesine karar vermiştir (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E: 1979/5832, K: 1979/5872; aktaran: Karakaya, 2014: 27). Diğer bir örnekte ise Yargıtay, sehven çamaşır makinesinde yıkanan senedin iptal edilebileceğine karar vermiştir (Yargıtay 11. HD. E: 2014/5623, K: 2014/12782, T: 03/07/2014 www.karararama.com Erişim Tarihi: 10.09.2022).

Bizim görüşümüze göre, senet kullanılamaz hale gelmiş ve senedin içeriği anlaşılmıyorsa, hamil iptal talebinde bulunabilmelidir. Ancak senet yıprandığı halde asli unsurlarının anlaşıldığı durumlarda senedin iptal edilmesine gerek yoktur. Zira bu durum senedin dolanım yeteneğini azaltacağından ticari hayatı sekteye uğratabilir. Bu hallerde masrafı keşidecinin sağlaması koşuluyla yeni bir senet düzenlemesi talep edilebilmelidir.

Kıymetli Evrakın Zayi Olmasında Hamilin Hakları

Hamilin Ödeme Yasağı Talep Etme Hakkı

Kıymetli evrakın nispi anlamda zayi olması durumunda hamil mahkemeden ödeme yasağı verilmesini talep edebilir. Kıymetli evrakın mutlak olarak zayi olması halinde hamilin mahkemeden ödeme yasağı talep etme hakkı yoktur. Zira senet kimsenin elinde olmadığı için ibraz edilemez. Burada objektif ibraz imkânsızlığı mevcuttur (Bakırcı, 2021: 85-86; Turan, 2020: 39). Mutlak anlamda zayi olan senet için ödeme yasağı talep edilirse hâkim bu talebi resen reddeder

Senedi zayi eden kişi mahkemeden ödeme yasağı kararı aldırmazsa, senedi ele geçiren kişi, senedi borçluya ibraz ederek senetteki hakkı talep edebilir. Ödeme yasağı kararı, hamile yazılı senetler için TTK m. 662'de, emre yazılı senetler için TTK m. 757'de farklı farklı düzenlenmiştir. TTK m. 662'ye göre, dilekçe sahibinin talebi üzerine mahkeme, senedin borçlusuna, aksine hareket ettiği sürece iki kere ödeme yapmak zorunda kalacağını ihtar ederek ödemenin yasaklanması kararı verir. TTK m. 757 uyarınca emre yazılı senetler için iptal kararı alınmadan önce mahkemeden, borçlunun ödeme yapmasını önlemek için ödeme yasağı kararı talep edilebilir (Göç Gürbüz, 2017: 61). Görüldüğü üzere hamile yazılı senetler ve emre yazılı senetler için farklı şekilde ödeme yasağı talep edilebilir. İptal talebinde bulunulmuş olması durumunda hamile yazılı senetler için ödeme yasağı talep edilebilir. Mahkemeden iptal talebinde bulunulmadan önce sadece ödeme yasağı kararı verilmesi talep edilemez. Buna karşın kanunda yasaklayıcı bir düzenleme olmadığı için iptal talebi ile ödeme yasağı talebi birlikte yapılabilir (Göç Gürbüz, 2017: 61 aynı yönde bkz. Öztan, 1997: 302; Öztürk Dirikkan, 1990: 73; Pulaşlı, 2019: 99).

Ödeme Yasağının Hukuki Niteliği

Mahkemenin verdiği ödeme yasağı kararı önleyici tedbir kararıdır. Önleyici tedbir niteliğinde olan bu karar doktrinde tartışmalı olmasına karşın çoğunluğun (Bakırcı, 2021: 89 aynı yönde bkz. Göç Gürbüz, 2017: 62; Gültekin, 2020: 74; Karakaya, 2014: 31; Kendigelen ve Kırca, 2021: 63; Özbay, 2012: 412 vd.) ve Yargıtay'ın görüşüne göre "ihtiyati tedbir" mahiyetindedir. Yargıtay bir kararında, ödeme yasağının senedin ziya sebebiyle iptali talebinde talep istenebileceği gibi, dava açılmadan önce ihtiyati tedbir olarak talep edilebileceğine karar vermiştir (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E: 1985/3596, K: 1985/3300; aktaran: Bakırcı, 2021: 89).

Bazı yazarlar ödeme yasağının herhangi bir şarta bağlı olmadığını savunmaktadır (Şimşek, 1983: 44).

Bazı yazarlar ise ihtiyati tedbir sebebiyle muhatabın ya da üçüncü kişilerin zarara uğramaları olasılığına karşı teminat alınması gerektiğini savunmaktadır (Gültekin, 2020: 74 aynı yön-

de bkz. Domaniç, 1990: 434; Ertekin ve Karataş, 1998: 41; Öztürk Dirikkan, 1990: 40; Pulaşlı, 2019: 111-112). TTK'da bu konuya ilişkin bir hüküm yoktur. Ancak HMK'nın ihtiyati tedbire yönelik hükümleri burada kıyasen uygulanacaktır.

Fikrimizce, ihtiyati tedbir kararıyla birlikte zarara uğrama olasılığı olan kişiler bulunabilecek olmasından dolayı, teminat yatırılması isabetli olacaktır. Zira HMK m. 392 uyarınca, mahkeme ihtiyati tedbiri kararlaştırabilmek için, diğer tarafın ya da üçüncü kişinin haksız ihtiyati tedbir sebebiyle uğrayabileceği zararı karşılamak maksadıyla, tedbir talebinde bulunandan teminat yatırmasını isteyebilir (Pekcanıtez ve diğerleri, 2022: 598 aynı yönde bkz. Arslan ve diğerleri, 2019: 575; Budak ve Karaaslan, 2021: 369).

Ödeme Yasağı Talep Edebilecek Kişiler

Kıymetli evrak zayi olduğunda, senet üzerinde hak sahibi olan kişi, mahkemeden ödemenin yasaklanmasını talep edebilir. Başka bir deyişle kıymetli evrakın zayi olması durumunda ödeme yasağını ilk hamil talep edebileceği gibi senedi ciro ile devralan hamil de talep edebilir (Karakaya, 2014: 33).

Mahkeme ilk olarak zayi iddiasıyla mahkemeye başvuran kişinin yetkili hamil olup olmadığını araştırmalıdır. Başvuran kişinin yetkili hamil olduğu anlaşıldığı takdirde, senedin başvuranın rızası dışında elinden çıkıp çıkmadığı hususunu araştırmalıdır. Zira senedin yanma, yırtılma gibi mutlak anlamda zayi hallerinde ödeme yasağı talep edilemez (Bakırcı, 2021: 92).

Mahkemeden ödeme yasağı talep edebilmek için senedin meşru hamili olmak gerekir. Örneğin, bir hırsız çaldığı senet için mahkemeden ödeme yasağı talebinde bulunamaz.

Ödeme Yasağında Görevli ve Yetkili Mahkeme

Ödeme yasağında görevli mahkeme TTK m. 757/1 uyarınca asliye ticaret mahkemesidir. Asliye ticaret mahkemesinin olmadığı yerlerde ise TTK m. 5 gereğince asliye hukuk mahkemesidir.

Ödeme yasağında yetkili mahkeme ise ödeme yeri veya hamilin yerleşim yeri mahkemesidir. Hamile yazılı senetlerde yetkili mahkeme borçlunun yerleşim yeri mahkemesi, pay senetleri için ise TTK. 661/1 'e göre anonim şirketin merkezinin bulunduğu yer mahkemesidir (Göç Gürbüz, 2017: 67-68). Emtia senedi ya da taşıma senedinin olduğu durumlardaysa yetkili mahkeme eşyanın teslim edileceği yer mahkemesidir (TTK m. 890/1).

Ödeme Yasağı Kararına Karşı Kanun Yolu

TTK'da ödeme yasağı kararına karşı başvurulacak kanun yolu düzenlenmemiştir. Burada da haksız ödeme yasağı kararında tazminat konusunda olduğu gibi HMK'daki ihtiyati tedbire ilişkin düzenlemelere başvurulur. (Göç Gürbüz, 2017: 75).

HMK m. 391/3'te, ihtiyati tedbir talebinin reddedilmesi durumunda kanun yoluna başvurulabileceği ve bu başvurunun öncelikli olarak incelenip karara bağlanacağı düzenlenmiştir. Fakat "kanun yolu" ifadesinin ne anlama geldiği hususunda Yargıtay'ın farklı kararları vardır. Şöyle ki bazı daireler, ihtiyati tedbir kararına yapılan itiraz için verilen kararın tek başına temyiz edilemeyeceği yönünde karar vermekteydi (Yargıtay 16. Hukuk Dairesi, E: 2013/5462, K: 2013/7453; Yargıtay 17. Hukuk Dairesi, E: 2013/6898, K: 2013/8269 www.karararama.com.tr Erişim Tarihi: 26.09.2022). Bazı daireler ise bu karara karşı yapılan temyiz başvurularını kabul etmekte ve karara bağlamaktaydı (Özbudak, 2014: 90; Şahin, 2019: 95). Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulu 21/04/2014 tarihli kararına göre ise, ihtiyati tedbir kararına yapılan itiraz üzerine verilen karara karşı başvurulacak kanun yolu istinaftır Bu karara karşı temyiz yolu kapalıdır (Yargıtay İBGK, E: 2013/1, K: 2014/1 www.karararama.com.tr Erişim Tarihi: 26.09.2022). Sonuç olarak ilk derece mahkemesinin verdiği karara karşı yapılan itirazın reddi halinde başvurulacak kanun yolu istinaf mahkemesidir.

Senet Bedelini Tevdii

TTK m.757/2'ye göre, ödemeyi yasaklama kararıyla birlikte muhataba, vadenin gelmesiyle senet bedelini tevdi etmeye izin verir ve tevdi yerini gösterir.

Tevdi kararını mahkemenin resen mi yoksa talep üzerine mi vereceği konusu doktrinde tartışmalıdır. Bir görüşe göre, mahkeme borçlunun talep etmesi durumunda senet bedelinin tevdie karar verir (Gültekin, 2020: 76 aynı yönde bkz. Domaniç, 1990: 52; Ertekin ve Karataş, 1998: 43; Öztan, 1997: 290; Öztürk Dirikkan, 1990: 45). Yargıtay da mahkemenin senet bedelini tevdie borçlunun talebi üzerine karar verebileceğini kabul etmektedir (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E: 85/3596, K: 85/3300 T: 27/05/1985; aktaran: Göç Gürbüz, 2017: 79). Bizim de katıldığımız diğer görüşe göre, hamilin haklarının korunması için özel bir talepte bulunmasa dahi mahkeme tevdie ve tevdi yerini belirlemeye resen karar vermelidir (Sezer, 2016: 131 aynı yönde bkz. Göç Gürbüz, 2017: 79; Karakaya, 2014: 45; Kınacıoğlu, 1999: 72). Tevdi kararının talep edilmesi halinde verileceğine yönelik kanunda açık bir düzenleme olmasa da TTK m. 757/2'de, ödeme yasağı kararında mahkemenin muhataba, vadenin gelmesiyle poliçe bedelini tevdi etmeye izin vereceği ve tevdi yerini göstereceği düzenlenmiştir. Bu kanun maddesinin lafzi yorumuyla "tevdi yerini tayin eder" ifadesinden düzenlemenin emredici olduğu anlaşılmaktadır. Haliyle kanun maddesinden tevdi yerine resen karar verileceği anlaşılmaktadır (Karakaya, 2014: 45).

İstirdat Davası Açma Hakkı

Kıymetli evrakın zayi olmasında ise hamil, ödeme yasağı kararıyla birlikte senedin kimin elinde olduğu biliyorsa istirdat davası açması, bilmiyorsa iptal talebinde bulunması gerekir. İptal talebinde senedin iptal edileceği ilan edilecektir. İlan aşamasında senet hakkındaki

bilgiler ilan edilecek ve senedi elinde bulunduran kişinin senedi getirmesi aksi takdirde senedin iptal edileceği bildirilecektir. Senedi elinde bulunduran kişi tespit edilir ya da bu kişi senedi mahkemeye ibraz ederse mahkeme iptal kararı vermez. İptal talebinin görüldüğü mahkeme senedi elinde bulunduran kişiye karşı istirdat davası açması için iptal isteyene süre verecektir. Bu sürenin verilmesi için senedi elinde bulunduran kişinin kesin olarak bilinmesi gerekir. Bu süre içinde istirdat davası açıldığı takdirde ödeme yasağı davanın sonucuna kadar devam eder. Eğer bu süre zarfında istirdat davası açılmazsa ödeme yasağı kararı kalkar (Bakırcı, 2021: 155).

İstirdat davası açılabilmesi için senedin nispi anlamda zayi olması gerekir çünkü mutlak zayi durumunda senet kimsenin elinde olmadığı için istirdat davası açmakta hukuki bir yarar yoktur. Senet üzerindeki zilyetliğin geçici olarak kaybolması ya da hamilin senedi rızası ile terk etmiş olması durumunda da istirdat davası açılamaz. İstirdat davası sonucunda senet iptal edilmez. İstirdat davası maddi anlamda kesin hüküm teşkil ettiği için mutlak hak sahibi ortaya çıkmış olur (Bakırcı, 2021: 156).

İstirdat Davasında Görevli ve Yetkili Mahkeme

İstirdat davası açılmasında TTK m. 5/1'e göre asliye ticaret mahkemesi görevlidir. Eğer o yerde asliye ticaret mahkemesi yoksa TTK m. 5/4 uyarınca asliye hukuk mahkemeleri görevlidir.

İstirdat davasında hangi mahkemenin yetkili olacağına dair TTK'da bir düzenleme mevcut değildir. Bu konu hakkında doktrinde çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı yazarlara ve bizim de katıldığımız görüşe göre, istirdat davasında yetkili mahkeme TTK m. 661/2 (e TTK m. 573/2), 757/1 (e TTK m. 669) ve 758 (e TTK m. 670) uyarınca ödeme yeri (TTK m. 661/2'ye göre borçlunun yerleşim yeri, TTK m. 757/1'e göre hamilin yerleşim yeri) mahkemesidir (Karakaya, 2014: 134; Kınacıoğlu, 1999: 73). Zira istirdat davası ile iptal kararı ve ödeme yasağı birbirleriyle ilişkili dava ve işlerdir. Bunlar için aynı mahkemeye başvurulması isabetli olacaktır. Diğer yazarlara ve Yargıtay'a göre istirdat davasında yetki HMK'daki genel yetki kurallarına göre belirlenir (Sezer, 2016: 220 aynı yönde bkz. Eriş, 2014: 503; Esenkar, 2007: 64; Gültekin, 2020: 148; Gürühan, 2015: 51; Göç Gürbüz, 2017: 186; Öztan, 2021: 61; Öztürk Dirikkan, 1990: 55; Şahin, 2019: 209; Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E: 2008/7439, K: 2008/10558; aktaran: Şahin, 2019: 210).

İstirdat Davasının Şartları

1. Senet hak sahibinin elinden rızası dışında çıkmalıdır.

Senet hamilin rızası dışında elinden çıkmalıdır. Hamil senedi bilerek terk etmişse, örneğin çöpe atmışsa istirdat davası açamaz. Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi istirdat davası açılabilmesi için senet nispi anlamda zayi olmalıdır. Mutlak anlamda zayi durumuna kıymetli evrak kimsenin elinde olmadığı için istirdat davası açmada hukuki menfaat yoktur (Bakır-

cı, 2021: 157). Hak sahibi irade sakatlanması sebebiyle senedi elinden çıkarmışsa, örneğin, tehdit ya da hile gibi sebeplerle senet zilyetliğini kaybetmişse, bu halde de istirdat davası açma hakkı vardır (Bakırcı, 2021: 157; Turan, 2020: 66).

2. Senedi ele geçiren kişi bilinmelidir.

Senedi ele geçiren kişinin kimliğinin açık olarak bilinmesi gerekir. Örneğin, senet çalınmış, çalan kişi görülmüş ancak kimliği tespit edilememişse, istirdat davası açılamaz (Göç Gürbüz, 2017: 190; Öztürk Dirikkan, 1990: 53). Kimliğin bilinmesi de bazı durumlarda yeterli olmamaktadır. Senedi ele geçiren kişiye hukuken başvurma imkânı olmalıdır. Örneğin, senedi ele geçiren kişinin yerleşim yeri bilinmiyorsa, bu kişiye karşı dava açma imkânı yoksa istirdat davası da açılamaz. Bu halde senedin iptal edilmesi gerekir (Göç Gürbüz, 2017: 190 aynı yönde bkz. Öztan, 1997: 293; Öztürk Dirikkan, 1990: 53).

3. Senedi ele geçiren kişi ağır kusurlu ya da kötüniyetli olmalıdır

Davacı, senedi ele geçirenin senedi kötüniyetli veya ağır kusurlu olarak iktisap ettiğini ispatlamak zorundadır. Aksi takdirde talebi reddedilecektir (Şahin, 2019: 205). Örneğin, senedi ele geçiren kişinin Ağır Ceza Mahkemesi'nde "kişiyi hürriyetinden yoksun kılma, şantaj, mağdurun senedi vermeye mecbur edilmesi suretiyle yağma" suçlarından yargılanması senedi kötüniyetli olarak ele geçirdiğini ispatlar niteliktedir (Yargıtay 11. HD. E: 2016/8417, K: 2018/1736).

4. İstirdat davası belirli bir süre içinde açılmalıdır

Kıymetli evrakın zayi nedeniyle iptali talebinde mahkemenin yaptığı ilanlar sonucunda senedi ele geçiren hamil ortaya çıkarak senedi mahkemeye ibraz edebilir. Bu halde mahkeme senedin iptaline karar vermez. Mahkeme, iptal talebinde bulunan hamile senedi ele geçiren kişiye karşı istirdat davası açması için uygun bir süre verir. TTK m. 758'e göre iptal talebinde bulunan hamil mahkemenin verdiği bu süre içerisinde istirdat davası açmalıdır. Süresi içerisinde istirdat davası açılması halinde ödeme yasağı kararı istirdat davasının sonuna kadar devam edecektir. Süresi içerisinde istirdat davası açılmadığı takdirde mahkeme ödeme yasağı kararını kaldırarak iptal talebini reddeder (Bakırcı, 2021: 160).

Kanunda geçen "uygun süre" kavramından ne anlaşılacağı net değildir. Bu süreyi mahkeme, davanın niteliği, davadaki kıymetli evrak sayısı, davadaki görevli ve yetkili mahkeme gibi hususları dikkate alarak tayin eder. Örneğin, davanın başka bir ülkede açılması gerekiyorsa, verilecek süre uzun olmalıdır (Göç Gürbüz, 2017: 192; Öztan, 1997: 294).

İstirdat Davasının Sonuçları

Davacının uygun süre içerisinde açtığı istirdat davasını kazanması durumunda, davacının senet üzerindeki hak sahipliği hükme bağlanmış olur. Bu halde, davacının meşru hamil ol-

duğu ispatlandığı için senedi ele geçirmiş olan davalı, senedi davacıya vermek zorundadır. Kararın kesinleşmesiyle birlikte davacı, borçluya ya da TTK m. 757/2'ye göre senet bedeli bir yere tevdi edilmişse bu yere başvurarak alacağını elde edebilir (Sezer, 2016: 229 aynı yönde bkz. Esenkar, 2007: 66-67; Göç Gürbüz, 2017: 194; Gültekin, 2020: 158; Günay, 2015: 71; Gürühan, 2015: 55; Karakaya, 2014: 145; Öztürk Dirikkan, 1990: 56; Şahin, 2019: 211). Fakat bunun için mahkemenin ödeme yasağı kararını kaldırmış olması gerekir. Zira ödeme yasağı kararı HMK m. 399'daki gibi kendiliğinden kalkmaz. Bunun için mahkemenin ödeme yasağı kararını kaldırmış olması gerekir.

İstirdat davası davacı aleyhine sonuçlanırsa, davaya konu olan senet üzerinde davacının hak sahibi olmadığına karar verilmiş olur ve senet davalıya iade edilir. Mahkemenin verdiği ödeme yasağı kararı da kaldırılır. Kararın kesinleşmesiyle birlikte davalı, borçluya ya da TTK m. 757/2'ye göre, senet bedeli bir yere tevdi edilmişse buraya başvurarak alacağını elde edebilir (Esenkar, 2007: 66-67 aynı yönde bkz. Göç Gürbüz, 2017: 194; Gültekin, 2020: 158; Günay, 2015: 71; Gürühan, 2015: 55; Karakaya, 2014: 145; Öztürk Dirikkan, 1990: 56; Şahin, 2019: 212; Sezer, 2016: 229).

İstirdat davasında verilen kararlar maddi anlamda kesin hüküm oluşturur. Bu sebeple istirdat davasına ilişkin kararlarda ilk derece mahkemesinin verdiği kararlara karşı kanun yoluna gidilebilir.

İptal Kararı Alma Hakkı

Senedin kimin elinde olduğunun tespit edilemediği hallerde ya da herhangi birinin eline geçemeyecek şekilde zayi olduğunda yani senet mutlak anlamda zayi olduğu durumlarda, senedi zayi eden kişi iptal kararı almalıdır.

Mahkeme iptal kararı verdiğinde senetteki hakkın sahibinin iptal talebinde senedi zayi ettiğini bildiren kişi olduğu ispatlanır ve senet iptal edilir. Kıymetli evrakta senetle hak iç içedir. Kural olarak borçlu senedi ibraz etmeyen hamile ödeme yapmak zorunda değildir. Bu ilkenin istisnası iptal kararında ortaya çıkmaktadır (Bakırcı, 2019: 106). Bu halde iptal kararıyla beraber, senedin vadesi gelmişse hak sahibi, hakkını senet olmadan talep edebilir. Eğer senedin vadesi henüz gelmemişse hak sahibi masrafları kendisi karşılamak üzere yeni bir senet düzenlenmesini talep edebilir. İptal kararında davacı senet zayi olmasaydı ödemesi için onu borçluya ibraz edecek olan, senedi elinde bulunduran kişidir. Bu kişi senedi ciro ile kazanmış da olabilir. (Göç Gürbüz, 2017: 81). İptal kararı bir çekişmesiz yargı işidir. Bu yüzden iptal davası denilmesindense iptal kararı denilmesini isabetli bulmaktayız. Zira davalarda davalı ve davacı olmak üzere iki taraf vardır ve davaya konu olan bir husumet söz konusudur. Lakin çekişmesiz yargı işlerinde bir husumet söz konusu değildir. Bu haliyle,

kıymetli evrakın iptali kararı, davacıyı resen hak sahibi yapmaz (Öztürk Dirikkan, 1990: 15; Şahin, 2019: 102).

İptal talebinde bulunulmasıyla birlikte senedin hak sahibini teşhis fonksiyonu ortadan kalkmakta ve iptal talebinde bulunan tarafın senedin hak sahibi olduğu karine olarak kabul edilmektedir. Fakat iptal kararı maddi anlamda kesin hüküm oluşturmaz. Yani senedin sonradan ortaya çıkan gerçek hamili iptal kararının iptalini isteyebilir (Bakırcı, 2021: 106).

İptal Kararının Şartları

1. Senet zayi olmalıdır

Senedin zayi olmasından kasıt senedi ele geçiren kişilerin bilinmemesi ve senedin yırtılması veya senedin yangın sel gibi bir doğal afette tahribata uğraması nedeniyle ibraz edilmesi anlaşılabilir. Önemli olan senedin herkese karşı ve objektif olarak zayi olmasıdır. Burada senedin aslı olmadığı için senedin fotokopisinin veya kopyasının olmasının bir ehemmiyeti yoktur (Göç Gürbüz, 2017: 95-96; Pulaşlı, 2019: 89-90). Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise senedin hamilin iradesi dışında zayi olmasıdır. Hamil bilerek senedi yırtar ya da yakarsa senetteki hakka kendi isteğiyle son verdiğinden dolayı iptal kararı için mahkemeye başvuramaz (Bakırcı, 2021: 110).

2. Senette yer alan hak devam etmelidir

Örneğin bu hak ifa sebebiyle ortadan kalkmışsa, senedin iptal edilmesine gerek kalmaz (Karakaya, 2014: 47). Yahut senetteki hak hiç doğmamış ya da doğması mümkün değilse, örneğin, senet alacaklıya verilmemiş ve iyiniyetli üçüncü kişi tarafından iktisap edilmesi mümkün değilse senedin iptali istenemez. Zira iptal kararının amacı hakkı senetsiz ileri sürebilmektir (Göç Gürbüz, 2017: 97).

Senetteki hakkın zamanaşımına uğramış olması, tek başına senedin kıymetli evrak özelliğini kaybetmesine neden olmayacağı ve hakkı sona erdirmeyeceği için iptal talebinde bulunulmasında engel bir durum yoktur. Ayrıca açık senetler hakkında da iptal talebinde bulunulabilir. (Bakırcı, 2021: 111).

3. Senedin zilyetliğini yeniden kazanmak imkânsız olmalıdır

Kıymetli evrakın zayi nedeniyle iptali daha çok alacaklının haklarını korumaya yöneliktir. Fakat senedin geçici olarak kaybolmaması gerekir. Eğer hamil zilyetliği geçici olarak kaybetmişse ve senedin kimde olduğu biliniyorsa, bu halde mahkemeden iptal kararı alınamaz. Yukarıda da belirtildiği gibi bu hallerde istirdat davası açılacaktır. Diğer bir deyişle, iptal kararı alınabilmesi için senedin kimin elinde olduğunun bilinmemesi gerekir. Ancak senedin kimin elinde olduğu bilinmesine rağmen, bu kişinin nerede olduğu tespit edilemiyorsa, senedin ibrazı imkânsızlaşmış kabul edilir (Karakaya, 2014: 50; Öztan, 1997: 272).

4. İptali isteyen kişi hak sahibi olmalıdır

Kıymetli evrak hukukunda senet üzerinde hak sahibi olmaktan kastedilen şey, senede malik olmak ya da senet üzerinde sınırlı ayni hakka sahip olmaktır. Yani sadece senedin maliki değil, aynı zamanda senetteki hakkın alacaklısı, senedi rehin alan, intifa hakkı sahibi ve bunların temsilcisi iptal isteminde bulunabilir (Karakaya, 2014: 56). Keşidecinin ise iptal talebinde bulunma hakkı yoktur lakin keşideci aynı zamanda hamil ise talepte bulunabilir (Bakırcı, 2021: 115).

5. Zayi olan senet kanunen iptali mümkün olan senetlerden olmalıdır

Bütün senetler TTK' nın iptale ilişkin hükümlerine göre iptal edilemez. Senet, kanunen iptali istenebilen senetlerden olmalıdır. Kanun bu konuda emredici nitelikte hükümler düzenlemiştir. Hukuki işlem yoluyla bilhassa borçlunun senet üzerine yazacağı beyanlarla bu hükümleri ortadan kaldırması mümkün değildir. Bu tür hukuki işlemler geçersizdir. Mevcut hükümlere yer vermediği sürece irade serbestisi ilkesine yer verilebilir (Öztan, 1997: 272; Karakaya, 2014: 50). Örneğin hamil, senedin üzerine iptal şerhi koymuşsa, senet kıymetli evrak özelliğini kaybedeceğinden iptali istenemez (Şahin, 2019, 114; Yargıtay 11. HD., E: 2013/18292, K: 2014/6437, T: 02/04/2014 www.kararararama.com.tr Erişim Tarihi: o4.10.2022).

Kanun koyucu zayi olan para ve sürrogatları için (para yerine geçen kaim değerler) "iptal edilemezlik" kuralını getirmiştir. TTK m. 668/1' e göre, *"Banknot ve büyük miktarda çıkarılıp görüldüğünde ödenmesi gereken ve para yerine ödeme aracı olarak kullanılan ve belirli bedelleri yazılı olan diğer hamile yazılı senetlerin iptaline karar verilemez."*

TTK m. 680'e göre, açık kambiyo senedi diğer bir ifadeyle yalnızca borçlu keşidecinin imzası olan senetler de iptal edilebilir. Fakat boş senetler kambiyo senedi olmadığı için iptal edilemezler. Uygulamada sıkça karşılaşılan durumlardan birisi de boş çek karnesinin çalınmasıdır. Bu halde boş çek yaprakları kıymetli evrak olmadığı için iptalleri talep edilemeyecektir. Bu halde keşideci borçlu olmadığını ispatlamak için menfi tespit davası açmalıdır (Bakırcı, 2021: 113-114).

İptal Talebinde Görevli ve Yetkili Mahkeme

TTK'nın ilgili hükmü uyarınca, 6335 sayılı Türk Ticaret Kanunun yürürlüğe girdiği 01/07/2012 tarihinden itibaren ticari nitelikteki çekişmesiz yargı işlerinde, talebin miktar ve değerine bakılmaksızın görevli mahkeme asliye ticaret mahkemesi olacaktır. Asliye ticaret mahkemesinin olmadığı yerlerde TTK m. 5/4'e göre asliye hukuk mahkemesi iptal kararı vermede görevli olacaktır.

TTK m. 757/1'de ödeme yasağı kararının ödeme yeri veya hamilin yerleşim yeri mahkemesinden talep edilebileceği düzenlenmiştir. Bu madde kıyasen iptal kararı için de uygulanacaktır. Bu halde iptal kararı ödeme yeri veya hamilin yerleşim yeri mahkemesinden talep edilebilecektir (Göç Gürbüz, 2017: 108).

TTK m. 661/2'de hamile yazılı senetlerin iptalinde yetkili mahkeme düzenlenmiştir. Borçlunun yerleşim yeri mahkemesi ya da pay senetleri için anonim şirketin merkezinin olduğu yer asliye ticaret mahkemesi iptal yetkilidir.

TMK m. 925'te açıklık bulunmamasına karşın, ipotekli borç senedi ile irat senedinin iptalinde yetkili mahkeme gayrimenkulün bulunduğu yer mahkemesidir (Göç Gürbüz, 2017: 108-109 aynı yönde bkz. Kınacıoğlu, 1999: 64; Öztan, 1997: 302).

İptal Kararının İlan Aşaması

İlanın Yapılması

TTK m. 663'e göre, hamile yazılı senetler için senedi getirme süresi ilk ilan tarihinden itibaren en az altı ay olarak belirlenmelidir. Emre yazılı senetler için ise TTK m. 761/1 uyarınca, senedi ibraz süresi en az üç ay en çok bir yıl olarak belirlenir. Fakat vadesi gelmiş senetlerde zamanaşımı süresi üç ay geçmeden dolarsa, TTK m. 761/2'ye göre mahkeme üç aylık süreyle bağlı değildir. Vadesi gelen senetler için süre ilk ilan gününden, vadesi gelmemiş senetler için ise, vadenin gelmesiyle işlemeye başlar (TTK m. 761/3) (Şahin, 2019: 138-139).

İlan, Türkiye Sicil Gazetesinde üç kere yapılır. İlanda, senedin ibraz edilmemesi durumunda iptal edileceği muhakkak suretle bildirilir. TTK m. 762/2'ye göre ise "Özellik gösteren olaylarda, mahkeme, uygun göreceği daha başka ilan önlemlerine de başvurabilir." Dava konusunun önem ve değerine göre ilan sayısının artırılması, Türkiye Sicil Gazetesi'ne ilaveten yerel veya ulusal gazetelerde ya da radyoda ilan yapılması gibi tedbirler mahkemenin verebileceği başkaca tedbirlere örnek olarak gösterilebilir (Gürühan, 2015: 80 aynı yönde bkz. Esenkar, 2007: 86; Şahin, 2019: 139). Yargıtay bir kararında, sadece yerel gazetede yapılan ilanın yetersiz olduğuna karar vermiştir (Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, E: 1983/1214, K: 1983/1320; aktaran: Şahin, 2019: 139).

İptal Kararı ve Hukuki Niteliği

TTK m. 652/1'e göre iptal kararıyla birlikte hak sahibi isterse hakkını senetsiz olarak ileri sürer isterse de yeni bir senet düzenlenmesini talep eder.

İptal kararı, davacının maddi hukuk açısından alacaklı olduğu anlamına gelmez. Yine bu kararla birlikte senedi ele geçiren üçüncü kişinin hakkının sona erdiği ve bundan sonra dilekçe sahibinin hak sahibi olduğu sonucuna da varılmaz. İptal kararı yalnızca, davacının senedi

ibraz edememesine rağmen hak sahibiymiş gibi kabul edilmesine olanak sağlar (Gültekin, 2020: 208 aynı yönde bkz. Bakırcı, 2021: 132; Sezer, 2016: 249).

İptal kararı bir alacak hakkı doğurmayıp tespit niteliğinde bir karardır (Göç Gürbüz, 2017: 119; Yargıtay 11. HD. E: 2016/12402, K: 2018/3564, T: 15.05.2018 www.karararama.com.tr Erişim Tarihi: 07.10.2022). İptal kararı, kararı alan kişiye, senedin içerdiği hakkı ispatlamak koşuluyla yalnızca senet borçlusuna başvurma hakkı verir. Senetten kaynaklı ciranta, lehtar, avalist gibi rücu mekanizmasında sorumluluk almış kişilere karşı kural olarak başvurma hakkı yoktur (Bakırcı, 2021: 132; Karakaya, 2013: 66).

İptal Kararının Reddi Halinde Başvurulacak Kanun Yolu

Yukarıda da belirtildiği üzere iptal kararı bir çekişmesiz yargı işidir. HMK m. 387'ye göre; "Çekişmesiz yargı işlerinde verilen kararlara karşı hukuki yararı bulunan ilgililer, özel kanuni düzenlemeler saklı kalmak kaydıyla, kararın öğrenilmesinden itibaren iki hafta içinde, bu Kanun hükümleri dairesinde istinaf yoluna başvurabilirler."

Yargıtay 11. Hukuk Dairesi de çeşitli kararlarında, "ilgili" sıfatını taşıyanların hukuki menfaatleri bulunması halinde kanun yoluna başvurabilip başvuramayacağına yönelik bir görüş birliği yoktur (Yargıtay 11. HD. E: 2015/13005, K: 2017/988; Yargıtay 11. HD. E: 2015/12402, K: 2018/3564; Yargıtay 11. HD. E: 2014/552, K: 2014/9682, Yargıtay 11. HD. E: 2015/12402, K: 2018/3564Yargıtay 11. HD. E: 2015/1189, K: 2017/988, Yargıtay 11. HD. E: 2016/9290, K: 2018/2598 www.karararama.com.tr Erişim Tarihi: 07.10.2022). Bizim de katıldığımız görüşe göre iptal talebinde hukuki menfaati olan kişilerin kanun yoluna başvurabilmesi gereklidir. Ancak senet borçlusu da kanun yoluna başvuramayacaktır (Bakırcı, 2021: 133).

Kıymetli Evrakın İptal Usulü Ve İptal Hükümleri

Kıymetli evrakın iptal usulü genel anlamda yukarıda yazıldığı gibidir. Bu bölümde emre, hamile ve nama yazılı senetlerin iptal usullerindeki farklılıklara değinilmiştir.

Emre Yazılı Senetlerin İptal Usulü

TTK m. 831'e göre, makbuz senedi ve varant haricindeki emre yazılı senetlerin iptaline poliçenin iptali hükümleri uygulanır. Bu halde TTK m. 757-765 arasında düzenlenen poliçenin iptali hükümleri kural olarak emre yazılı senetler için de uygulanır. Makbuz senedi ve varantın iptali içinse TTK m. 849 uygulanır.

Poliçenin iptaline ilişkin hükümler, devir şekline bakılmaksızın bütün kambiyo senetlerine uygulanır. Bu durumda, kambiyo senedi nama düzenlenmişse, bunlar nama yazılı senetlerin iptal hükümlerine göre değil, poliçenin iptaline yönelik düzenlemelere göre iptal edilir. Fakat TTK m. 784'e göre çeklerde kabul yasağı olduğu için poliçe hükümlerine yapılan gönderme TTK m. 764 ve m. 765'teki düzenlemeleri kapsamaz

Hamile Yazılı Senetlerin İptal Usulü

Münferit kuponların iptali

Kâr ve faiz dağıtımında kolaylık sağlanması maksadıyla düzenlenen tali nitelikteki senetlere kupon denir (Öztürk Dirikkan, 1990: 77). Kuponlar, münferit kâğıt şeklinde olabileceği gibi birden çok yapraktan oluşan blok halinde de olabilir. Bizim bu başlık altında inceleyeceğimiz TTK m. 667'de düzenlenen münferit hamile yazılı kuponlardır. Blok halindeki hamile yazılı kuponlar ile nama yazılı kuponların zayi ve iptali ise TTK m. 667'nin dışındadır ve TTK m. 657 ile TTK m. 661- m. 666' ya tabidir (Domaniç, 1990: 55; Gültekin, 2020: 120).

TTK m. 667'ye göre, münferit kuponların zayi olması halinde, hak sahibi mahkemeye başvurursa, mahkeme, vadesi gelmiş senet bedelinin derhâl, vadesi gelmemiş senet bedelinin ise vadesi geldiğinde mahkemeye yatırılmasına karar verir. Vadenin gelmesinin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen, hak sahibi başvuru yapmamışsa, mahkeme bedelin talep edene iade edilmesine karar verir. Bu durumda üç yıl geçtikten sonra kupon bedeli dilekçe sahibine iade edilir ve bunun için ayrı bir karar alınmasına gerek yoktur (Gültekin, 2020: 120; Şahin, 2019: 171).

Münferit kuponların iptalinde en önemli konulardan biride ilan sürecinin olmamasıdır (Gültekin, 2020: 120).

Üç yıllık süre içerisinde kupon getirilirse TTK m. 665 uyarınca dilekçe sahibine, istirdat davası açması için uygun bir süre verir. Bu süre içerisinde dava açılırsa dava genel hükümlere göre devam ettirilir. Süresi içinde dava açılmazsa kupon getirene geri verilir ve ödeme yasağı kalkar. Üç yıllık süre içinde dilekçe sahibinin hak sahipliği hususunda şüpheye düşülürse, mahkemeye yatırılan bedelin borçluya geri verilmesine karar verilmelidir (Şahin, 2019: 171aynı yönde bkz. Can ve Güner, 1999: 50; Domaniç, 1990: 56; Gültekin, 2020: 121; Kınacıoğlu, 1999: 67; Öztan, 1997: 305; Öztürk Dirikkan, 1990: 78). Bu halde hâkim TTK m. 665'e dayanarak dilekçe sahibine istirdat davası açması için süre verdiği halde, dilekçe sahibi dava açmazsa hem kupon hem de bedeli kuponu getirene iade edilir. Üç yıl beklenmesine gerek yoktur (Gültekin, 2020: 120-121).

Hamile Yazılı İpotekli Borç Senedi ve İrat Senedinin İptali

TTK m. 669 hamile yazılı ipotekli borç senedi ile irat senedine ilişkin özel hükümlerin saklı olacağını belirtmiştir. Saklı tutulan bu hükümler TMK m. 925 ve m. 926'dır. TMK m. 925, ipotekli borç senedi ve irat senedi için tapu kütüğüne yapılacak tescil yanında düzenlenecek olan rehin senedinin iptalini düzenler. TMK m. 926 ise bu senedin alacaklısının bilinmediği durumlarda iptalini düzenlemektedir (Bakırcı, 2021: 142; Ülgen ve diğerleri, 2021: 86).

TMK m. 925'e göre;

> "Rehin senedi irade dışında elden çıkmış veya borcu sona erdirme kastı olmaksızın yok edilmiş ise alacaklı, rehin senedini ve kuponu mahkeme kararıyla iptal ettirerek borçludan borcunu ödemesini ve eğer alacak henüz muaccel değilse yeni bir rehin senedi veya kupon düzenlenmesini isteyebilir.
>
> İptal kararı, hamile yazılı kıymetli evrakın iptaline ilişkin hükümler gereğince verilir; ancak, ibraz süresi bir yıldır.
>
> Borçlu da ödenmiş olmasına rağmen geri verilmemiş olan senet için aynı hükümler uyarınca senedin iptalini isteyebilir."

TMK m. 926'ya göre;

> "İpotekli borç senedi veya irat senedinin alacaklısının kim olduğu on yıldan beri bilinmiyor ve bu süre içinde faiz ödenmesi de istenmemiş bulunuyorsa, rehinli taşınmazın maliki, alacaklının ortaya çıkması için gaipliğe ilişkin hükümlere göre ilân yapılmasını hâkimden isteyebilir.
>
> Alacaklı ortaya çıkmaz ve yapılan araştırma sonunda büyük bir olasılıkla alacağın artık mevcut olmadığı anlaşılırsa, hâkim tarafından senedin iptaline karar verilir; bu kararla rehin derecesi boşalmış olur."

Taşınmaz maliki dilerse boşalan rehin derecesi yerine yeni bir rehin tesis edebilir (Bakırcı, 2021: 143).

Nama Yazılı Senetlerin İptal Usulü

Makbuz senedi ve varantın iptal usulü ise TTK m. 849'da detaylı bir biçimde düzenlenmiştir. Bu kanun maddesine göre;

> "Makbuz senedi veya varantı kaybeden hamil, bu senetlere malik olduğunu ispat etmek ve teminat vermek suretiyle, mağazanın bulunduğu yerdeki mahkemeden alacağı izin üzerine, durumun kararda gösterilen o yer gazetelerinde ilanından ve itiraz için verilecek sürenin geçmesinden sonra ikinci bir nüsha alabilir. Kaybolan varantın süresi geçmişse, hamilin istemi üzerine mahkeme aynı şekilde borcun ödenmesine izin verebilir. İzin, mağazaya ve varanta ilişkin ise, hem mağazaya hem de ilk borçluya tebliğ olunur. Alacaklının, mağazanın bulunduğu yerde bir de yerleşim yeri göstermesi gerekir. Mağaza sahibi ve borçlu izin kararına itiraz edebilirler. İtiraz üzerine mahkeme derhâl hükmünü verir. Hüküm alacaklı lehine ise, icranın geri bırakılmasına karar verilemez. Ancak, ilgililerin istemi üzerine, icra mahkemesi hüküm kesinleşinceye kadar tevdi olunan eşyanın satışından elde edilecek paranın icra veznesinde saklanmasına karar verebilir."

Bu hükümde mağazadan kastedilen TTK m. 832'de düzenlenen makbuz veya varant verme yetkisi olan umumi mağazalardır.

Borçluya Sağlanan Kolaylıklar

TTK m. 657/1'e göre, nama yazılı senetlerin iptali, hamile yazılı senetler için düzenlenen hükümlere göre yapılsa da, kanun koyucu bu tür senetlerin borçlusuna iptal müessesesi için birtakım kolaylıklar sağlamıştır. İsviçre Borçlar Kanunu m. 977/2'den alınan bu kolaylıklar TTK m. 657/2'de belirtilmiştir. Anılan kanun maddesine göre;

> "Borçlu, senette ilanların sayısını azaltmak veya süreleri kısaltmak suretiyle iptal için daha basit bir usul öngörebileceği gibi, alacaklı kendisine senedin iptal ve borcun ödendiğini gösteren, resmen düzenlenmiş veya usulen onaylanmış bir belge verdiği takdirde, senet ibraz edilmeksizin ve iptaline karar verilmeksizin de geçerli olmak üzere ödemek hakkını da saklı tutabilir." (Göç Gürbüz, 2017: 143).

1. Basitleştirilmiş İptal Usulü

Nama yazılı senetlerin iptalinde kanunda öngörülen kolaylıklardan ilki; nama yazılı senetlerin iptalinde Kanun'da düzenlenmiş olan iptal usulünün basitleştirilmesidir. Basitleştirilmiş iptal usulüne göre, borçlu, senet metnine koyacağı bir kayıt ile sendin ibrazı için yapılan ilanların sayısını ve verilen süreyi azaltabilir. Örneğin, TTK m. 664/1'de hamile yazılı senedin iptali sürecinde üç kere ilan yapılacağı belirtilmiştir. Fakat nama yazılı senetlerde borçlu, senede koyacağı bir kayıtla bu süreçte bir ya da iki ilan yapılmasını öngörebilir. Yahut hamile yazılı senedin ibrazı için mahkemece verilecek süre TTK m. 663 gereğince en az altı aydır. Borçlu dilerse senede koyacağı kayıtla bu süreyi azaltabilir. Borçluya böyle bir olanak verilmesinin nedeni, nama yazılı senetlerin bedelinin az ve dolanım yeteneğinin sınırlı olmasına karşın hamile yazılı senetlerdeki ilan sayısına bağlı kalınmasının fazla masrafa sebep olmasıdır (Şahin, 2019: 180 aynı yönde bkz. Ertekin ve Karataş, 1998: 55-56; Gültekin, 2020: 126).

2. Özel İptal Usulü

Kıymetli evrakın temel ilkelerinden biri hak ile senet birlikteliğidir. Senedin içerdiği hak, senet olmaksızın ileri sürülemez. Borçlu da senedin ibraz edilmesiyle birlikte ödeme yapmakla mükelleftir. Bu, kıymetli evrakı adi senetten ayıran özelliklerden biridir. Ancak borçlunun senet olmaksızın ödeme yapmayacağına ilişkin kural bazı durumlarda kanunla sınırlandırılmıştır.

Özel iptal usulünün uygulanacağı durumlarda, borçlu, senet ibraz edilmemesine rağmen, senetteki hakkın sahibi görünen kişiye ödeme yaparak borcundan kurtulur. Yani, mahkemeden alınan bir iptal kararının getirilmesini talep etmeye gerek yoktur (Gültekin, 2020: 126 aynı yönde bkz. Kınacıoğlu. 1999: 71; Poroy ve Tekinalp, 2021: 123; Öztan, 1997: 308; Öztan, 2013: 65). Buna göre, senet mahkeme tarafından iptal edilmese dahi, borçlu senede koyduğu kayıtla özel iptal usulünü kabul etmişse, senet mahkeme tarafından iptal edilmeden ve senedi ibraz etmeden hakkını talep edebilecektir (Gültekin, 2020: 126; Öztürk Dirikkan, 1990: 83).

Sonuç

Kıymetli evrakın doğal veya beşeri bir nedenden dolayı kullanılamayacak duruma gelmesine kıymetli evrakın zayi olması denir. Senedin yanma, yırtılma gibi objektif anlamda ziya olmasına "mutlak anlamda ziya" denir. Senedin ibrazının yalnızca hamil tarafından zayi olmasına ise "nispi anlamda ziya" denir. Bu durumun uygulamada en sık görülen hali senedin çalınmasıdır. Kıymetli evrakı ziya olması durumunda ilgililere birtakım haklar tanınmıştır. Bu haklardan ilki ödeme yasağı talep etme hakkıdır. Senedin nispi anlamda ziya olması halinde senedi zayi eden kişi mahkemeden ödeme yasağı talep edebilir. Doktrinde tartışmalı olmasına karşın çoğunluğun görüşüne göre ödeme yasağı ihtiyati tedbir kararıdır ve bizim de katıldığımız görüşe göre ödeme yasağı talebiyle bir miktar teminat yatırılmalıdır. TTK m.757/2'ye göre, ödemeyi yasaklama kararıyla birlikte muhataba, vadenin gelmesiyle senet bedelini tevdi etmeye izin verir ve tevdi yerini gösterir. Doktrindeki bir grup yazar ile Yargıtay'ın görüşüne göre, borçlunun talebi üzerine mahkeme senet bedelini tevdie ve tevdii yerini göstermeye karar verir ancak bizim de katıldığımız görüşe göre hamilin haklarının korunması için özel bir talepte bulunmasa dahi mahkeme tevdie ve tevdi yerini belirlemeye resen karar vermelidir. Senedi ele geçiren kişinin bilinmesi halinde senet üzerindeki hak sahibi istirdat davası açabilir. İstirdat davasının hangi mahkemede açılacağına yönelik doktrinde tartışmalar mevcuttur. Bizim katıldığımız görüşe göre, ödeme yasağı talebi, istirdat davası ve iptal talebi birbirleriyle bağlantılı dava ve işler olduğu için bunların aynı mahkemeden talep edilmesi isabetli olacaktır. Senedin mutlak anlamda zayi olması halinde senet üzerindeki hak sahibi iptal talebinde bulunabilir. Kanunda, doktrinde ve uygulamada iptal talebi için "iptal davası" ibaresi kullanılsa da kanaatimizce bu hukuki işleme "iptal talebi" denilmesi daha isabetlidir. Zira bir hukuki işleme dava denilebilmesi için ortada bir husumet ile davalı ve davacı taraf olmalıdır. Fakat iptal talebinde husumet ile davalı ve davacı taraf yoktur. Ayrıca iptal talebi HMK'da çekişmesiz yargı işleri arasında düzenlenmiştir. Dolayısıyla "iptal davası" terimini doğru bulmamaktayız.

Kaynakça

Arslan, Ramazan, Yılmaz Ejder, Taşpınar Ayvaz, Sema ve Hanağası Emel. (2019). *Medeni usul hukuku* (5. Baskı). Ankara: Yetkin Basımevi.

Bakırcı, Halil Ahmet. (2021). *Kıymetli evrakın zayi olması ve iptali* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bozkurt, Tamer. (2014). *Ticaret hukuku-özet-kıymetli evrak hukuku* C: III. (1.Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Budak, Ali Cem ve Karaaslan Varol. (2021). *Medeni usul hukuku* (5. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Can, Halil ve Güner, Semih (1999). *Kıymetli evrak hukuku* (1. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Cebeci, Emine. (2014). 'Çekin ziyaı ve iptali', Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, Türkiye.

Domaniç, Hayri, (1990). *Kıymetli evrak hukuku ve uygulaması TTK şerhi IV.* İstanbul: Türkiye İş Bankası A.Ş.

Eriş, Gönen. (2014). *Türk Ticaret Hukuku hükümlerine göre kıymetli evrak* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ertekin Erol ve Karataş, İzzet. (1998). *Uygulamada ticari senetler hukuku.* (3. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.

Esenkar, Burhanettin. (2007). *Çekin ziyaı özellikle çalınma hali* (3. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Göç Gürbüz, Diğdem. (2017). *Öğreti, uygulama ve yargıtay kararları ışığında kıymetli evrakın zayi olması ve iptali* (1. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Günay, Erhan. (2010). *Yargıtay kararları ve öğreti görüşleri eşliğinde kambiyo takip hakkı ve ceza hukuku yönüyle uygulamalı çek rehberi* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürühan, Caner. (2015). *Çekin zayi olması ve iptali* (5. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Karakaya, Umur. (2014). *Kıymetli evrakın zayi olması ve iptali* (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Gültekin, Özkan. (2007). 'Kıymetli evrakın ziyaı nedeniyle iptalinde iptal kararı hamilinin (davacının) borçlularına rücu sorunu', *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 10, S. 59-70.

Gültekin, Özkan. (2020). *Yeni TTK, TBK, HMK ve Çek Kanununa göre öğretide ve uygulamada kıymetli evrakın zayi olması ve iptali* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İmregün, Oğuz. (1995). *Kıymetli Evrak Hukuku* (1. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Kendigelen Abuzer ve Kırca İsmail. (2021). *Kıymetli evrak hukuku* (5. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Kınacıoğlu, Naci (1999). *Kıymetli evrak hukuku* (5. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Özbay, İbrahim. (2012). *6100 sayılı hukuk muhakemeleri kanunu neler getirdi?*Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özbudak, Coşkun. (2014). 'İhtiyati tedbire ilişkin kararlar tek başına temyiz edilebilir mi?', *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 92, S. 90-95.

Öztan, Fırat. (1997). *Kıymetli evrak hukuku* (2. Baskı). Ankara: Turhan Basımevi.

Öztan, Fırat. (2021). *Kıymetli evrak hukuku* (25. Baskı). Ankara: Yetkin Basımevi.

Öztürk Dirikkan, Hanife. (1990). *Kıymetli evrakın ziyaı ve iptali* (1. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Pekcanıtez Hakan, Atalay, Oğuz ve Özekes, Muhammet. (2022). *Medeni Usul Hukuku* (10. Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Poroy Reha ve Tekinalp Ünal. (2021). *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları* (24. Baskı). İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Pulaşlı, Hasan. (2019). *Kıymetli Evrak Hukuku* (7. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Sezer, Ahmet. (2016). *Kıymetli Evrakın Zayi Olması ve İptal Davası* (4. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Şahin, Funda. (2019). 'Kıymetli Evrakın Zayi Olması ve İptal Davası', Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, Türkiye.

Ülgen Hüseyin, Helvacı Mehmet, Kaya Arslan ve Nomer Ertan, N. Füsun. (2021). *Kıymetli Evrak Hukuku* (14. Baskı). İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Tekil, Fehiman. (1994*). Kıymetli Evrak Hukuku* (2. Baskı). İstanbul: Tekil Yayıncılık.

Turan, Ramazan. (2020). *Kambiyo Senetlerinin Zayi Olması ve Hak Sahibinin Başvurabileceği Hukuki Yollar* (1. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

Uluslararası Hukukta Güvenli Bölgeler

Mehmet Fuat Yıldırım*

Öz: İkinci Dünya Savaşından sonra savaşın galibi olan devletlerce uluslararası barış ve güvenliği koruma iddiasıyla ortaya konan Birleşmiş Milletler olgusu önemli bir uluslararası aktör olarak varlığını sürdürmektedir. Birleşmiş Milletler olgusunun dayanağı olan Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözüme kavuşturulması gerekliliği ifade edilmiştir. Aynı doğrultuda devletlerarasında meydana gelen ihtilafların kuvvet kullanılması yoluyla çözümlenmesinin geçmişte yaşan an savaşlarda meydana gelen yıkımlar dikkate alındığında temel sorun olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletlerin kurulma amaçlarına muhalif bir tutum olarak değerlendirilmiş olan kuvvet kullanımı yasaklanmıştır. Bu yasak en temelde Devletlerin eşit egemen kabul edilmesi kabulüne dayanmakla beraber ülkelerin siyasal bağımsızlık ekseninde ihtilaflarını barışçı yollarla çözmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu yasak vasıtasıyla uluslararası uyuşmazlıkların kuvvet kullanılarak çözülmeye çalışılmasının engellenmesi amaçlansa da bu genel yasağın belli istisnaları mevcuttur. Meşru müdafaa hali ve güvenlik konseyi kararı üzerine kuvvet kullanılması bu istisnalar arasında sayılabilir. Ayrıca devletlerin, ülke sınırları içerisinde çıkan iç isyanları bastırmak veya bozulan kamu düzenini tekrar sağlamak için kuvvet kullanması, kuvvet kullanma yasağına aykırılık teşkil etmeyeceği genel olarak kabul edilmektedir. İşte kuvvet kullanılmasının doğurmuş olduğu bu sorunların etkisini azaltmak amacıyla uluslararası hukukta silahlı çatışmalar sırasında uyulması gereken kuralların (jus in bello) varlığı kabul edilmiş ve bu kurallar savaş hukuku kavramının kapsamını oluşturmuştur. Özellikle soğuk savaş dönemi sonrasında artma eğilimi gösteren uluslararası nitelikte olmayan çatışmalar nedeniyle birçok insan hakkı ihlali yaşanmış zorunlu göçler nedeniyle dünya geneline etki eden bir mülteci sorunu ortaya çıkmıştır. Bu durum genel olarak güvenli bölge kavramının uluslararası hukuktaki önemini bir kez daha gözler önüne sermiş ve bu bağlamda güvenli bölgeler oluşturulması söz konusu olmuştur. Güvenli bölge uygulamaları dikkate alındığında temelde bazı aksaklıklar nedeniyle uygulamalarda gözetilen amaca uygun sonuçlar alınamadığı görülmektedir. Bu çalışmada korunmuş bölge kavramı altında güvenli bölge ve benzer kavramlar incelenerek ayrım sağlanacak uygulamadaki güvenli bölge örnekleri incelenerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Korunmuş Bölge, Tampon Bölge, Güvenli Bölge, Cenevre Sözleşmeleri, Irak, Bosna, Ruanda.

Giriş

Birleşmiş milletler sözleşmesi uluslararası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözüme kavuşturulması gerekliliğini *"Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler"* şeklinde ifade

* Av. Mehmet Fuat Yıldırım, Kocaeli Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans
E- Posta. mfuatyldrm@gmail.com

etmiştir. Aynı doğrultuda ihtilaflar karşısında geçmişte yaşanan yıkımlar dikkate alınarak kuvvet kullanımı; Birleşmiş Milletlerin amaçlarına muhalif bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Ve kuvvet kullanımı *"Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletlerin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar."* ifadeleriyle yasaklanmıştır. Devletlerin eşit egemen kabul edilmesi temeline dayanan bu yasağın belli istisnaları mevcuttur. Meşru müdafaa hali ve güvenlik konseyi kararı üzerine kuvvet kullanılması bu istisnalar arasında sayılabilir. Ayrıca devletlerin, ülke sınırları içerisinde çıkan iç isyanları bastırmak veya bozulan kamu düzenini tekrar sağlamak için kuvvet kullanması, kuvvet kullanma yasağına aykırılık teşkil etmemektedir.[1]

Sonuç olarak gerek bu yasağın ihlal edilmesi hallerinde gerekse istisnalar kapsamına alınabilen kuvvet kullanma uygulamaları beraberinde birçok sorunu getirmektedir. Özellikle son dönemlerde ülke sınırları arasında muhalif gruplar arasında veya meşru hükümetlerin bu gruplara karşı müdahalesi esnasında bu uluslararası boyutlara varan sorunları tetiklediği görülmektedir. Bu sorunlara örnek olarak mülteci akınları ve ülke içindeki kaos nedeniyle nevşünema bulan terör örgütleri verilebilir.

İşte kuvvet kullanılmasının doğurmuş olduğu bu sorunların etkisini azaltmak amacıyla uluslararası silahlı çatışmalar sırasında uyulması gereken kuralların (jus in bello) varlığı kabul edilmiş ve bu kurallar savaş hukuku kavramının kapsamını oluşturmuştur. Bu doğrultuda savaş hukukunun geçmişten günümüze silahlı çatışmaların doğurduğu etkileri azaltmak amacıyla; çatışmaların sonlandırılmasına yönelik uygulamalarda bulunmayı, savaş dışı olanların korunmasını ve savaşın yaşamsal kaynaklara, imkânlara, tesislere, çevreye ve değerlere yönelik olumsuz etkilerinin önlenmesini sağlamaya çalıştığı söylenebilir. [2] Bu amaçlara ulaşmak için geçmişten günümüze birçok örneğinin ortaya konduğu korunmuş bölge kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bir diğer deyişle uluslararası alanda silahlı çatışmalar esnasında çatışmaları en kısa sürede nihayete erdirebilmek, savaş dışı olanların zarar görmesini önleyebilmek ve yaşam standartlarının sürdürülmesi için gerekli imkân ve tesislerin korunabilmesini amacıyla çeşitli niteliklerde korunmuş bölgeler ihdas edilmektedir.

Bu çalışmada korunmuş bölge kavramı üst başlığında bit türü olarak "Güvenli Bölge" ele alınarak korunmuş bölge olarak nitelendirilebilecek benzer kavramlardan farkı ortaya konacak, yakın tarihte güvenli bölge uygulamaları ele alınarak bu hususta çıkmış ve çıkabilecek sorunlara dikkat çekilecektir.

1 Altıner, Sümeyra(2009). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı. Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara s.8

2 Varlık, Ali Bilgin ve Bingöl, Oktay(2015) Korunmuş Bölgeler: Tampon, Güvenli, Sınırlanmış Ve Uçuşa Yasak Bölgeler. Uluslararası Hukuk Ve Politika Dergisi, Cilt:11 Sayı:44 s.104

Korunmuş Bölge Kavram

Genel Olarak

Korunmuş bölge kavramının genel anlamda bir ülke sınırları içerisinde ülke topraklarının bir kısmı üzerinde özel statü yaratılmasını ifade ettiği söylenebilir. Belirtmek gerekir ki bir toprak parçasının farklı bir statüde kabul edilmesine ilişkin uygulamalar incelendiğinde tam anlamıyla bir kavram ve tanım birliği bulunmamaktadır. Bu durum konuyu ele alan yazarlar arasında kavramların gruplanması bakımından farklı yaklaşımlara gidilmesi sonucunu doğurmuştur. Bazı yazarlar birbirinin muadili niteliğinde olan birden fazla özel statülü toprak parçasına ilişkin kavramın varlığını savunurken[3] bazıları bir üst başlık belirleyerek diğer kavramları bu başlık altında ele almaktadır.[4] Bu çalışmada bir şemsiye kavram olarak korunmuş bölge (protected area) kavramı kullanılacaktır. Bu başlık altında tampon bölge, ara bölge, uçuşa yasak bölge, askerden arındırılmış ve güvenli bölge gibi kavramlar incelenerek kavramsal farklılıkları ortaya konulmaya çalışılacak asıl kavram olarak güvenli bölge kavramı ele alınacaktır.

Bir ülke toprakları içerisinde bir bölgenin farklı bir statüde olduğunun ilan edilmesi ilgili devlet tarafından yapılması halinde ulusal egemenlik kapsamında değerlendirilecektir. Ancak başka bir devletin veya bir örgütün devlete ait toprak parçası üzerinde bu tarz bir statü ihdas etmesi akla egemenliğe müdahale niteliğinde bir davranış olarak karışma hususunu getirmektedir. Karışma genel mahiyeti itibariyle bir devletin ulusal yetkisi kapsamında olan bir konunun başka devletlerce tartışılmasını, görüşülmesini, incelenmesini, araştırılmasını ve bu konulara ilişkin tavsiyelerde bulunulmasını ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi m2/7 dikkate alındığında karışma, egemenliğe bir müdahale niteliği taşımakta olup uluslararası hukuk bakımından yasaktır.[5] Bununla birlikte korunmuş bölge ihdas edilmesi karışma olarak kabul edilebilecek nitelikte olsa da belli şartlar altında meşru görülebilmektedir. Günümüzde her ne kadar uygulamalarla belli başlı kıstas ve sınırlamalar bulunsa da sivillerin korunması vb. gibi bir kısım meşru haller bulunmasının yanında hangi hallerde egemenlik ihlali anlamı taşıdığı tam bir netlik kazanmış değildir. [6]

3 Demirel, Naim(2016). Birleşmiş Milletler Güvenlik Bölge Uygulaması. FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı: 8 s.113 ayrıca Dost, Süleyman(2019) Uluslararası Hukukta Güvenli Bölge Sorunsalına İlişkin Bir Değerlendirme. *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt:14 Sayı:150 s.251

4 Varlık ve Bingöl, (2015), s.110

5 Keskin, Funda(1998). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma Ve Birleşmiş Milletler, *Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları* s.103

6 Varlık ve Bingöl, (2015), s.102

Tanım ve Amaçlar

Korunmuş bölge kavramına efradını cami ağyarını mani bir tanım yapabilmek pek mümkün olmasa da bu şemsiye kavram altında incelenen uygulamaların sentezi şeklinde silahlı çatışma halinde çatışmanın taraflarından ayrı bir tarafın kontrolünde sivillerin korunmasını sağlamak veya temin edilen ateşkesin bozulmasını önlemek amacıyla ihdas edilen özel statülü bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.[7]

Korunmuş Bölge Başlığı Altında Yer Alan Uygulamalar

Ara Bölge- Tampon Bölge

Barışı koruma kuvveti tarafından kontrol altında tutulan bölgelerdir. Çatışmanın tarafları arasında kurulan bu bölgeler tarafları birbirinden ayırmak suretiyle çatışmanın yeniden başlaması riskini azaltmayı gaye edinmektedir. Kullanım yerleri açısından birbirleriyle karıştırılmaya müsait olan bu bölgeler arasındaki fark en temel anlamda çatışan tarafların mahiyetine dayanmaktadır. Çatışan tarafların farklı devletler olması halinde arada kurulan bu mahiyetteki bölgeler "ara bölge" olarak ifade edilirken tarafların aynı devlet içinde vuku bulan çatışmalarda taraflar arasında ihdas edilen bölge ise "tampon bölge" olarak nitelendirilmektedir. Genellikle bu bölgeler ihdas ediliş koşullarına göre BM barış gücü veya diğer devletlerce kontrol edilmektedir.[8]

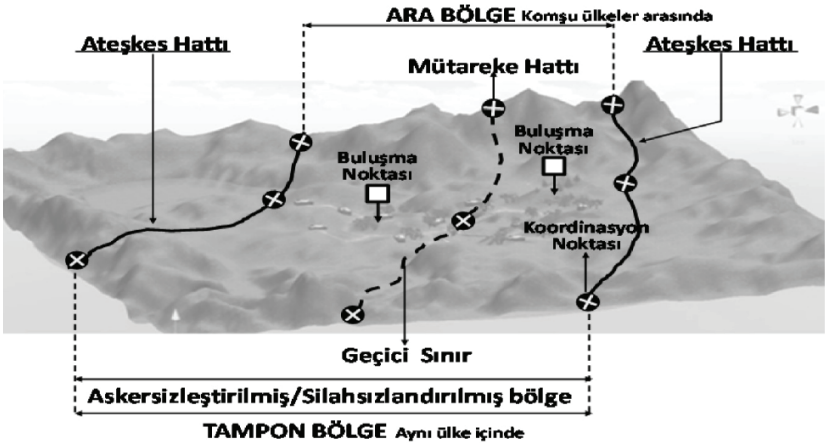

Şekil 1: Ara Bölge (Zone of Separation)- Tampon Bölge (Buffer Zone)[9]

7 Dost, Süleyman(2019) Uluslararası Hukukta Güvenli Bölge Sorunsalına İlişkin Bir Değerlendirme. Terazi Hukuk Dergisi, Cilt:14 Sayı:150 s.252

8 Dost, (2019), s. 251

9 Varlık ve Bingöl, (2015), s.111

Ara bölge genellikle taraf devletlerin rızasına dayalı olarak kurulmakta olup tarafsız bölge veya insansız bölge olarak da adlandırılmaktadır.[10] Bu bağlamda zikredilebilecek bir diğer husus ise mütareke hattıdır. Mütareke hattı (Demarcation Line) geçici sınır anlamında kullanılmakta olup tampon/ara bölgenin ortasından geçen hattır. Ateşkes hattı(Cease-Fire Line) ise Tampon/ara bölgede kuvvetlerin birbirinden ayrılması amacına hizmet etmektedir.

Birleşmiş milletlerin tampon/ara bölge uygulamalarının ilk örneğini Kore savaşında iki Kore devleti arasında görmekteyiz. Aynı şekilde Kıbrıs'ta iki devlet arasındaki ve Keşmir'de Hindistan ve Pakistan arasındaki bölgelerde tampon/ara bölge uygulamalarının örneklerindendir.[11]

Askersizleştirilmiş/Silahsızlandırılmış Bölgeler (Demilitarized Zones)

Başlı başına bir korunmuş bölge uygulaması olmanın yanında diğer korunmuş bölge uygulamalarının tamamlayıcısı olarak da kullanılabilmektedir. Nitekim Tampon/ Ara bölge uygulamalarının ayrılmaz unsurlarındandır. Tek başına kullanılması halinde bölgenin tam anlamıyla askeri kuvvetlerden arınmasını ifade eden askersizleştirilmiş/silahsızlandırılmış bölgelerde yalnızca çatışan tarafların değil kontrole yetkili heyet ve gözlemciler dışında barışı koruma kuvvetlerinin de bulunmadığı söylenmelidir. Aynı şekilde bölgenin kontrolü taraflarda kalmaya devam ettiğinden birçok alanda (yargı, yönetim, güvenlik) tarafların egemenliği devam etmektedir. Diğer korunmuş bölge uygulamalarının tamamlayıcı olarak kullanılması halinde askersizleştirilmiş/silahsızlandırılmış bölgeler aynı zamanda tarafsız bölge (Neutral Zones) olma özelliği göstermekle[12] birlikte tarafsız bölgenin bir türevi mahiyetindedir. Bu nitelikteki tarafsız bölgelere örnek olarak Cebel-i Tarık Boğazı'nda İspanya ile İngiltere arasındaki ve Suudi Arabistan ile Irak ve Kuveyt arasındaki bölgeler örnek verilebilir. [13]

Uçuşa Yasak Bölge (No Fly Zone)

Tıpkı askersizleştirilmiş/silahsızlandırılmış bölgelerde olduğu gibi tek başına bir korunmuş bölge uygulaması olarak gündeme gelebildiği gibi tampon/ara bölge, güvenli bölge veya güvenli sığınak gibi diğer korunmuş bölge uygulamaları üzerinde de ilan edilebilmektedir. Bunun yanında barış zamanında uçuştan etkilenecek hassas bölgelerin korunması veya sınır güvenliğinin sağlanması gerekçeleriyle barış döneminde de uçuşa yasak bölge ilan edilmesi mümkündür. Uçuşa yasak bölgelerde yasağı ihlal ettiği tespit edilen hava araçları ikaz edilir, uçuşa yasak bölgeden çıkmaya zorlanır veya vurulur.

10 Varlık ve Bingöl, (2015), s.111

11 Varlık ve Bingöl, (2015), s.113

12 Dost, (2019), s. 251

13 Varlık ve Bingöl, (2015), s.114

Güvenli Bölge (Safe Zones) Ve Güvenli Sığınak (Safe Havens)

Güvenli bölge kavramı hususunda tam anlamıyla bir uzlaşı sağlandığını söyleyemeyiz. Bu çalışmada güvenli bölge kavramı korunmuş bölge şemsiyesi altında inceleneceğinden diğer kavramlarla birbirinin yerine kullanıldığı duruların var olduğuna değinilmekle yetinilecektir. Yani bazı durumlarda güvenli bölge niteliğini haiz bir uygulama için farklı bir isim kullanılmış olması mümkündür. Burada niteliği itibariyle güvenli bölge kavramını irdelemekle yetinilecektir. Bu minvalde güvenli bölge kavramı en temelde sivil halkı çatışmanın taraflarından veya bir devletin baskısından yahut günümüze kadar envai çeşidine rastladığımız insan hakları ihlallerinden korumayı amaçlayan bunun yanında insani yardımın ilgililere en etkin ve hızlı bir şekilde ulaşmasına hizmet eden coğrafi alanları ifade etmek üzere kullanılmaktadır.[14]

Her ne kadar uluslararası alanda temel belge niteliği taşıyan BM Sözleşmesinde lafız itibariyle kullanılmıyor olsa da bir takım raporlarda kullanılmış ve uygulamalarla kavramsallaşmıştır.[15]Bu bağlamda güvenli bölge kavramına ilişkin BM Genel Sekreterinin yapmış olduğu tanıma göre güvenli bölge; askerlerden arındırılmış, belirli sınırları olan sivil halkın ve taraf-sız askeri birliklerin serbestçe seyahat edebileceği yerleri ifade etmektedir.[16]

Güvenli bölge genel hatlarıyla bu nitelikte olmakla birlikte bir diğer korunmuş bölge uygulaması olarak güvenli sığınak (*Safe Havens*) kavramı güvenli bölgeye benzerliği ile gündeme gelmektedir. Güvenli sığınaklar temel olarak krizin yaşandığı ülke içinde siviller için küçük çaplı korunaklı bölgeler oluşturulmasını ve bu bölgeleri çatışmanın taraflarının müdahalesinden korumayı amaçlamaktadır.[17] Bu nitelikteki bölgeler çatışan taraflar veya hükümet kuvvetleri ile sivil insanlar arasında açık bir sınır ayrımı yapılamadığı, coğrafi, siyasi vb. bir bölünme çizgisinin belirlenemediği veya belirlense bile muhtelif gerekçelerle uygulamaya geçirilemediği hallerde gündeme gelen bir seçenek olup belli yönleriyle güvenli bölge uygulamalarından ayrılmaktadır. Güvenli sığınaklar güvenli bölgelerden farklı olarak sınır boyunca veya sınıra yakın bir alanda değil ülkenin iç kesimlerinde kurulup insani yardım koridorları (Humanitarian Aid Corridors) adı verilen bağlantı hatları vasıtasıyla kara sınırına, hava alanına veya limana bağlanarak insani yardıma erişimin sağlandığı bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. [18]

14 Varlık ve Bingöl, (2015), s.115

15 Demirel, (2016), s. 114

16 Dost,(2019), s. 252

17 Varlık ve Bingöl, (2015), s.116

18 Varlık ve Bingöl, (2015), s.116

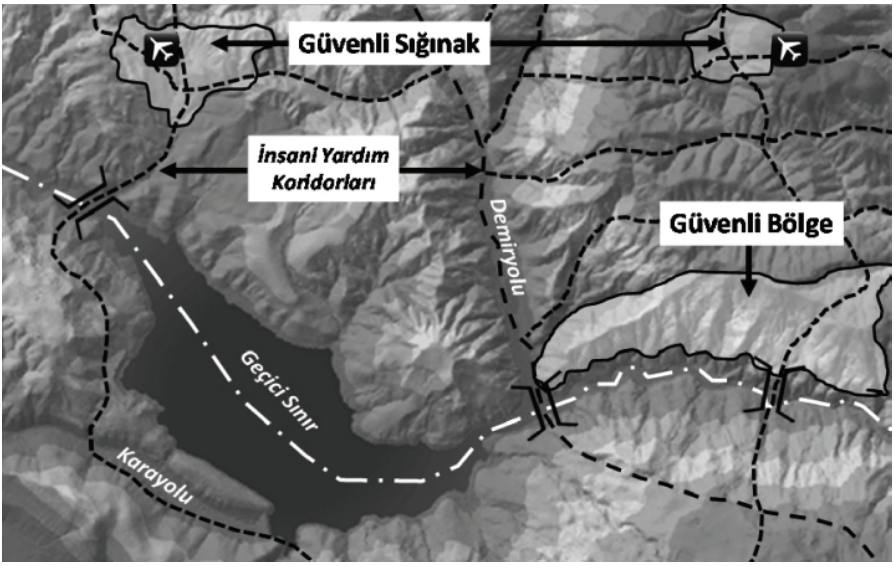

Şekil 2: Güvenli Bölge ve Güvenli Sığınak

Güvenli Bölge Kavramı

Bu aşamaya kadar olan kısımda güvenli bölgenin uluslararası hukukta uygulanan diğer korunmuş bölgelerden farkı incelenerek kısa bir tanımı yapılmıştı bundan sonrasında güvenli bölgelerin Cenevre Sözleşmeleri kapsamında ne ifade ettiği ve özellikle soğuk savaş sonrası dönemde kazandığı yeni niteliğin ne olduğundan bahsedilecektir.

Birleşmiş milletler sözleşmesinin kavramsal olarak güvenli bölge uygulamasından bahsetmediği önceden belirtilmişti. Güvenli bölgelerin bu bağlamda temel dayanağını birleşmiş milletler sözleşmesine dayandırılamıyor olsa da birleşmiş milletler uygulamalarıyla bu kavramın gündeme geldiği söylenebilir. Buna karşılık silahlı çatışmalara ilişkin esasları düzenleyen Cenevre sözleşmelerinde güvenli bölge kavramının belli ölçüler çerçevesinde ele alınmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle güvenli bölgeler Cenevre düzenlemeleri kapsamında kurulan güvenli bölgeler ve BM/devlet uygulamasıyla ortaya çıkan güvenli bölgeler olmak üzere iki ayrı grupta incelenebilir.[19]

Cenevre Düzenlemeleri Kapsamında Güvenli Bölgeler

Silahlı çatışma kurallarını düzenleyen Cenevre Düzenlemeleri ise dört adet sözleşmeden ve üç adet protokolden oluşmaktadır.[20]

19 Dost, (2019), s. 252

20 Anlaşmaların Türkçe metinleri için bkz. https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions (Erişim Tarihi: 11.01.2021)

- Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (I. Sözleşme),
- Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (II. Sözleşme),
- Harp Esirlerine Yapılacak Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi (III. Sözleşme),
- Nitelikte Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (IV. Sözleşme).
- Uluslararası Silahlı Çatışmanın Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (I. Protokol),
- Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmanın Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (II. Protokol)
- Ayırt edici Ambleme İlişkin Protokol (III. Protokol).

Bu düzenlemeler incelendiğinde üç temel güvenli bölgeden söz edildiği görülmektedir. Bu bölgeler:

- Hastane ve güvenlik bölgeleri (4. Sözleşme m. 14),
- Tarafsız bölgeler (4. Sözleşme m. 15)
- Askerden arındırılmış bölgelerdir (1. Protokol m. 60).

1949 tarihli Cenevre sözleşmesinin Hastane ve güvenlik bölgeleri 14. maddesinin ilk fıkrası tarafların kendi topraklarında veya lüzum görülmesi halinde işgal altındaki topraklarda yaralı ve hastaları, malûlleri, yaşlı kimseleri, on beş yaşından aşağı çocukları, gebe kadınları ve yedi yaşından küçük çocukların annelerini, çatışmanın tesirlerinden koruyacak nitelikteki bölgeler kurabileceklerini öngörmüştür. Aynı sözleşmenin 15. Maddesi ise yaralı, hasta, çatışmaya katılmayan sivil kişilerin korunması için tarafsız bölgeler ihdas edilebileceğini düzenlemiştir. Yine bu doğrultuda ek 1. Protokolün 60. Maddesine göre çatışmanın tarafları aralarında varılacak bir anlaşma ile sınırları açık ve net bir şekilde belirlenmiş nitelikte askerden arındırılmış bölgeler oluşturabilecektir.[21]

Bu doğrultuda Cenevre sözleşmeleri kapsamında ki güvenli bölgelere bazı örnekler vermek gerekirse: 1971 yılında Bangladeş'in bağımsızlık savaşı sırasında bir okul bir hastane ve bir otel olmak üzere toplam üç tane tarafsız bölge ilan edilmiş ve bu bölgeler yaralı ve hasta sivillerin korunması amacıyla kullanılmıştır. Bu tarafsız bölgeler ICRC tarafından idare edilmiştir. Aynı şekilde Vietnam savaşı esnasında 1975 yılında Vietnam Kızılhaç'ının merkez

21 Dost, (2019), s. 253

binası ve çevresi ICRC tarafından tarafsız bölge ilan edilmiş; bu bölgelerde hasta yaşlı ve engelliler ile yetim ve kayıp çocuklar koruma altında tutulmuştur. [22]

Cenevre Sözleşme ve protokolleri incelendiğinde bu düzenlemelerde güvenli bölge kavramının yalnızca tarafların anlaşması esasına dayalı olarak kurulabildiği görülmektedir.[23] Aynı şekilde bu düzenlemeler ışığında güvenli bölgelerin tamamen askeri unsurlardan arındırılmış olması gerekliliği ön plana çıkmaktadır.[24] Aynı şekilde güdülen amaç bakımından incelendiğinde Cenevre sözleşmeleri kapsamında güvenli bölgelerin çatışma süresi ve şartlarıyla sınırlı olarak sivillerin çatışma tehlikesi ve saldırılardan korunma temeline dayandığı görülmektedir. Ancak günümüzde vuku bulan sorunlar dikkate alındığında bu nitelikteki güvenli bölgelerin tam anlamıyla ihtiyacı karşılamadığını söylemek gerekmektedir.

BM/Devlet Uygulamasıyla Ortaya Çıkan Güvenli Bölgeler

Soğuk savaş sorası dönemde Cenevre düzenlemeleri ile ortaya konan güvenli bölgelerin etkisiz kaldığı görülmektedir. Özellikle 1992 sonrasında devletlerarası çatışmalar ve bunlara bağlı olarak yaşanan kayıplar azalmış olmakla birlikte devlet içi çatışmalar ve buna bağlı kayıplar önemli ölçüde artmıştır.[25] Yani soğuk savaş dönemi sonrasında uluslararası barış ve güvenlik artık devletlerin çatışmaları sonucunda değil iç savaşların, etnik grupların ve terör eylemlerinin etkisi ile bozulmaya başlamıştır. Bu nitelikteki durumlar karşısında uluslararası barış ve güvenliği sağlamak adına Birleşmiş Milletler uygulamalarıyla güvenli bölgeler ihdas edilmiştir. Bu güvenli bölgeleri Cenevre düzenlemeleri kapsamında ki güvenli bölgelerden ayıran en temel iki niteliği olduğu söylenebilir. Bu niteliklerden ilki güvenli bölgenin çatışmanın taraflarının rızası aranmaksızın kuruluyor olmasıdır. Nitekim önceden de belirtildiği gibi günümüz uyuşmazlıkları çoğunlukla devlet içi unsurların çatışmasından oluşmaktadır. Bu unsurlar arasında uzlaşma sağlanarak güvenli bölge kurabilecek nitelikte iki tarafın bulunması her zaman mümkün olmamaktadır.[26] İkinci nitelik ise güncel güvenli bölge uygulamalarında tamamen sivil nitelik taşıma zorunluluğunun bulunmamasıdır. Bu durumun temelinde ise tarafların anlaşması zorunluluğu olmaksızın kurulan güvenli bölgelerin tamamen sivillerden oluşmasının sivillerin korunması maksadını hâsıl edemeyeceği gerçeğinin yattığı söylenebilir.

22 Skalar Sarıbeyoğlu, Meltem(2014). Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması İçin Güvenli Bölgeler. Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:9 Sayı:123-124 s.49

23 Skalar Sarıbeyoğlu, (2014), s.52

24 Skalar Sarıbeyoğlu, (2014), s.50

25 Varlık ve Bingöl, (2015), s.110

26 Skalar Sarıbeyoğlu, (2014), s.52

Güvenli Bölge Kurulmasının Amaçları

Genel anlamda güvenli bölgeler sivil halkı çatışmalardan ve insan hakkı ihlallerinden korunması amacına hizmet ettiği söylenebilir. Ancak güncel güvenli bölge uygulamalarında bu amaçlara ek olarak çatışma bölgelerindeki insanların mülteci konumuna düşerek uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye düşürmesine engel olma amacı olduğu söylenebilir. Nitekim BM uygulamalarıyla oluşturulan güvenli bölgelerde dayanak olarak uluslararası barış ve güvenliğin sağlanabilmesinin gösterilmesi bu yeni amacın varlığına delalet etmektedir.[27]

Bu kapsamda ele alınabilecek bir hususta güvenli bölgelerin siyasi amaçlarla kullanılması halleridir. Bazı ülkelerin iç ve dış politikalarındaki hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla güvenli bölge uygulamalarına başvurduğu görülmekte ve bu durumlar uluslararası hukuk bakımından eleştiriye konu olmaktadır.[28]

Güvenli Bölgelerin Hukuki Dayanakları

Güvenli bölge uygulamalarının hukuksal dayanakları özellikle son dönem uygulamaları dikkate alındığında temelde üç ana başlık altında toplanabilmektedir. Bu dayanaklar: Güvenlik Konseyi kararı, meşru müdafaa, insani müdahale ve koruma sorumluluğudur. Belirtmek gerekir ki bu dayanaklar tamamen sınırsız bir yetki ve izin doğurmamaktadır nihayetinde ülkesinde güvenli bölge kurulacak devletin ülkesel bütünlüğünü ve egemenlik hakkına müdahale niteliği taşıdığında belli sınırlar dâhilinde başvurulacak bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınırlar temel olarak yakın bir tehlikenin varlığı, gereklilik ve ölçülülük şeklinde ifade edilebilecektir.[29]

Güvenlik Konseyi Kararı

Birleşmiş Milletler sisteminin devletlerin birbirlerinin yetki alanına giren konulara müdahale etmeme esasına dayalı olmakla birlikte bazı hallerde uluslararası barış ve güvenliğin korunması adına bu esastan farklı davranışlar bizzat Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince sapıldığı görülmektedir. Bu haller Uluslararası barışı koruma operasyonlarına ilişkin istisnalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası barışın tehdit edildiğinin tespiti halinde Güvenlik Konseyi ekonomik ve diplomatik yaptırımlardan başlayıp kuvvet kullanımına varan nitelikte kararlar alabilmektedir. Her ne kadar bu kararların tarafgirliği veya siyasi niteliği kuruluşundan itibaren Birleşmiş Milletler Sistemine bir eleştiri olarak kalacak olsa da zaman zaman yerinde kararlar verildiği de görülmektedir. Birleşmiş Milletler güvenlik konseyinin kuvvet kullanma niteliğinde karar alabileceği düşünüldüğünde gerekli görüldüğü haller-

27 Dost, (2019), s. 262

28 Dost, (2019), s. 254

29 Dost, (2019), s. 254 ayrıca bkz. Keskin,(1998)

de güvenli bölge oluşturulması kararı verebileceği evleviyetle kabul edilmelidir. Nitekim soğuk savaş sonrası dönemde bu nitelikte kararların verildiği görülmüştür. Birleşmiş Milletlerin net bir şekilde güvenli bölge kurulmasına imkân veren bir karar alamadığı hallerde önceden verilen bir yaptırım kararına binaen zımnen devletlerin bu yola başvurduğu da görülmektedir.[30]

Meşru Müdafaa

Kuvvet kullanma yasağının bir istisnasınındı meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanılabilmesi olduğu bilinmektedir. Gerekli şartların sağlanabilmesine ilişkin tartışmalar baki kalmakla birlikte bu dayanak bakımından da evleviyet ilkesi gereği daha zor olan ve ağır sonuçlar içeren kuvvet kullanmaya imkân tanıyabilen bir hususun güvenli bölge uygulanmasına da imkân tanıyacağı kabul edilmektedir.

İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu

Güvenli bölge oluşturulması bakımından önem arz eden uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkan[31] insani müdahale kavramı ağır insan hakkı ihlallerinin varlığı halinde gündeme gelen bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bazı kararlarında kendi sınırları içerisinde kendi vatandaşlarına karşı insan haklarına aykırı müdahalelerde bulunan devlete karşı kuvvet kullanılmasında izin vermişse de uluslararası hukuk anlamında insani müdahale kuvvet kullanılmasının bir istisnası olarak kabul edilmemektedir.[32] Bu bağlamda Bosna ve Ruanda da kurulan güvenli bölgeler insani müdahale temeline dayandığı kabul edilen güvenli bölge uygulamalarındandır

Güvenli Bölge Uygulamaları

Belirtildiği üzere soğuk savaş sonrası dönemde devletlerarası ihtilaflar ve buna dayalı olarak yaşanan kayıplar azalmış olsa da aynı devlet içinde farklı nedenlerle birçok ihtilaf ve buna bağlı kayıplar yaşanmıştır. Bazen birbirinden farklı etnik grupların çatışmasında şahit olunurken bazen hükümetin halkın bir kesimine karşı takındığı baskıcı tutumuna bazen ise bazı devletlerin politik çıkarları için destek verdiği terörist grupların ülke içinde ki faaliyetlerine şahit olunmaktadır. Bu durum her ne kadar bir dünya savaşı kadar geniş coğrafyaya yayılmıyor olsa da uluslararası barış ve güvenliği önemli ölçüde tehdit etmektedir. Ayrıca coğrafi uzaklık nedeniyle bazı devletlerce bu sorunlar karşısında kendisine zarar vermediği sürece önemsiz bir durum olduğu düşüncesiyle takınılan tavırlar bu sorunları ve bunlara bağlı kayıpları arttırmaktadır.

30 Kaya, İbrahim(2014) Tampon Bölge Ve Uluslararası Hukuk. Seta Perspektif ,Sayı: 73 s.2

31 Kaya, (2014) , s.4

32 Dost, (2019), s. 257

Irak

1991 Körfez savaşı sonrasında Irak'ta bulunan Kürt azınlık grup merkezi hükümete karşı bir ayaklanma girişiminde bulunmuş bu ayaklanma Irak Hükümeti tarafından bastırılmıştı. Daha sonrasından Irak Hükümeti azınlık konumunda olan Kürt sivil halka karşı baskıcı bir politika izleyerek halkı bulundukları bölgeden göç etmeye mecbur bıraktı. Buna bağlı olarak kitlesel olarak yaşadıkları bölgeleri terk etmeye başlayan sivil halk çevre ülke sınırlarına giderek mülteci yığılmalarına neden olmuş ayrıca zorlu koşullar ve baskı nedeniyle çok fazla kayıp vermiştir. 2 Nisan 1991 tarihinde Türkiye Hükümeti sonrasında ise İran Hükümeti uluslararası toplumu bu Irak'ta ki durum ve mülteci akınları konusunda uyardı. Bu ülkelerin açıklamalarına Fransa ve Belçika'nın da dâhil olması ile bu durum Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin merceği altına giren bu konu hakkında çok geçmeden bir karar verildi. S/RES/688(1991) sayılı bu kararda sivil halka yapılan baskılar kınanmış ve Irak Hükümetinden:

- Sivil halka yapılan baskıların derhal sona erdirilmesi
- Diyalog yolunun açılması
- Zor durumda bulunan sivil halka yardım etmek için çalışan yardım kuruluşlarına engel olunmaması talep edilmiştir.[33]

Her ne kadar İngiltere tarafından Kuzey Irakta bir Birleşmiş Milletler idaresinde güvenli bölge oluşturulması teklif edilmişse de bu yönde bir karar alınmaksızın ABD 36.paralelin kuzeyini tek taraflı olarak uçuşa yasak bölge (no fly zone) ilan edilmiştir. Bu kararın Irak Hükümetince protesto edilmesine karşılık ABD Hükümeti bu bölgenin geçici olduğunu ve idarenin en kısa zamanda Birleşmiş Milletlere devredileceğini açıklamıştır.[34] Bu yönüyle ele alındığında Irakta güvenli bölge oluşturulmasının Birleşmiş Milletler kararına dayanmıyor olması, daha sonraki dönemlerde meydana gelene olaylarla birlikte değerlendirildiğinde amacın insani olmaktan öte politik olduğu yönündeki eleştirileri[35] doğrular niteliktedir. Irakta uygulanana güvenli bölgeler, insani standartların korunması açısından değerlendirilecek olursa; yarım milyona yakın insanın evlerine dönmesine imkan sağladığı ayrıca insani yardıma ulaşım oranının %70'e yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte güvenli bölgelerin merkezi otoriteden uzak bir ortamda idare edilmesi ve bölgenin silahsızlandırılmasında ki eksiklikler özerklik faaliyetlerinin hız kazanmasına neden olmuştur.[36] Bu durum iki yönden eleştiriye açıktır bunlardan ilki güvenli bölgelerin amaçları açısından güvenli bölgenin sivilleri koruma gayesine hizmet etmesi ve bölgede istikrarlı bir barış sağlanabilmesi ümidine

33 Demirel, (2016), s. 115

34 Demirel, (2016), s. 116

35 Skalar Sarıbeyoğlu, (2014), s.55

36 Demirel, (2016), s. 117

dayanması gerekirken; sivil halktan yeni bir savaşan unsur ortaya çıkarılmıştır. Nitekim bu unsurun hala özel olarak Irak'ta genel olarak tüm Ortadoğu'da barışın sağlanamıyor olmasında en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Eleştirilebilecek bir diğer yön ise güvenli bölgeye duyulan güvenin sarsılmasıdır. Şöyle ki bir ülke topraklarında meydana gelen silahlı çatışmalar esnasında Birleşmiş Milletlerin çatışanları uzlaştırmaya çalışırken sivilleri korumak ve yaşanan insan hakkı ihlallerine engel olmak adına güvenli bölge kurmasına çatışan tarafların da destek vermesi beklenmeyecek bir durum değildir.[37] Söz gelimi topraklarında bir isyan başlamış olan bir devletin merkezi hükümeti isyan esnasında siviller zarar görmesin diyerek bu nitelikte bir güvenli bölge uygulamasına destekleyebilir. Ancak ABD'nin Irak'taki güvenli bölgenin uygulaması göstermiştir ki bir devlette güvenli bölge uygulaması daha güçlü bir isyan hareketinin zemininin hazırlanması anlamına gelmektedir. Bu nedenle daha sonra uygulanacak güvenli bölgelere tarafların destek verme daha doğrusu gönüllü olarak uyum sağlama ihtimalleri düşmüştür.

Bosna Hersek

Yugoslavya'nın 1991 yılında dağılması sonrasında bünyesinde bulunan devletler birbiri ardına bağımsızlığını ilan etmişti. Bosna Hersek de bu ülkelerden biriydi ve bağımsızlık ilanının ardından ülkede bulunan Sırp unsurlar bağımsızlığa karşı çıkarak büyük bir iç savaşın başlamasına neden oldu. Bosnalı Sırplar, bu iç savaşta Müslümanlara karşı derin bir etnik temizlik harekâtına girişmiş ve insan hakları açısından 20. Yüzyılın en kötü karnelerinden birini Bosna topraklarında ortaya koymuşlardı. Birleşmiş milletler S/RES/758 sayılı kararıyla Hırvatistan topraklarında gözlemci misyon olarak bulunmakta olan Birleşmiş Milletlerin Barış Gücü United Nations Protection Forces (UNPROFOR)'un görev alanını genişleterek Bosna topraklarını da dahil etmiş S/RES/776 sayılı kararla yardımların ulaştırılmasını görev kapsamına dahil etmiştir.

Ancak Bosnalı Sırp unsurların:

- Müslüman unsurlara ağır insan hakkı ihlallerinde bulunması
- İnsani yardım konvoylarını engellemesi
- UNPROFOR çalışmalarının engellemesi

Nedenleriyle Bosna' da yaşanmakta olan insani yardım durumunu acil seviyeye çıkarmıştır.[38]

37 Her ne kadar Bosna da Sırp milisleri bu argümanı çürütecek nitelikte katliamlara imza atsa da bu ihtimalin hala mevcut olduğu kanaatindeyim.

38 Demirel, (2016), s. 118

Bu durum karşısında Birleşmiş Milletler artarda verdiği kararlarla önce Srebrenica'yı sonrasında ise Sarayevo, Tuzla, Gorazde ve Bihaç'ı güvenli bölge ilan ederek[39] önlem alma yönünde geç te olsa bir adım atmıştır. Birleşmiş Milletler güvenli bölge kararına dayanak olarak Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin VII. bölüm hükümlerini göstermiştir.[40] Bu güvenli bölgelerin temel amaçları; sivillerin Sırp unsurlarının saldırılarından koruyabilmek, yardım malzemelerinin dağıtımını sağlamak ve aynı zamanda taraflar arasında barış görüşmelerine katkı sağlamak olarak gösterilebilir.[41]

Birleşmiş Milletlerin bu amaçlarla kurduğu güvenli bölgeler ne sivillerin korunması açısından ne de insani yardımın ulaştırılması açısından başarıya ulaşabilmiştir. Hatta bazı alanlarda güvenli bölgeler; hayatlarını koruyabilmek ümidiyle sığınan siviller için tuzak işlevi görmüş[42] öyle ki Sırp unsurları toplu katliam yapacak imkan bulabilmiştir. Bu durumun temel nedenleri incelendiğinde makul bir gerekçe bulmakta zorlanmakla birlikte güvenli bölgelerin güvenliğinin tam manasıyla sağlan(a)maması! ilk neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenli bölge ilan edilmesi dünya devletlerinin büyük çoğunluğunun bölgenin korunması gerektiğine kani olduğu anlamına geliyor olsa da en büyük ihlallerin meydana geldiği güvenli bölgelerden biri olan Srebrenica'da toplamda 600 kadar Birleşmiş Milletlerce görevlendirilmiş hafif silahlı asker bulunmaktaydı. Kaldı ki bu askerler korumakla görevli oldukları sivilleri tek kurşun atmaksızın Bosnalı Sırp unsurlara teslim etmiştir.[43]

1991 yılında başlayan iç savaşta sistematik bir şekilde yapılan katliam, zorunlu göç ve sair insan hakkı ihlalleri yaşandıktan sonra ancak 1995 yılının sonlarında Sırplara karşı bir harekata girişilmesi gerektiğine karar verilerek NATO tarafından hava saldırıları gerçekleştirilerek ağır insan hakkı ihlalleri bir nebze olsun engellenebildi. Taraflar arasında 14.12.1995 tarihinde bir anlaşma imzalanarak[44] 5 yıla yakın süren ve insan hakları kavramının en çok tartışıldığı ve bir standart kabul edilerek ihraç edildiği bir coğrafyada geçen ve insan haklarının nasıl ihlal edilebileceği konusunda ufkumuzu genişleten iç savaş sona erdirilmiştir. Bu aşamada her ne kadar kağıt üzerinde kalacak da olsa bazı eleştirileri dile getirmek gerekirse; ABD'nin Irak müdahalesinde derhal bir karar beklemeksizin güvenli bölge uygulamalarına girişip sonradan meşru zemin oluşturulduğu düşünülünce Bosna'da ise gerçek anlamda bir müdahalenin ancak 5 yıl sonunda yapılabilmiş olması bir kez daha akla genel olarak Birleşmiş Milletler sisteminde özel olarak güvenli bölge uygulamalarında asıl amacın insani

39 Skalar Sarıbeyoğlu, (2014), s.56

40 Demirel, (2016), s. 118

41 Demirel, (2016), s. 119

42 Demirel, (2016), s. 125

43 Demirel, (2016), s. 125

44 Demirel, (2016), s. 124

olmaktan ziyade politik olduğunu getirmektedir. Burada insan hakkı ihlalleri açısından bölgeler arası bir ayrımdan ziyade çatışan unsurların kim olduğunun veya daha doğru ifade ile ihlali yapan unsurun kim olduğunun Birleşmiş Milletler nezdinde önem arz ettiğinin bir tezahürüne dikkat çekilmesi gerekmektedir.

Son olarak bu hususta Aliya İzzetbegoviç önderliğinde bulunan Bosna Hükümeti'nin güvenli bölgeler ve sivillere yönelik hassasiyetiyle Birleşmiş Milletler nezdinde tüm Dünyaya insan hakları dersi vermiştir.[45] Nitekim bu durum Aliya Izzetbegoviç'in "Ben Avrupa'ya giderken kafam önümde eğik gitmiyorum. Çünkü çocuk, kadın ve ihtiyar öldürmedik. Çünkü hiçbir kutsal yere saldırmadık. Oysa onlar bunların tamamını yaptı. Hem de Batı'nın gözü önünde; Batı medeniyeti adına.[46]" sözleri tarihin sayfalarına kan ve gözyaşı ile yazılmıştır.

Ruanda

1990 yılında Ruanda' da hükümet ile Tutsilerin kontrolündeki RPF[47] örgütü arasında yaklaşık üç yıl süreyle çatışmalar olmuş; tarafların 09.01.1993 tarihinde bir geçiş hükümeti kurulması ve barış denetiminin Birleşmiş Milletler Barış Gücü tarafından yapılması konusunda anlaşmaları üzerine çatışmalar sona ermiştir. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin S/RES/872(1993) sayılı kararıyla UNAMİR[48] adı olarak kısaltılan bir barış misyonu kurulmuştur. Bu misyonun görevleri en temel anlamda; ateşkesin denetiminin sağlanması, insani yardım dağıtımının koordine edilmesi ve sivil halkın topluma kazandırılması olduğu söylenebilir.[49]

1994 yılında yaşanan bir uçak kazasında Ruanda ve Burundi Devlet Başkanlarının ölmesi ve bu hususta bazı şaibelerin olduğuna yönelik iddiaların varlığı anlaşma taraflarını tekrar birbirine düşürmüştür. Belçika durumun tehlikeli bir hal aldığını ileri sürerek UNAMIR'de bulunan askerlerini geri çekeceğini belirtmesinin ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi UNAMIR kapsamında 2800 olan asker sayısını 270'e düşürmüştür.[50] Arada güvenliği sağlayacak ve barışı koruyacak kuvvetli bir unsur bulunmayan taraflar arasında toplamda 500.000-1.000.000 arasında olduğu tahmin edilen insan katledilmiştir. Katliamın aşırı uç Hutularca Tutsi ve ılıman Hutulara karşı gerçekleştiği bilinmektedir.[51]

45 Bu cümlelerin bilimsel nitelik taşıması gereken bir makale açısından ne kadar yerinde olduğu tartışmaya açıktır ancak bazı kavramların tartışılarak çiğnendiği bir konudan bahsederken çiğnenen kavramın ağırlığının bu cümlelerdeki "bilimsel" olmayan unsurları örteceği kanaatindeyim.

46 Sözün kaynağı konusunda net bir bilgi verilmemekle birlikte hemen her internet sitesi tarafından kullanılmaktadır.

47 Ruanda Vatansever Cephesi (Rwanda Patriotic Front)

48 Ruanda İçin Birleşmiş Milletler Yardım Misyonu (United Nations Asistance Mission For Ruanda)

49 Demirel, (2016), s. 126

50 S/RES/912(1993)

51 https://tr.wikipedia.org/wiki/Ruanda_Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1 erişim tarihi(14.01.2020)

Güvenlik Konseyi bu olaylar yaşandıktan sonra çekimser tavrından vazgeçerek S/RES/918(1994) sayılı kararıyla UNAMIR bünyesinde ki asker sayısını 5500'e çıkarırken sivillerin korunması ve insani yardımın ulaştırılmasına ilişkin yetkisini de arttırmıştır.

Aynı zamanda bu kararda Konsey Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin VII. bölümünü dayanak göstererek güvenli bölge oluşturulması hususunda UNAMIR'e yetki vermiştir. Bu karar ile getirilen yetki genişlemesine taraflarda rıza göstermiştir.[52] Daha sonrasında verilen kararla sivil halkın korunması için UNAMIR'in yanında üye devletlere de askeri önlem alma yetkisi vermiştir.[53] Bu yetkiye genel olarak karşı çıkmamakla birlikte RPF Fransa'nın bölgeye asker karşılamasına karşı çıkmaktaydı. Buna rağmen Fransa 2500 Kişilik askeri birliği ile Operation Turquoise adı altında bir güvenli bölge oluşturmuş ilerleyen tarihlerde bu bölgenin yönetimini UNAMIR birliklerine bırakmıştır.[54] RPF'nin Operation Turquoise kapsamında ilan edilen güvenli bölge dışında tüm ülkede kontrolü ele geçirmesi sonucunda tek taraflı ateşkes ilan etmesiyle iç savaşın kısmen sona erdiği söylenebilirse de güvenli bölgede ki silahlanma sorunu nedeniyle insani durumun kötüye gittiği görülmekteydi. Bu sorun karşısında 1994 yılında güvenli bölgede UNAMIR tarafından RPF'nin de desteği ile Operation Hope adı altında güvenli bölgenin silahlardan arındırılmasına yönelik bir operasyon yapılmıştır. Küçük çaplı çatışmalar yaşanmakla birlikte sorunun bu operasyon kapsamında çözüldüğü söylenebilir. [55]

Ruanda'da uygulanan güvenli bölge incelendiğinde en temelde bir geç kalmışlığın bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira kurulu bir güç olarak hazır bulunan UNAMIR'in güçlendirilmesi suretiyle 1994 yılında sayısı milyona yaklaşan insan katledilmeden müdahale etme imkanı olabilecekken çatışmaların başlamasıyla güvenlik konseyinin asker sayısını azaltması Birleşmiş Milletlerin uluslararası barış ve güvenliği koruma misyonuyla ve insan haklarına ilişkin kabulleriyle bağdaşmadığı açıktır. Bunun yanında sonradan yapılan müdahalelerle güvenli bölge uygulamaları açısından belli ölçüde başarılı olduğu görülse de burada elde edildiği söylenebilir. Ancak özellikle Fransa güdümünde olan güvenli bölge birçok açıdan eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştirilere; güvenli bölgenin, soykırım suçluları için bir sığınak mahiyetine getirilmesi,[56] çatışmanın bir tarafının (Hutu tarafı) toparlanması amacıyla kullanılması ve bölgedeki Hutuların Tutsileri öldürmesine göz yumulması verilebilir.[57]

52 Demirel, (2016), s. 126

53 S/RES/929(1994)

54 Demirel, (2016), s. 127

55 Demirel, (2016), s. 128

56 Demirel, (2016),. s. 128

57 Skalar Sarıbeyoğlu, (2014), s.57

Sonuç

Korunmuş bölge kavramı silahlı çatışmalarda sivillerin korunması, insan hakkı ihlallerin önlenmesi ve taraflar arasında barışın sağlamamasına hizmet etmesi amacıyla ortaya çıkan uluslararası hukuk kavramıdır. Bu hususta yazılan eserler incelendiğinde tam bir uzlaşı bulunmamakla birlikte korunmuş bölge kavramının benzer içerikli birden fazla uygulamanın üstünde konuşlanan bir şemsiye kavram olarak kullanılması gerektiğine ilişkin görüşün tercihe şayan olduğu görülmektedir. Bu başlık altımda tampon bölge, ara bölge, askersizleştirilmiş bölge, uçuşa yasak bölge güvenli sığına ve güvenli bölge olmak üzere bazı uygulamaların bir birinden ayrılması uygulamada ortaya çıkan sorunlar karşısında hangi uygulanmasının sadra şifa olacağının belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim günümüzde halen sıcaklığını koruyan bir sorun olarak Suriye'de gündeme farklı başlıklar altında korunmuş bölge uygulanmasına ilişkin öneriler gelmektedir. Bu bağlamda genel olarak tampon veya ara bölge kavramları gündem ediliyor olsa da kanaatim bu uygulamaların maksadın hasıl olması açısından nakıs kalacağı bu nedenle bazı yazarlarca önerildiği[58] gibi güvenli bölge kavramının kullanılmasının yerinde olduğu yönündedir.

Güvenli bölge kavramı terim olarak Cenevre Düzenlemeleri kapsamında kullanılmış olmakla birlikte Birleşmiş Milletler Sözleşmesi kapsamına lafız itibari ile dahil edilmemiştir. Cenevre Düzenlemeleri incelendiğinde en temelde üç güvenli bölge öngörülmüş olup bunların tamamen sivillere yönelik olarak ve çatışan tarafların anlaşmasına binaen kurulabilecek olması güncel sorunlar açısından uygulanabilirliğinin azalması sonucunu doğurmaktadır. Bu bağlamda soğuk savaş sonrasında devletlerarası savaşlar azalmış olsa da sivil kayıplarının ülke içi çatışmalar nedeniyle pek bir azalma göstermemiş olması yeni güvenli bölge uygulamaların ihtiyaç duyulduğunu gözler önüne sermektedir. Bu kapsam da Birleşmiş Milletler ve devletlerin münhasıran uygulamaları sonucu güvenli bölge kavramı yeni bir anlam kazanmış ve 1990-1995 yılları arasında toplamda 3 adet güvenli bölge uygulaması ortaya konmuştur.

Bu güvenli bölgeler ele alındığında en temelde amaçlar itibariyle çok ümit vaat ediyor olsa da uygulanışları itibariyle çoğunlukla maksadı hâsıl etmekten uzak kaldığı görülmektedir. Bu durumun sebepleri her bir uygulama açısından değişkenlik gösterse de temel olarak:

- Uygulamaların insani olmaktan ziyade politik temellerde dayanıyor olması,
- Güvenli bölgelerin tam anlamıyla korunamıyor olması,
- Güvenli bölgeye ilişkin kararların geç veriliyor olması
- En önemlisi hala Birleşmiş Milletler nezdinde insan hakları bakımından insanlar arasında tam bir eşitlik olduğu gerçeğinin kâğıttan öte bir anlam ifade edememiş olması verilebilir.

58 Kaya, (2014) , s.2

Sonuç olarak güvenli bölgeler uluslararası hukuk bağlamında ihtiyaç duyulan ancak diğer birçok uluslararası hukuk unsuru gibi geliştirilmeye ve değiştirilmeye muhtaç ve uluslararası barış ve güvenliğin sağlanabilmesi adına uluslararası toplumun ihtiyacı olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın amaçlarına uygun kullanılmaması insanlığa hala devam eden bir Irak (genel olarak Ortadoğu) sorunu, insan hakkı kavramına güveni ortadan kaldırır nitelikte bir Bosna tecrübesi ve Birleşmiş Milletlerin işlevini sorgulatır cinsten bir Ruanda katliamı miras bırakılmıştır. Ve bunların sorumluluğu sadece katliamı yapanlarda değil aynı zamanda bunu engelleme iradesini ortaya koy(a)mayanlardır.

Kaynakça

Keskin, Funda (1998). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma Ve Birleşmiş Milletler. *Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.*

Demirel, Naim(2016). Birleşmiş Milletler Güvenlik Bölge Uygulaması. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 8. s.111-132

Dost, Süleyman(2019). Uluslararası hukukta güvenli bölge sorunsalına ilişkin bir değerlendirme. *Terazi Hukuk Dergisi* 14(150). s.250-264

Kaya, İbrahim (2014) Tampon Bölge ve Uluslararası Hukuk. *Seta Perspektif* 73

Skalar Sarıbeyoğlu, Meltem (2014). Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması İçin Güvenli Bölgeler. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9 Sayı:123-124 s.37-64

Varlık, Ali Bilgin/ Bingöl, Oktay (2015) Korunmuş Bölgeler: Tampon, Güvenli, Sınırlanmış Ve Uçuşa Yasak Bölgeler. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* 11(44) s.99-127

Altıner, Sümeyra (2009). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı. Yüksek Lisans Tezi, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

https://www.icrc.org/en/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions (Erişim Tarihi: 11.01.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ruanda_Soyk%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1 (Erişim tarihi(14.01.2021)

İKTİSAT

Toplumda Karz-ı Hasen Farkındalığı ve Eğilimlerin Tespiti

Hamdi Çatal* & Muhammet Fatih Canbaz**

Öz: İnsanlar hem sosyal hayatında hem de iktisadi faaliyetlerinde belirli aşamalarda ek kaynaklara veya sermaye-ye ihtiyaç duyabilmektedir. Bu ihtiyacın karşılanması için sürekli arayışlar içine girilmektedir. Ticari faaliyetlerdeki kaynak ihtiyaçlarına çeşitli ortaklık seçenekleri bir nebze de olsa çözüm olabilirken, özellikle bireysel ihtiyaçlar söz konusu olunca borçlanma seçeneği göz önüne gelmektedir. Borçlanma dünden bugüne insanoğlunun, yeme, içme veya barınma gibi en temel ihtiyaçlarından biri olmuştur. Bu gerçekten hareketle bu ihtiyaç aynı zamanda ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Günümüz şartlarında insanların birbirine borç verme eğilimleri çe-şitli sebeplerden dolayı inkıtaa uğramaktadır. Nakit desteği çoğu zaman bireylerden temin edilemezken bankalar bu konuda ilk seçenek olarak akla gelmektedir. Ancak Müslüman toplumlar açısından konvansiyonel bankaların nakdi desteklerde faiz uygulaması bu alternatifi kullanılamaz hale getirmektedir. Katılım bankalarında ise nakit fonlama yapılamaması alternatif yöntemlere ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu noktada İslami finans literatürüm-de karşımıza çıkan ilk çözüm "karz-ı hasen" yöntemi olmaktadır. Bu çalışmanın amacı; toplumda "karz-ı hasen" kavramı ve finansmanının farkındalığının tespit edilmesidir. Yanı sıra karz-ı hasen kapsamına giren finansman faaliyetlerinin toplumda karşılığı, uygulanış biçimleri ve pratik eğilimlerin tespiti amaçlanmıştır. Bununla bir-likte "karz-ı hasen" kavramının hatırlatılması ve özendirilmesi bu çalışmanın tali amaçlarındandır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel yöntem kullanılmıştır, veri toplama aracı olarak ankete başvurulmuştur, kolayda örneklem yöntemi kullanılmış olup 239 kişi ankete katılmıştır. Anket veri değerlendirme aşamasında yapılan elemeler ile 209 kişinin verisi analizlere tabi tutulmuştur. Bu anketlerden toplanan anket verileri analize tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karz-ı Hasen, İslami Finans, Borçlanma, Finansman, İslam İktisadı.

Giriş

Günümüzde yaşamsal ve ticari faaliyetlerin devamı için sermaye ihtiyacı önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle ticari faaliyetlerin devamlılığı, buna bağlı olarak ekonominin canlı-lığı için sermaye ihtiyacının karşılanması elzemdir. Nitekim ticaret Müslüman toplum için önemlidir, zira fakihlerin bir kısmına göre ticaret, ömür sermayesini bir köşede nafile ibadet

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hamdi Çatal, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı. İletişim: catalhamdi@gmail.com Emek Mahallesi Kışla Cad. N:20/5 Safranbolu Karabük Gsm: 0530 393 50 50

** Öğr. Gör., Doç. Dr. Muhammet Fatih Canbaz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bankacılık ve Finans Bölümü. İletişim: muhammetfatih.canbaz@ibu.edu.tr Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Gölköy 14030 Bolu

ile geçirmekten üstün görülmüştür.[1] Bunun nedenini ise ibadetin faydası şahsi iken, ticaretin toplumun geneline olan faydası ile açıklamışlardır. Ticaret erbabının topluma faydasını Peygamber efendimiz(sav) "Doğru, güvenilir bir tüccar; kıyamet günü Peygamberlerle, sıddıklarla ve şehitlerle birlikte olacaktır."[2] hadisi ile belirtmiş ve müjdelemiştir. (Şenocak, 2021)

Sadece ticaret yapan bireyler için değil günlük ihtiyaçlar için de her an nakde ihtiyaç duyulabilmektedir. Acil ödenmesi gereken faturalar, vadesi gelen borçlar, ticari malların temini ve bunların dışında yeme, içme, barınma, ısınma gibi zaruri ihtiyaçların giderilmesi için de insanlar nakde ihtiyaç duymaktadırlar. Bu gibi ertelenemez durumlar için nakit ihtiyacı hayati önem taşımaktadır. Eldeki kaynakların yetersizliği durumunda bu sürekli ihtiyaçların karşılanması için borçlanma yoluna gidilmektedir. Ancak günümüz borçlanma araçlarında borçlanmak maliyetli bir işlem haline gelmiştir.

Müslüman bireyler her sorunda olduğu gibi bu sorunun çözümünü de İslam'ın rehberliğinde aradıkları için Kur'an ve hadislere bakarlar. İslam her konuda olduğu gibi iktisadi faaliyetler konusunda da bize ışık tutmaktadır. İslam iktisadı toplum refahının dayanışma ve yardımlaşma ile ayakta durabileceğini iddia eder. Nitekim tarihteki İslam toplumlarına bakıldığında ihtiyaç sahipleri kurulan vakıflar, aşevleri, şifahaneler, hamamlar, misafirhaneler ve benzeri diğer yapılar sayesinde korunmuşlardır. Öte yandan ahilik teşkilatı da esnaflar arasındaki birlik beraberliği sağlayan yapılar olmuştur. (Kaan, 2021) Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de bize iyilik etmede ve kötülükten kaçınma konusunda yardımlaşmayı tavsiye eder.[3] Peygamber efendimiz (sav) bir hadisinde: "Müslüman bir kul, mümin kardeşinin yardımında olduğu müddetçe Allah (cc) da o kulun yardımında olur." buyurarak yardımlaşma konusunun ne kadar kıymetli olduğuna değinmiştir.[4]

İslam, kapitalist düzenin aksine paranın fakirin cebinden zenginin kasasına değil, zenginin kasasından fakirin cebine doğru giderek toplumsal refahın eşit dağılımda olmasını vaaz etmektedir. İslam'ın herkes için müreffeh hayat sağlamayı amaçlayan bu anlayışını zekat, sadaka, fitre ve karz-ı hasen gibi uygulamalarla desteklediği görülmektedir. Bu çalışmaya konu olan "karz-ı hasen"'in diğer finansal yöntemlere göre farkındalık sorunu olduğu düşünülmektedir. Nitekim Diyanet'in Cuma hutbelerinde İslam İktisadı kavramlarına ne sıklıkla değindiği üzerine yapılan çalışmada İstanbul ilinde 18 yıl içerisinde sadece bir defa karz-ı haseni konu edindiği bilgisine ulaşılmıştır (Özdemir, 2019).

1 Eş-Şeybani, Kitabu'l Kesb, 102

2 Tirmizi, Hadis N:1209

3 Maide Suresi 5/2

4 Buhari, Hadis N:2442, Müslim, Hadis N:2580

Karz-ı hasen; bir kimsenin nakit varlığını ya da misliyattan olan (arpa, buğday, hurma, bakliyat gibi kilo ile ölçülebilen) varlığını herhangi bir menfaat gütmeksizin aynı cinsten geri almak üzere borç vermesidir. Kur'an-ı Kerim'de karz-ı hasene altı ayette değinilmiştir.[5] Bunun ışında Peygamber Efendimiz(sav)'in de hadislerinde karz-ı hasen konusuna değinmesi bu kavramın ne kadar önemli olduğunu bize ifade etmektedir (Canbaz, 2019). Karz-ı hasen uygulaması Müslümanların zor zamanlarında birbirlerine destek olup, dertleriyle dertlenip, kardeşlik bağlarını daha kuvvetli hale getiren bir uygulama olarak önerilmektedir. Terim olarak karz-ı hasen güzel borç manasına gelmektedir. Karz-ı hasenin uygulamasında, verilen borç için bir vade tayin edilmiş olsa da vadenin bir bağlayıcılığı yoktur. Alacaklının acil ihtiyacı durumunda daha erken geri ödeme istenebilmektedir. Vade gelmeden borçlunun durumu borcu ödemeye müsait ise ödemesi gerekmektedir. Eğer ki vade geldiğinde borçlunun hala ödeyecek durumu yok ise, alacaklının bu bu borcu tehir etmesi ve acziyet durumu oluştuysa da bu borcun sadaka olarak bağışlanması önerilmektedir. Karz-ı hasen veren kişi bunun karşılığını Allah'ın bu dünya ve ahirette kat kat vereceğini bilir. Kur'ani bir kavram olan karz-ı haseni Allah (cc) kendisine verilen bir borç olarak nitelemektedir (Canbaz, İslami Finans, 2022).

Bu çalışmada; şahsi ya da ticari nakit ihtiyaçlarına maliyetsiz bir çözüm olabilecek ve aynı zamanda Müslümanların birbirine olan ünsiyet bağlarını artıracak olan "karz-ı hasen" kavram ve finansmanının farkındalık düzeyinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte karz-ı hasen kapsamına giren finansman faaliyetlerinin toplumda karşılığı, uygulanış biçimleri ve pratik eğilimlerin tespiti amaçlanmıştır. İnsanlar arasında karz-ı hasenin kavram olarak bilinirliğinin düşük olması bize bu yönde bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu hissettirmiştir. Bu çalışma ile yapılacak farkındalığın tespiti, toplumda tabana yaygın bir şekilde karz-ı hasen bilincinin arttırılmasına yönelik çalışmalara zemin hazırlayacaktır. Literatürde bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında toplum farkındalığından ziyade kavram üzerinde ya da kurumsal bir argüman, bir mikro finans aracı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu hususta çok fazla çalışmanın olmaması, toplumun bu husustaki görüşünün önemi, karz-ı hasen kurumlarının farkındalığının ve bu kurumlara karşı tutumun tespiti bu çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Bu araştırmada; Toplumun karz-ı hasen hakkındaki farkındalığı nedir? Toplumun bu konudaki eğilimleri nelerdir? Toplumun bu konudaki faaliyetleri nelerdir? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Kavram olarak "karz-ı hasen" farkındalığının düşük olduğu görülmektedir. Borç veren ya da alan kişiler bile bazen bunu yaparken karz-ı hasen olduğunu bilemeyebiliyorlar. İnsanların enflasyon ve stabil olmayan ekonomik koşullarda borç verme alışkanlıkları düşebilmekte-

5 Bakara Suresi 2/245, Maide 5/12, Hadid 57/11, Hadid 57/18, Teğabun 64/17, Müzemmil 73/20

dir. Bunlarla birlikte literatürde karz-ı hasen çalışmalarının yıllar içinde artmasına karşın hala beklenen seviyede olmaması araştırmamızın kısıtlarını oluşturmaktadır.

Literatür Taraması

Durmuş ve Demir (2023) yaptıkları çalışmalarında resmi olmayan karz-ı hasen müesseselerinin işleyişini ortaya koymak, uygulama sürecinde karşılaşılan sorunları tespit edip çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamışlardır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme(mülakat) tekniği kullanılmıştır. Üç farklı karz-ı hasen sandığından yetkililer ile görüşülmüştür. Yapılan görüşmeler ve incelemeler neticesinde bu sandıklarda yaşanan sorunların çoğunlukla, işleyişin devlet nazarında tanınmamış olmasından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Üyelerin sandığa karşı olan sorumluluklarının da resmi bir dayanağının olmaması yaşanabilecek bir sorunda sandığın dağılma ihtimalini ortaya çıkardığını bir sorun olarak tespit etmişlerdir. Karz-ı hasen sandıklarının daha verimli çalışabilmesi adına bu sorunlara çözüm önerileri sunmuşlardır. Bunların başında bu sandıkların resmi bir zemine oturtulması ve kurumsallaşması gelmektedir. Bununla birlikte bu sandıkların üye sayılarının az tutulup sandık sayılarının artırılması ve toplanan fonların hızlı bir sirkülasyon ile üyeler arasında kullandırılması önerilmiştir. Sandıkta toplanan fonların değer kaybetmemesi adına çeşitli şekillerde değerlendirilmesi de öneri olarak sunulmuştur.

Ülev (2021) İslami mikro finans programlarının etkinliğini araştırdığı çalışmasında 2018 yılında başlatılan İksar Karz-ı Hasen Derneğini ele almıştır. Çalışmanın iki temel amacı olduğunu belirtmiştir. Bu amaçlardan ilki; iki yıllık süreçte uygulama sonuçlarını ortaya koyup aynı zamanda uygulamanın etkinliğinin artırılması için öneriler sunmaktır. Bir diğer amaç ise, karz-ı hasen uygulamasından faydalanan bireylerin sosyo-ekonomik açıdan nasıl etkilendiğini ölçmek olmuştur. Karma yöntem yaklaşımı benimsenen çalışmada yakınsak paralel karma yöntem deseni araştırma deseni olarak seçilmiştir. Çalışma grubunu olarak İksar'dan karz alan kişiler oluşturmuştur. Çalışmada karz alan kişiler üzerinde mikro finans uygulamasının nasıl etki ettiği sonuçları verilmiştir. Bununla birlikte İksar açısından da sonuçlar ele alınmıştır. Yeni bir İksar model önerisinde bulunulmuştur.

Sancar (2021) çalışmasında karz-ı hasene dayalı sürdürülebilir ve kendine yeten bir mikro finans modeli ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Araştırmada derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. "Karz-ı Hasene Dayalı Finans / Mikrofinans (KHDF/M) Modeli" önerisinde bulunulmuştur.

Cavga (2021) çalışmasında karz-ı hasen üzerinde durarak bu güzel hasletin yaygınlaştırılması konusunda katkı sağlayabilmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmasında Cavga betimsel analiz yöntemi kullanmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılıp, karz-ı hasen müesseselerinin ge-

çirdiği tarihsel süreçteki değişimler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Güncel mevzuata göre kurulacak küçük ölçeli karz-ı hasen müesseselerinin başarılı bir şekilde işlemesi, daha sonrasında büyük ölçekli müesseselerin kurulmasına öncülük edeceği ifade edilmiştir. Karz-ı hasenin faizle mücadelede İslam İktisadı araçlarından en etkilisi olduğu ifade edilip kurumsallaşması için önerilerde bulunulmuştur.

Kaan (2021) çalışmasında faiz ile zekatın kıyaslandığı Kur'an ayetinden yola çıkarak[6] faize alternatif olan diğer bir borç ilişkisi olan karz-ı hasen yerine neden zekatın gösterildiği konusunu açıklığa kavuşturmayı amaçlamıştır. Sonuç olarak bu çalışmada faize alternatif olan karz-ı hasen ve zekat arasında bir kıyas yapıldığında zekatın daha sürdürülebilir bir araç olduğu kanaati ortaya konulmuştur.

Kahriman (2020) çalışmasında mikro kredi ile karz-ı haseni karşılaştırıp, karz-ı hasenin üstün yönlerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Betimsel tarama modeli dikkate alınarak hazırlanan çalışmada, doküman incelemesi yapılarak araştırma verileri toplanmıştır. Karz-ı hasenin doğası gereği borçlanan kişiyi ferahlatan bir uygulama olduğu görülürken, mikro kredilerde ise borçlanan kişinin üstlendiği faiz yükü nedeniyle ekonomik olarak daha da zorlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde kullanılan mikro kredilerin devamlılığı için faizden arındırılması ve borç alan borç veren iki tarafında haklarını koruyan bir halde yeniden şekillendirilmesi gerektiğine değinilmiştir.

Bayramoğlu (2020) çalışmasında karz-ı hasen uygulaması örneklerini inceleyip, Türkiye'de de diğer ülkelerdeki gibi kurumsallaşmasının mümkün olup olmadığını araştırmayı amaçlamıştır. Literatürden veri derlemesi yapılıp, bunun dışında da mülakat yöntemi ile bilgi toplanmıştır. Karz-ı hasenin kurumsallaşması için model önerilerinde bulunulmuştur. Karz-ı hasenin ülkemizde de kurumsallaşabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Canbaz (2019) İslami finansman aracı olarak karz-ı haseni tanıtıp, katılım bankalarında uygulanmak üzere bir model önerisinde bulunduğu çalışmasında nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşmeleri tekniğini kullanmıştır. Örneklem olarak Afyonkarahisar ilinde yaşayan iş adamlarından akademisyenlerden ve sektör çalışanlarından oluşan üç farklı grup ile görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, önerilen yöntemin toplumun ihtiyaç duyduğu, yöntemin uygulanması halinde ise toplumun destek vereceği sonucuna ulaşılmıştır.

Yenice ve Genç (2019) çalışmalarında düzenli gelire sahip hane haklarının borçlanma alışkanlıklarında içerisindeki karz-ı hasenin yerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Basit rassal model kullanılarak örneklem seçilmiştir. Anket yoluyla veriler toplanmıştır. Veriler ışığında

6 Er-Rum 30/39

hane halklarının kendi aralarında karz-ı hasen ile borçlandıkları tespit edilmiştir. Karz-ı hasenin kurumsallaşması üzerine önerilerde bulunulmuştur.

Genç (2019) yaptığı çalışmasında resmi olan ve olmayan karz-ı hasen müesseselerinin işleyiş süreçlerini ve kuruluş amaçlarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomonolojik yaklaşım çalışmada tercih edilmiştir. Sandık üyeleri ve yöneticileri ile mülakatlar yapılmıştır. Çalışmada yeni bir karz-ı hasen sandığı model önerisi sunulmuştur.

Sırım (2019) çalışmasında karz-ı haseni Müslümanlar arasında ünsiyeti artıran bir sosyal fayda aracı olmasının dışında iktisadi açıdan yatırımların finansmanına yapabileceği katkılara dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Çalışmada karz-ı hasenin sadece şahsi ihtiyaçların giderilmesinde değil müteşebbislerin yatırım faaliyetlerinde de ciddi katkı sağlayacağına tarihimizden örnekler vererek değinilmiştir. Karz-ı hasenin yaygınlık kazanması için önerilerde bulunulmuştur.

Salih (2014) yaptığı çalışmasında amaçladığı; faizli kredi sisteminin zararlarından bahsetmektir. Bununla birlikte bu çalışmada faizli kredi sistemine kısmen de olsa çözüm olacak olan karz-ı hasene dayalı sosyal bankacılık modelinin faydalarına işaret edilmiş ve bu yönde öneride bulunulmuştur.

Durmuş (2010) çalışmasında karz akdinde vade şartının bağlayıcılığı konusu üzerinde durmuştur. Çalışmada konu hakkındaki naslar incelenmiştir. Cumhurun görüşünün vade şartının bağlayıcı olmadığı sonucuna varılmıştır. Malikiler ise borçluya iyilik olsun için belirlenen vadenin bağlayıcı olduğunu savunmaktadırlar. Yapılan incelemelerin sonunda yazar karz akdinde vadenin bağlayıcı olmasının daha tercih edilir olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada; Kur'an-ı Kerim'in birçok noktasında tavsiye edilen "karzı hasen" muamelesinin toplum nazarındaki bilinirliğinin düşük olduğu varsayımının test edilmesi gerektiği düşüncesinden yola çıkarak farkındalık tespiti amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bir nicel araştırma yöntemi olan betimsel yöntem kullanılmıştır, veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Ankette başlangıç olarak 6 adet demografik soru, sonrasında 8 adet borç ilişkisine dair soru sorulmuştur, ardından da 13 adet de eğilimleri tespit etmek üzere sorular kullanılmıştır. Kolayda örneklem yöntemi ile toplamda 239 kişiye ulaşılmıştır. Anket verileri kontrolü ile 209 katılımcının verileri analizlere dahil edilmiştir. Toplanan veriler IBM SPSS programı ile işlenip analiz edilmiştir.

Veriler öncelikle Frekans Analizine tabi tutulmuştur. Sonrasında yapılacak analizleri tespit etmek için Normallik testi yapılmış ve sonuçlara göre t testi ve anova testi

Anket Sonuçları ve Bulgular

Demografik Bulgular;

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri / Sıklık ve Yüzdeler

Yaş Aralıkları	Sayı	%
18-24 Yaş	19	9,1
25-34 Yaş	100	47,8
35-44 Yaş	59	28,2
45-59 Yaş	27	12,9
60+ Yaş	4	1,9

Eğitim Durumu	Sayı	%
İlköğretim	10	4,8
Lise	33	15,8
Önlisans	38	18,2
Lisans	94	45,0
Lisansüstü	34	16,3

Medeni Durum	Sayı	%
Evli	142	67,9
Bekar	67	32,1

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	105	50,2
Kadın	104	49,8

Gelir Seviyesi	Sayı	%
8750 TL'den az	42	20,1
8751 TL - 19000 TL arası	106	50,7
19001 TL - 30000 TL arası	49	23,4
30000 TL üzeri	12	5,7

Coğrafi Bölge	Sayı	%
Akdeniz Bölgesi	49	23,4
Doğu Anadolu Bölgesi	19	9,1
Ege Bölgesi	10	4,8
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	13	6,2
İç Anadolu Bölgesi	43	20,6
Karadeniz Bölgesi	25	12,0
Marmara Bölgesi	50	23,9

Anket verilerine göre katılımcıların en yüksek olduğu yaş aralığı %47,8 ile 25-34 yaş grubu, en düşük olduğu yaş aralığı ise %1,9 ile 60 yaş üzeri yaş grubunun oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu ankete ağırlıklı olarak gençlerin katılım göstermesini kolayda örneklem yöntemi

kullanımı ile kendi çevremizden sonra sosyal medya aracılığı ile veri toplanmasının etkisinin büyük olduğu kanaatini oluşturmuştur. Katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında sadece bir kişilik fark olduğu görülmektedir. Eğitim durumu açısından bir sıralama yapmak istediğimizde; %45 ile lisans mezunlarının en yüksek katılım oranına sahip olurken ardından birbirine yakın oranlar ile ön lisans, lisansüstü ve lise mezunu katılımcılar gözlemlenirken çok az bir oran ile ilköğretim mezunları %4,8'lik bir pay sahibi olmuşlardır. Eğitim durumundaki bu oranlar katılımcıların yaş ortalaması ile doğrudan ilgili olabileceği kanaatini akla getirmektedir. Gelir seviyesine bakıldığında katılımcıların büyük kısmının %50,7 oranında 8751 TL – 19000 TL aralığındaki gelir grubunda olduğu görülmektedir, katılımcıların en az olduğu aralık ise %5,7 oranı ile 30000 TL üzeri gelir grubu olmuştur. Anketin yapıldığı 2023 Mayıs ayında asgari ücret net olarak 8506,80 TL olarak görülmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2023). Medeni duruma bakıldığında katılımcıların %67,9 oranı evliler oluştururken %32,1 oranı ise bekarlar oluşturuyor. Katılımcıların Coğrafi dağılımına bakıldığında sırasıyla Marmara, Akdeniz, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve son olarak da Ege Bölgesi olarak dağıldığı görülmektedir.

Borç İlişkisi Soruları;

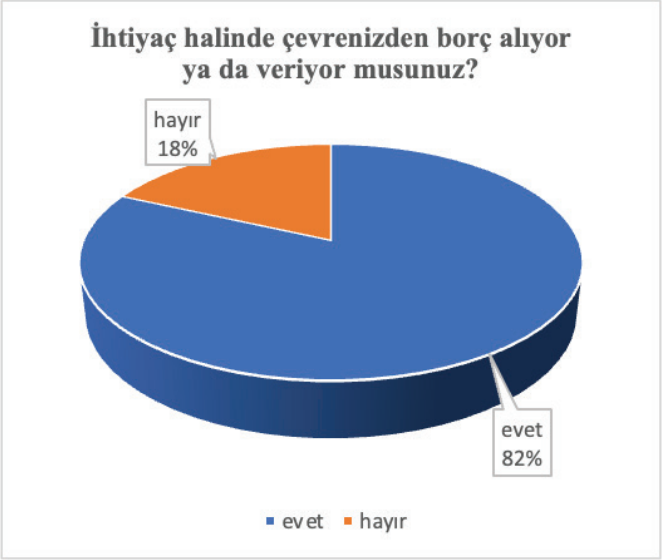

Şekil 1: Borç İlişkisi 1. Soru.

Soruyu yanıtlayan 209 katılımcıdan 171 kişi bu "İhtiyaç halinde çevrenizden borç alıyor ya da veriyor musunuz?" sorusuna "evet" cevabı verirken 38 kişi ise "hayır" cevabını vermiş. Bu soruya verilen cevaplardan kısıtlı sayıdaki katılımcıların büyük çoğunluğunun borç alıp verme alışkanlığının olduğu görülmektedir.

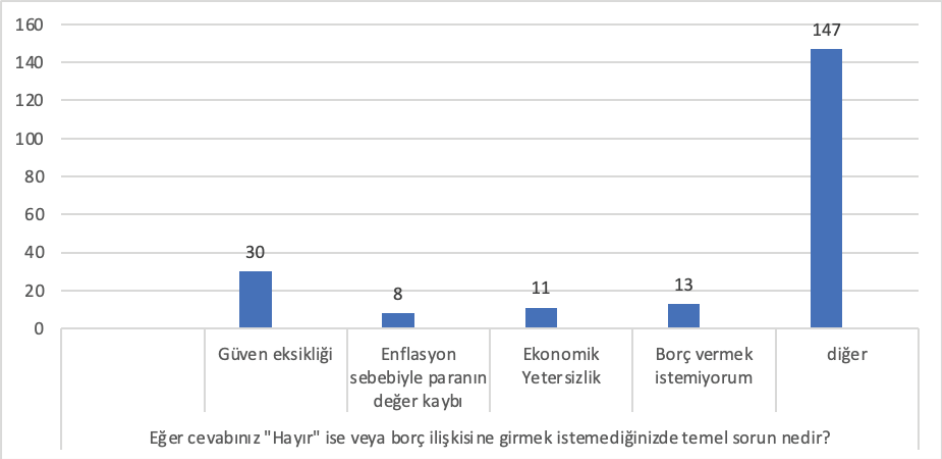

Şekil 2: Borç İlişkisi 2. Soru.

Katılımcıların borç ilişkisine girmeme nedenlerini sorguladığımız bu soruya gelen cevaplarda ise; güven eksikliği, enflasyon sebebiyle paranın değer kaybı, ekonomik yetersizlikler ve borç vermek istemiyorum seçeneklerine verilen toplam yanıt %30 gibi düşük bir alanı yansıtırken, "diğer" seçeneği %70 oranında tercih edilmiştir.

Şekil 3. Borç İlişkisi 3. Soru.

Ankete katılanların %90'ı çevresiyle olan borç ilişkilerinde herhangi bir fark ya da fazlalık almadığını ifade etmektedir.

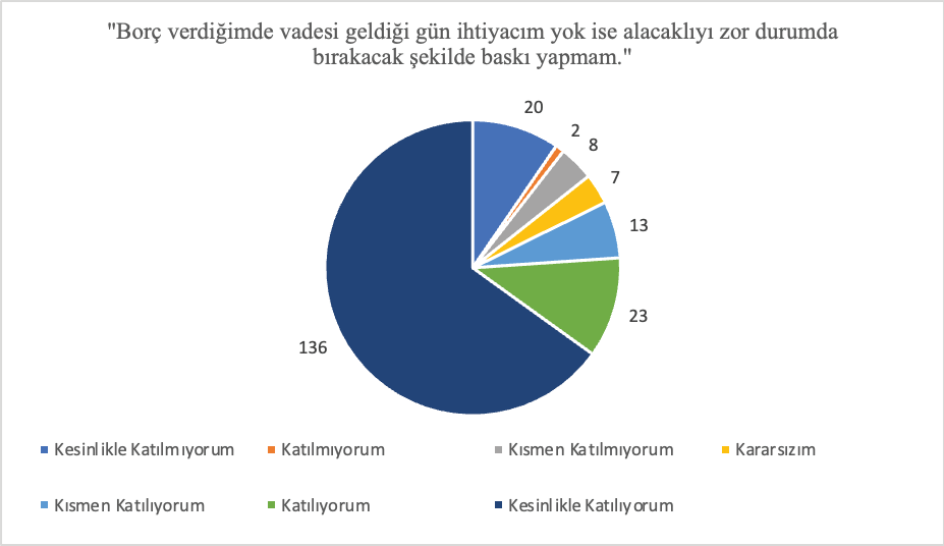

Şekil 4: Borç İlişkisi 4. Soru.

"Borç verdiğimde vadesi geldiği gün ihtiyacım yok ise alacaklıyı zor durumda bırakacak şekilde baskı yapmam." İfadesine toplam katılımcıların %82,3'lük kesimi (kısmen de dahil olmak üzere) "katılıyorum" ifadesini tercih ederken, %3,3'lük bir kesim "kararsız" olduğunu ifade ediyor, %14,4'lük kesim ise (kısmen de dahil olmak üzere) "katılmıyorum" ifadesini tercih ediyor.

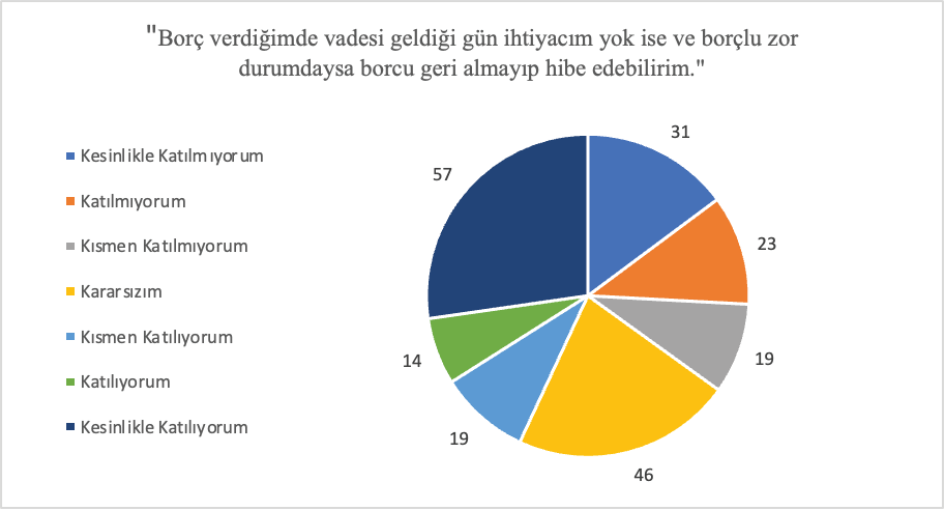

Şekil 5: Borç İlişkisi 5. Soru.

"Borç verdiğimde vadesi geldiği gün ihtiyacım yok ise ve borçlu zor durumdaysa borcu geri almayıp hibe edebilirim." İfadesine toplam katılımcıların %43,1'lik kesimi (kısmen de dahil olmak üzere) "katılıyorum" ifadesini tercih ederken, %22'lik bir kesim "kararsız" olduğunu ifade ediyor, %34,9'luk kesim ise (kısmen de dahil olmak üzere) "katılmıyorum" ifadesini tercih ediyor.

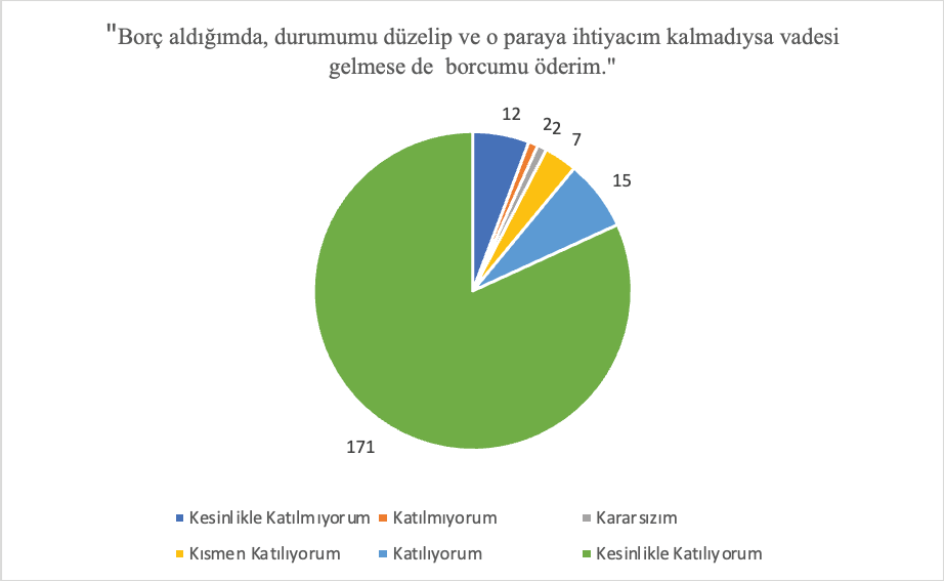

Şekil 6: Borç İlişkisi 6. Soru.

"Borç aldığımda, durumumu düzelip ve o paraya ihtiyacım kalmadıysa vadesi gelmese de borcumu öderim." İfadesine toplam katılımcıların %92,3'lük kesimi (kısmen de dahil olmak üzere) "katılıyorum" ifadesini tercih ederken, %1'lik bir kesim "kararsız" olduğunu ifade ediyor, %6,7'lik kesim ise (kısmen ifadesi kullanılmamış) "katılmıyorum ya da kesinlikle katılmıyorum" ifadesini tercih etmişlerdir.

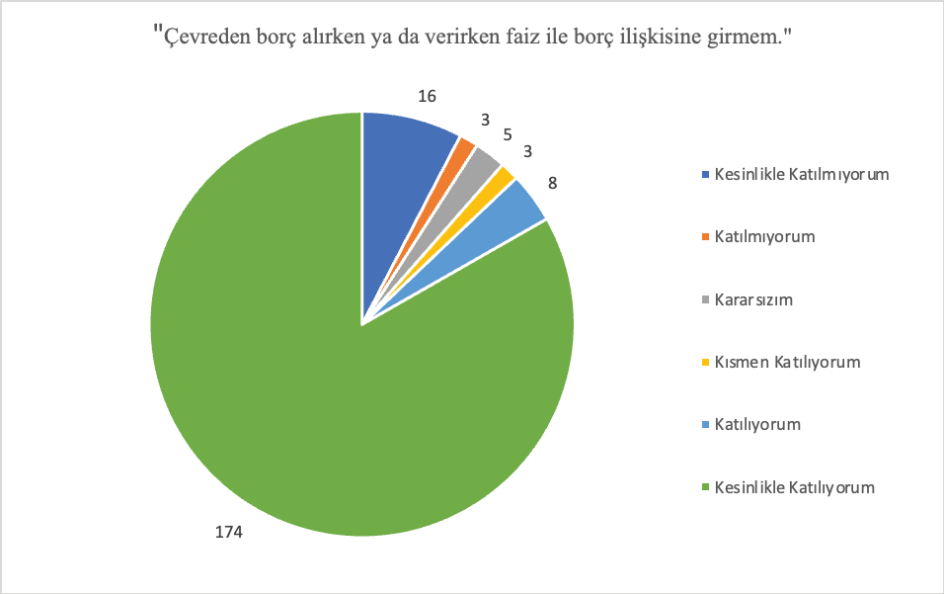

Şekil 7. Borç İlişkisi 7. Soru.

"Çevreden borç alırken ya da verirken faiz ile borç ilişkisine girmem." İfadesine katılımcıların %88,5'lik kısmı katılırken, %2,4 kararsız, %9,1 katılmadığını, yani borç ilişkilerinde faizi kullandığını ifade etmiştir.

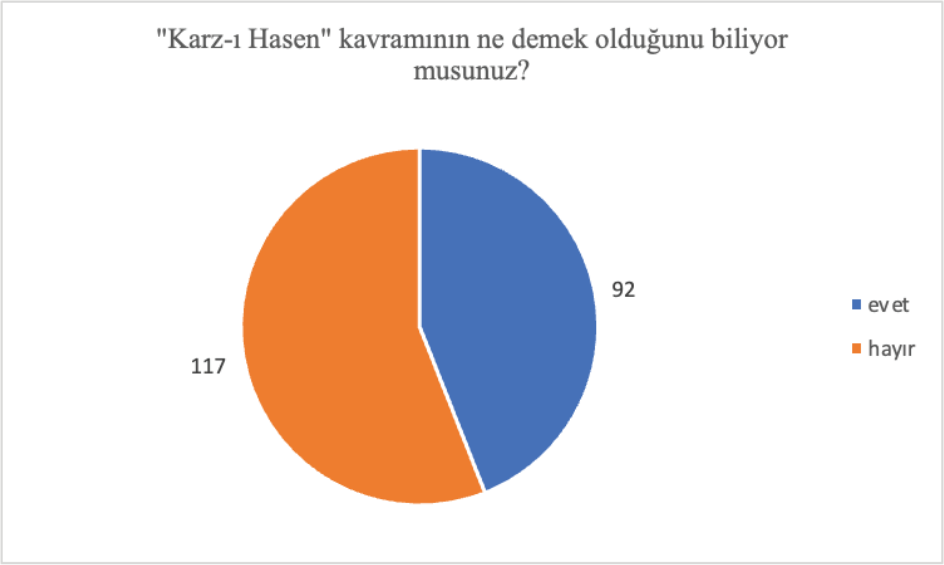

Şekil 8: Borç İlişkisi 8. Soru.

"Karz-ı Hasen" kavramının ne demek olduğunu biliyor musunuz? Sorusuna %44 evet cevabı verirken %56 hayır cevabı vermiştir. Katılımcıların çoğunluğu karzı hasen kavramını bilmediğini ifade etmektedirler.

Eğilimler;

9. "Nakde ihtiyaçları olduğunda çevremdeki kişilere(aile, akraba, arkadaş) borç veririm."
227 yanıt

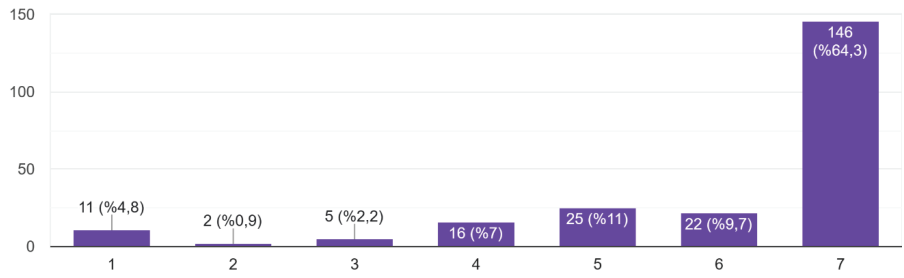

10. "Nakde ihtiyacım olduğunda çevremdeki kişilerden borç alırım."
225 yanıt

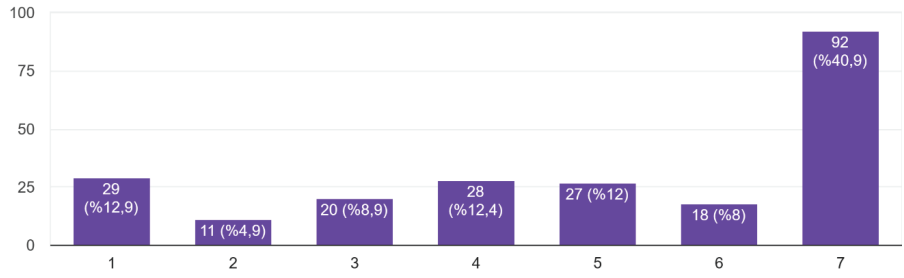

11. "Borç vereceksem kısa vadeli (1 yıldan az) borç vermeyi tercih ederim."

226 yanıt

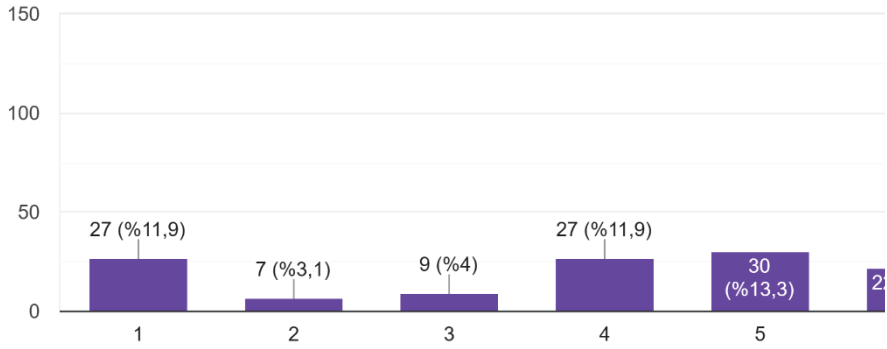

12. "Borçlanacaksam uzun vadeli (1 yıldan fazla) borç almayı tercih ederim."

226 yanıt

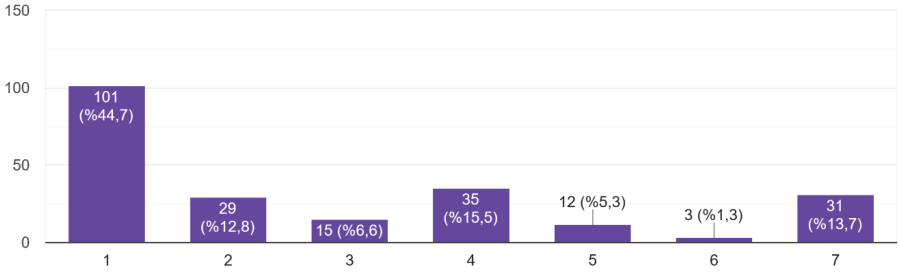

13. "Uzun vadeli borçlanmalarda ödeme gününde enflasyon farkının da verilmesinde bir sakınca yoktur."

225 yanıt

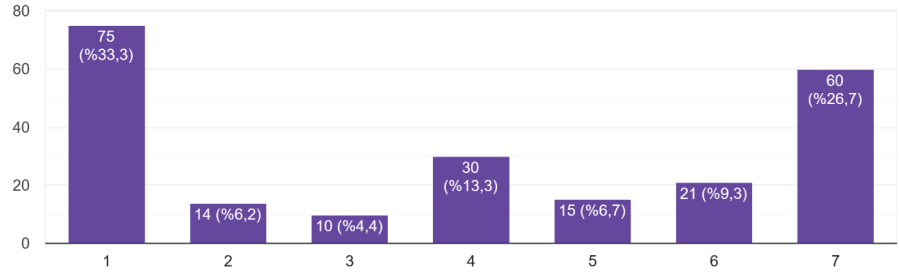

14 . "Borç vereceksem altın veya döviz olarak borç vermeyi tercih ederim."
225 yanıt

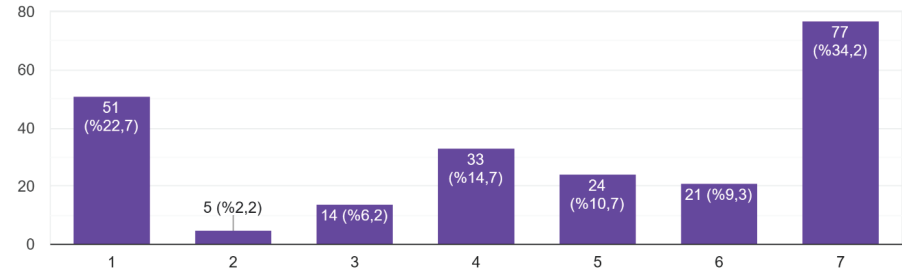

15. "Borçlanacaksam Türk Lirası olarak borç almayı tercih ederim."
225 yanıt

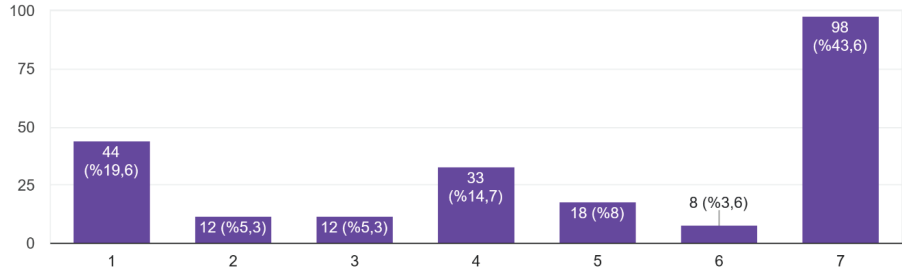

16. "Karz-ı hasen (güzel bir borç verme olarak tanımlanan, faizsiz İslami bir uygulamadır) daha fazla gündeme getirilip, bu konuda toplum bilinci artırılmalıdır."
225 yanıt

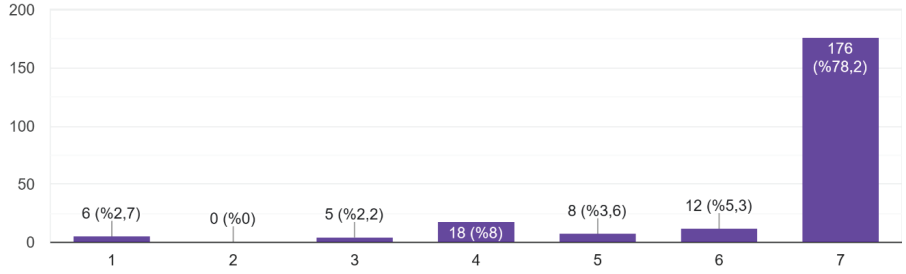

17. "Karz-ı hasen (güzel bir borç verme olarak tanımlanan, faizsiz İslami bir uygulama) şeklinde borç veren bir kurum olması durumunda, bu kuruma bağış yaparım."

226 yanıt

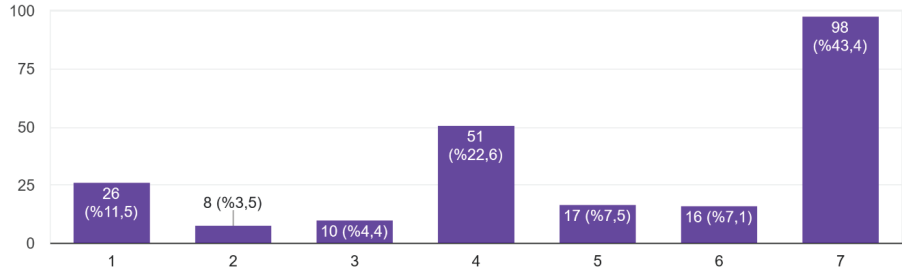

18. "Karz-ı hasen şeklinde borç veren bir kurum olması durumunda, bu kurumdan borçlanırım."

227 yanıt

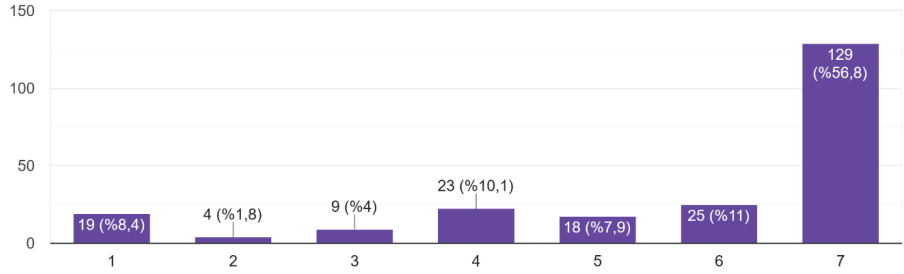

19. "Karz-ı hasen kurumlarının sayısı arttırılmalıdır."

227 yanıt

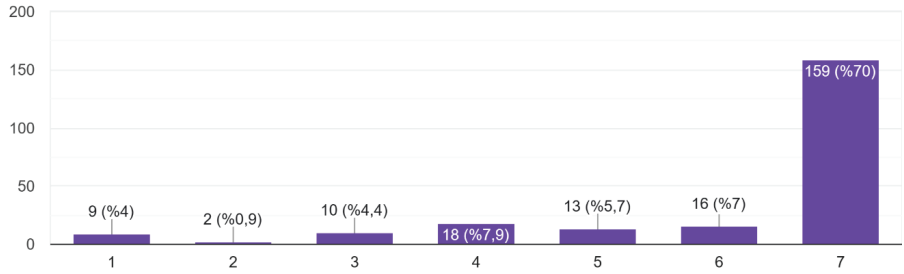

20. "Ülkemizde karz-ı hasen veren kurumlar (dernek/STK/vakıflar) vardır."
221 yanıt

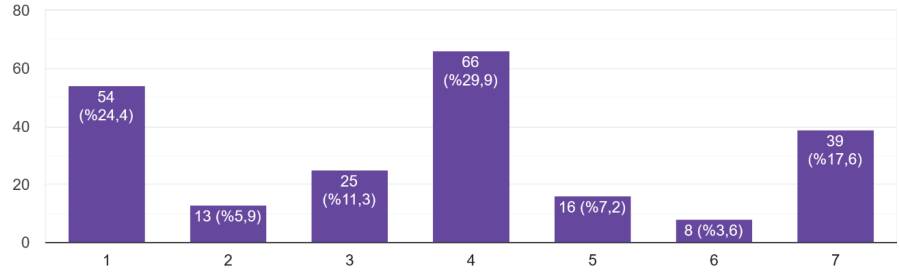

21. "Karz-ı hasen yöntemi günümüzde katılım bankalarında da uygulanmaktadır."
220 yanıt

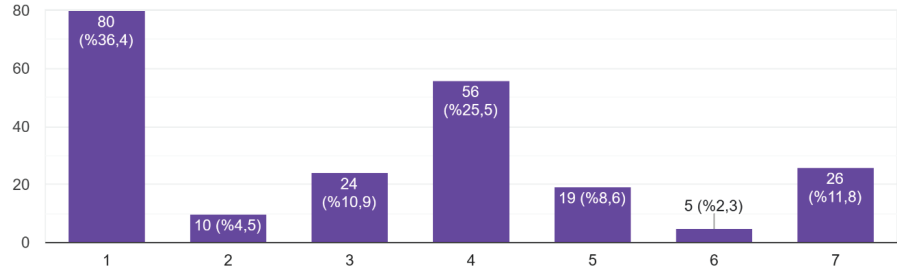

Kaynakça

Bayramoğlu, S. (2020). *Sosyal sorumluluk bağlamında Karz-ı Hasen.* Samsun.

Canbaz, M. F. (2019). *İslami finans aracı olarak Karz-ı Hasen katılım bankaları için bir model önerisi.* Afyon.

Canbaz, M. F. (2022). *İslami finans* (1. Baskı b.). istanbul: Nida Yayıncılık.

Cavga, M. Z. (2021). *İslam iktisadında Karz-ı Hasen müessesesinin gelişimi, İşlevleri ve Bir Model Önerisi.* Konya.

Durmuş, A. (2010, EKİM). Fıkıhta karz (ödünç) sözleşmesinde vade şartının bağlayıcılığı meselesi. (S. Köse, Dü.) *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 8*(16), s. 315-330.

Durmuş, M. E., & Demir, R. (2023). Bir dayanışma örneği olarak gayr-i resmi karz-ı hasen sandıkları. N. K. Çevik (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Üzerine Araştırmalar - 1* (s. 45-69). Gaziantep: Özgür Yayınları. doi:https://doi.org/10.58830/ozgur.pub96.c446

Genç, A. T. (2019). *Türkiye'de karz-ı hasen sandık uygulamaları: nitel bir araştırma.* Sakarya.

Kaan, E. O. (2021, Aralık). Faize alternatif bir finanasman aracı olarak karz-ı hasen yerine zekat. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 605-621.

Kaan, E. O. (2021). *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Yayınları.

Kahriman, E. (2020). *İslam Hukukunda Günümüz Mikro Kredi Yerine Karz-ı Hasen.* Yozgat.

Kur'an-ı Kerim. (tarih yok). Diyanet Vakfı.

Özdemir, M. (2019, Mayıs). Karz-ı Hasen için duyarlılık artırılmalı. *Bülten İgiad*, s. 13-17. https://igiad.org.tr/images/Karzi_Hasen_Makale_Rp.pdf adresinden alındı

Salih, C. (2014). *SOSYAL politika kurumu olarak sosyal politika kurumu olarak karz-ı hasen: Sosyal bankacılık modeli önerisi.* İstanbul.

Sancar, M. A. (2021). *Yoksulluğun Giderilmesinde Karzı Hasen Müessesesi: Tekarüz ve Karz-ı Hasene dayalı mikrofinans modeli önerisi.* İstanbul.

Sırım, V. (2019, Aralık). İslam iktisadında yatırımların finansmanında Karz-ı Hasen uygulaması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 125-164.

Şenocak, İ. (2021). *Küresel krizden çıkış islam iktisadı.* (F. Parmaksız, Dü.) İstanbul: Hüküm Kitap.

Ülev, S. (2021). *İslami mikrofinans kurumlarının etkinliği: İksar Karz-ı Hasen Örneği.* Sakarya.

Yenice, A. C., & Genç, A. T. (2019). Hane halkı borçlanma davranışlarında karzı hasenin yeri. Kolektif, S. Kaya, M. Özdemir, & A. T. Genç (Dü) içinde, *Karz-ı Hasenin Kurumsallaşması* (s. 101-128). Ensar Yayınevi.

Türkiye'de Yolsuzluk ve Ekonomik Büyüme: Kurumsal İktisadi Bir Değerlendirme

Hamide Karataş*

Öz: Yolsuzluk, yaygın olarak çürüme diye isimlendirilen bu olgu, M.Ö. 4.yüzyıldan itibaren dikkat çekmiş ve 1990'ların sonlarından bu yana akademik literatürde geniş bir biçimde ele alınmıştır. Yolsuzlukla mücadele stratejileri için yolsuzluk eylemlerinin tespiti ardından hangi stratejilerinin uygun olması ve uygun olan stratejiyi uygulanması yolsuzluğu azaltmak için tasarlanan yasal ve kurumsal yaptırım önlemlerdir. Bu bağlamda, yolsuzlukla mücadelede kalıcı sonuçlar olması için muhtemel stratejilerin somut eylemlere dönüşmesi gerekmektedir. Bu duruma bağlı olarak, yolsuzluğun ekonomik yaşamını olumsuz etki etmesiyle beraber kurumların etkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağı açıktır. Yolsuzluk, kamu yetkilerinin kötü niyetle kendi çıkarları için kullanılması olarak tanımlanır ve ülkelerin ekonomik büyüme performansını olumsuz etkileyerek kronik bir toplumsal ve sosyal sorun haline gelmiştir. Son yıllarda ekonomik yaşamın değerlendirilmesinde, kurumsal iktisadi düşüncenin, kurumların etkisinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği yönündeki savunusu, literatürde önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Kurumlar, kurumsal iktisadi yapının üzerindeki rolü iktisatçıların ilgisini çeken başlıca araştırmalar arasında yer almaktadır. Bu çalışma, kurumsal iktisat ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi inceleyerek ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmekte ve Türkiye'nin yolsuzluk- kurumsal yapı ilişkisine yönelik ampirik bir çalışma sunmaktadır. Bunun için, kişi başına düşen GSYH üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinde ampirik bir çalışma yoluyla analiz etmektedir. Yapılan ampirik çalışmada, Türkiye'de 1995-2021 dönemi için yıllık veriler kullanılarak yolsuzluk algısı ve reel GSYH arasındaki ilişki Granger Nedensellik testi ile tahmin edilmiş ve elde edilen bulgular, yolsuzluğu temsil eden CPI (Uluslararası Şeffaflık Örgütü)'dan reel GSYH'ya doğru anlamlı bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Ancak reel GSYH'dan CPI'ya doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Yani, zayıf kurumlar yolsuzluk olgusunun artmasının nedenidir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinde yolsuzluğun artması, hem kişi başına düşen geliri olumsuz etkilemekte hem de iktisadi büyüme sürecini yavaşlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İktisat, Yolsuzluk, İktisadi Büyüme, GSYH, Granger Nedensellik Analizi.

Giriş

Kurumsal faktörler, kalkınma ve ekonomik büyüme süreçlerinde önemli bir etki yaratmaktadır, özellikle de gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde. Yolsuzluk, derin kurumsal zayıflıkların bir belirtisi olarak kabul edilerek, bu olgunun varlığı yatırımları ve harcamaları (sağlık ve eğitim alanlarında) kısıtlamak, gelir eşitsizliğini artırmak, doğrudan yabancı yatırımları

* Bu çalışma Hamide Karataş (2023)'ın "Kurumsal İktisat Perspektifinden Ekonomik Büyüme ve Yolsuzluk İlişkisi: Türkiye Örneği" isimli Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

azaltmak, piyasaları ile kaynak dağılımını bozmak gibi sonuçlara yol açmaktadır. Bu yönde yapılan çalışmalar, yolsuzluğun ekonomik ve toplumsal dinamikler üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Kamu gücünün şahsi çıkar elde etmek amacıyla kötüye kullanılması olarak tanımlanan yolsuzluk, ekonomik, hukuki, kültürel, sosyal ve politik boyutları içeren önemli bir sorundur. Tarih boyunca pek çok toplumda gözlemlenen bu olgu, antik çağdan günümüze kadar gelerek varlığını sürdürmüştür. Yolsuzluğu daha geniş ve detaylı bir perspektifle analiz edilmesi ve etkili çözüm yaklaşımlarının geliştirilmesi için bu yolsuzluk olgunun ortaya çıkmasına hangi sebeplerle ortaya çıktığı ve neden- sonuç ilişkisi bakımından etraflı bir araştırmaya tabi tutulması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, kurumsal iktisat perspektifinden yolsuzluğun ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini incelemektir. Bu kapsamda makalede üç bölümden oluşmaktadır. İlk olarak kurumsal iktisat ile yolsuzluğun arasındaki ilişkinin ne olduğunu değerlendirilmektedir. Daha sonra ikinci bölümde ise, yolsuzluğun sosyo-ekonomik koşullar açısından ele alarak, geçmişten günümüze kadar yolsuzluğa neden olan faktörler ele alınmıştır. Son olarak üçüncü bölümde de, Türkiye'de kurumsal yapının hangi faktörlerin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğine yapılan literatür taramasına yer verilerek, kurumsal iktisat analiziyle Türkiye'de yolsuzluğun ekonomik büyüme ilişkisini test etmek için kullanılan ekonometrik yöntem ve veri seti tanıtılmıştır. Buna ilaveten çalışmanın deneysel bulgular kısmını sonuç ve değerlendirme kısmı takip etmektedir.

Kurumsal İktisat İle Yolsuzluğun Bağlantısı

Amerikalı iktisatçıların iktisat teorisine yaptığı önemli katkılardan biri de "kurumsal İktisat Okulu" dur. 20. Yüzyılın hemen başında ortaya çıkan bu düşünce okulun kurucusu olarak Thorstein B.Veblen (1857-1929) kabul edilir. Ortodoks teoriyi eleştiren ve kurumsallığın teorik temellerini oluşturan Veblen'nin yanında iki iktisatçı daha vardır. Bunlardan biri istatistiksel yöntemlerin kullanılmasına büyük önem veren ve böylelikle "tüme varım" yöntemini iktisadi analize yerleştiren Wesley C. Mitchell (1874-1948), diğeri de yasama yoluyla ekonomik ve sosyal reformların gerçekleştirileceğini savunan ve yaşadığı dönemde pek çok reformun yapılmasına öncülük eden John R. Commons (1862-1945) dur (Savaş, 2000, s. 645).

Kurumsal İktisadın, Neo-Klasik iktisadın rasyonel iktisadi bireyler üzerine kurulu yaklaşımını terk ederek ve iktisadı dar bir kafese koyup soyut ve genel geçer bir kuramı kabul etmemişlerdir. Tarihselliği ve yerelliği bünyesinde besleyen gerçekçi, kuramsal değişme ve gelişme dönemlerini iktisada içselleştirmekle geri durmayan aslında her iktisadi sürecin aynı zamanda bir kurumsal boyutu olduğunu ve buna ilaveten her kurumsal iktisadi süreç olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürmüştür.

Başka bir şekilde ifade edecek olursak, Kurumsal İktisat Neo-klasiklere tepki olarak ortaya çıkmasıyla ana faktörlerinden birisi ekonomi düzenini dizayn etmekte 'kurumları' ön planda tutmasıdır. Ancak bu akım yani kurumsal iktisat homojen değil heterojen bir akımdır. Yapılan çalışmalarda kurumları ele almakta çeşitli görüşlerden bahsedebiliriz. Kurumsal İktisadın önde gelen kurucularında Veblen (1919: 314), kurum'u; "bireylerin ve toplumun belirli ilişkilerin ve işlevleri bağlamında geçerliliği olan egemen düşünce ve davranış alışkanlıkları" bağlamında olduğunu ifade eder. Commons (1934:638)'a göre kurumlar, "bireysel iktisadi etkinlikleri kontrol altında tutarak düzeni sağlayan toplumsal olgular" olarak tanımlar. Mitchell (1935:640) kurum kavramını, "geniş kabul gören iyi düzeyde standartlaşmış sosyal alışkanlıklardır." Hodgson (1998: 171)' a göre kurum kavramı ise; "bireysel alışkanlıklar hem kurumları güçlendirir hem de kurumlar tarafından pekiştirilir." Son olarak, Malcolm Rutherford'ın (2001, s.174) kurumları nasıl değerlendirdiğine batığımızda ise; "Kurumlar düşünce alışkanlıkları olarak bireylerin eğilimlerini, kıymet ve değer standartlarını biçimlendirirler, insanların yaşam tertiplerine rehber olurlar."

Kurumsal İktisat ile Yolsuzluk arasındaki bağlantıya geçmeden önce, kurumsal yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olan sosyo-ekonomik koşullarına kısaca incelemek gereklidir.

Sosyo-Ekonomik Koşullar

İç savaş ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Amerikan ekonomisi çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Dünyanın en büyük ve en güçlü ekonomisi bu ülkede ortaya çıkmıştır. Ancak bu hızlı gelişme ve ortaya çıkan büyük ekonomik güç, toplumun bütün kesimlerine aynı şekilde yansımamıştır. Aksine gelir grupları arasındaki farkı derinleştirmiştir. Özellikle ücretli kesimin yaşam koşulları beklentilerinin çok altında kalmıştır. Çalışma saatleri çok uzun ve konutları yetersiz olduğu gibi; hırsızlık, kaza, işsizlik ve yaşlılık gibi hallerde hiçbir güvenceye sahip değillerdi. İş güvencesi olmadığı gibi, işyerinde sağlık ve güvenlik ile ilgili hiçbir önlem yoktu. Genellikle işverenler kendi işçilerinin yerleştiği köy ve kasabaların egemen gücü halinde bulunuyor ve onların özel yaşamlarına dahi müdahale edebiliyordu. Ardı arkası kesilmeyen göçler ve ücretlerin düşmesine neden oluyordu. Vergi yükü, büyük ölçüde işçiler üzerine yığılıyor, tefecilik yaygın kurum haline geliyordu. Bütün bunlara ek olarak ortaya çıkan ekonomik durgunluk dönemleri, bu insanların yaşam koşullarına daha da güçleştiriyordu. Bütün bu olumsuz koşullar, iktisatçıların mevcut iktisat teorisine olan güvenlerini sarsmıştır. Marjinalistlerin var sayımlarını gerçekçi bulmuyorlar ve "bırakınız yapsınlar" liberalizminin en iyi sonuçları vereceği klasik inancı paylaşamıyorlardı. Dikkatlerini monopol, fakirlik, durgunluk ve ekonomide yaygın bir hal israf üzerinde yoğunlaştırarak, bu aksaklıkların geleneksel iktisat teorisi ile açıklanamadığını belirtiyorlardı. Bunun sonucunda da "toplumsal kontrol" ve "reform" istekleri artan bir hızla yaygınlaşıyordu. İşte

bu sosyal, ekonomik ve siyasi koşullarda ortaya çıkan Kurumsal İktisat Okul, kendini diğer yaklaşımlardan ayıran bazı özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden kısaca birkaç tanesini sıralayacak olursak;

> Ekonomi bir bütün olarak ele alınıp incelenmeli, küçük parçaların birbirinden bağımsızmış gibi ele alınması yöntemi terkedilmelidir. Karmaşık bir mekanizmayı, onun parçalarını birbirinden bağımsızmış gibi tek tek ele alıp incelemek suretiyle anlamak mümkün değildir.
>
> Kurumsal İktisat, "Ekonomik faaliyet" kavramının da çok dar bir kavram olduğunu ileri sürerler. Bu akıma göre her ekonomik olayın siyasi, tarihi, kültürel, dini ve ideolojik ölçütleri vardır. Bu nedenle iktisat, siyaset, sosyoloji, psikoloji, hukuk, gelenek ve ideoloji gibi insan yaşamını belirleyen diğer bilimler ve davranış biçimleri ile de ilgilenmek zorundadır.
>
> Kurumsal İktisat, ekonomik yaşamda kurumların önemini ön plana çıkarmıştır. Onlara göre bir kurum sadece, belli bir amaçla oluşturulmuş bir kuruluştan, örneğin bir okul, bir sendika, bir hapishane veya bir merkez bankasından ibaret değildir. Bu akıma göre kurum bir "düşünce alışkanlığı" ve organize olmuş bir kültürün belli bir parçası olarak benimsenmiş bir grupsal davranış biçimidir.
>
> Kurumsal iktisat Okulu, ekonomik yaşamın iktisadi kurallar tarafından, "kurumlar" tarafından yönlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.
>
> Son olarak, Kurumsal akım, servet ve gelir dağılımındaki eşitsizliği giderecek demokratik reformları savunmuşlardır. Piyasa fiyatlarını bireysel ve toplumsal refahı yansıtan göstergeler olduğu ve kaynakların etkin dağılımını sağladığı yolundaki görüşü benimsememişlerdir. Toplumsal maliyet ve toplumsal yarar gibi kavramlara önem vermişlerdir (Savaş, 2000: 645-648).

Ülkelerin ekonomik başarılarını etkileyen önemli faktörlerden biri, sahip oldukları siyasal ve toplumsal ortamın, yani kurumsal yapının düzeyidir. Bu düzey, mülkiyet haklarının sağlamlığı, politik-ekonomik hak ve özgürlüklerin korunması, yolsuzluk algısının düşük olması, siyasal istikrarın sağlanması, hukukun üstünlüğü gibi unsurları içerir. Etkin bir kurumsal yapı, kaynakların etkin kullanımını sağlayarak, piyasa aksaklıklarını gidererek, belirsizlikleri azaltarak, işlem maliyetlerini düşürerek, pozitif dışsallıkları oluşturarak yatırımlar için güvenli bir ortam yaratır ve girişimcileri üretken yatırımlara yönlendirir. Bu durumun tersine, kurumsal yapı etkin olmadığında, yolsuzluğa zemin hazırlama eğilimindedir. Başka bir ifadeyle, ülkelerde uzun vadeli ve sürdürülebilir ekonomik büyüme, ekonominin kurumlarının ve kurumsal yapının üretim ve yatırım kararlarını teşvik edebildiği ölçüde, yolsuzluğun azaldığı bir ortamda gerçekleşir. Ekonomik performans, kurumların ve yapının etkin olmasına bağlı olarak olumlu bir seyir izler (Yalçınkaya ve Yazgan; 2016: 32).

Lambsdroff (2001), araştırmasında iktisat ve yolsuzluk boyutlarını, kamu refahına olan etki-

lerini analiz ederek, hükümetin bu durumda belirlediği amaçlarını önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Yolsuzluk, çoğunlukla alt düzeydeki bürokratlar arasında ortaya çıkabilen bir sorun olabilir ve hükümet, bu durumun olumsuz sonuçlarını sınırlamaya çabalamaktadır. Kurumsal zayıflık arttıkça, yolsuzluğun daha belirgin hale geldiği bir alan oluşur ki bu durum, hükümetin denetim mekanizmalarımı devreye koymadığını gösterir ve yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele edilmediğinde, bu olumsuz durumun diğer yolsuzlukları teşvik edip kötüleştirmesi muhtemeldir. Küçük bir yolsuzluk örneği olarak; kamu mal ve hizmetlerine olan aşırı talep dikkate alındığında, başvuru sahiplerinin ihtiyaçlarına göre işleme alınmayacaktır. Eğer hız parası ödendiğinde, bürokratlar çabalarını artırarak ve başvuru sahiplerinin ödeme isteği ile ölçülebilecek aciliyete göre dosyaları işleme koymaya teşvik ederek, kişinin bekleme maliyetleri azalacaktır. Ancak, bu durumda yolsuzluk yapan kamu çalışanları, işlemleri hızlandırmak yerine aslında idari gecikmelere neden olarak daha fazla rüşvet alabilmektedir. Bu nedenle, bu tür yolsuzluk vakalarına karşı önlemler almak için, kamu hizmetinde iyi performans göstermeyen politikacıların devreye girmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, zayıf kurumsal yapı, yolsuzluğun gelişmesi için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Yani, yolsuzluk, hem kurumsal unsurların bir sonucu hem de bu kurumsal unsurları belirleyen önemli bir etkendir. Örneğin, etkin olmayan düzenlemelerin varlığı, yolsuzluğun ortaya çıkmasına neden olabilir. Ek olarak, kurumsal yapıyı etkileyen tek bir faktör değildir; aynı etki, yolsuzluktan kurumsal yapıya doğru bir yönde mevcuttur. Örneğin, yolsuzluğun ekonomide bıraktığı olumsuz etkiler (yanlış düzenlemeler, hatalı üretim kararları, rekabetin zarar görmesi gibi kurumsal yapının zayıflamasında önemli bir rol oynayabilir (Lambsdorff; 2001: 3-4). Bu durumu yazar, aşağıda gösterilen küçük bir şekil (1.1) ile ifade etmiştir.

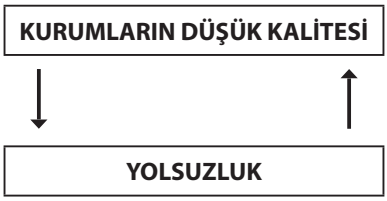

Şekil 1.1. Zayıf Kurumlar ve Yolsuzluk Döngüsü

Kaynak: Johann G.Lambsdorff, "How Corroption in Goverment Affect Public Welfare", Center for Globalization and Europeanization of The Economy, Discussion Paper. 9, Göttingen, January, 2001, s.4.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, yolsuzluk kavramı, kamu görevinin özel çıkarlar için kötüye kullanılmasını ifade eder. Bu kavramın ortaya çıkmasına neden olan bireylerin motivasyonu genellikle "kişisel çıkar" odaklıdır. Birey, kendi yaşam döngüsünü devam ettirebilmek ve hedeflerine ulaşmak için her türlü yolu denemeye ve iktidarlı bir varlık olarak her şeyi yapmaya eğilimlidir, bu da birçok olumsuz sonuca yol açabilir. Bu bağlamda, kurumsal

iktisadın varlığı, toplumsal düzeni oluşturan kuralların ve kurumların, insanların bilinçli eylem ve davranışlarını ve niyetlerini şekillendirmedeki önemli rolünü vurgular. Bu perspektif, klasik iktisat görüşlerinden farklı bir bakış açısı sunar. Kurumların, yolsuzluğu önlemede önemli olduğu ve bireylerin kişisel çıkarları ile toplumsal çıkarın çatışmadan örtüşmesi için ortak iş birliğine ihtiyaç duyulduğu savunulmaktadır. Ancak bu iş birliği, yalnızca kurumların belirlediği kurallar çerçevesinde gerçekleşebilir. Kısaca, iyi kurumlar bireylerin doğru bir şekilde etkileşimini sağlarken net olmayan şeyleri azaltmaktadır. Kurumsal iktisattın sahip olduğu düşünce yapısına göre, bireylerin karar alma konusunda kurumsal yapının önemli bir etki ettiği ve aynı zamanda ekonomik performansı da etkilemektedir. İstikrarlı ve iyi bir kurum, bireylere ilk başta güven ortamı olanağı verirken, aynı zamanda girişimcilere de yatırım ve üretimlerini güvenli limana yapabilme ortamı verirken ekonomik verimliliğe ve gelişmesine katkı sağlayacaktır. Buna ilaveten etkin kurumlar topluma ve girişimcilere yatırım ortamını sağlamakla, kuralların belli olduğu bir ekonomide ve piyasada ön görmek daha belirgin olacaktır.

Literatür Taraması

Ekonomik büyüme ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, yolsuzluğun doğası gereği gizli bir eylem olması nedeniyle sağlıklı veri toplamada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Yolsuzluk ve büyüme konularındaki araştırmalardan elde edilen bulgular oldukça heterojendir. Bu çeşitliliğin nedeni, yolsuzluk ve büyüme analizlerinde kullanılan metodoloji farklılıkları, veri seti ve varsayımlardaki çeşitliliklerdir. Bu durum, ekonometrik tahminlerin farklı modellere, zaman dilimlerine, ülkeler arasındaki farklılıklara ve benzeri faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermesine sebep olmaktadır. Bu durumdan dolayı, yolsuzluğun kurumsal faktörler üzerindeki etkisi için tam doğrulanabilir veriler ve sonuçlar elde etmek zorlaşmaktadır. Ancak, yolsuzluğun genel eğilimi hakkında varsayımsal olarak geliştirilmiş çeşitli metotlardan bahsedilebilmektedir. Yolsuzluk olgusuyla ilgili olarak oluşturulan endeksler, uzun süreli dönemler boyunca bilgi sunmakta ve öne sürülen tahminleri hem teorik hem de ampirik olarak test etme imkânı sağlamıştır. Türkiye'deki yolsuzlukla ilgili yapılan çalışmalarla aynı dönemler için gerçekleştirilen analizler, çeşitli sonuçlar ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında deneysel ve teorik araştırmalarda kurumsal yapının ölçüsü olarak ele alan analizler, hukukun üstünlüğü, demokrasi, yolsuzluk boyutu, hak ve özgürlükler, bürokrasinin kalitesi, hak ve özgürlükler, kamu harcamaları, kamu yatırımları, yolsuzluk- gelir ilişkisi gibi faktörlerdir.

Literatürde, kurumsal yapının ekonomik büyüme ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında, genel olarak panel veri analiz metodunu kullanıldığı görülmektedir. Kurumsal yapı çerçevesinde ekonomik büyüme ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi analiz

eden tek ülkeli zaman serisi verileri az sayıda da olsa yapılan çalışmalar görmek mümkündür. Bu açıdan çalışmanın literatür kısmı hem ulusal hem de uluslararası yapılan çalışmalarda kısmı zaman serisi ve panel veri analizi kullanan çalışmalar olmak üzere iki bölümde takdim edilmiştir.

Bağdigen ve Dökmen (2006)'in yürüttüğü çalışma, Türkiye'nin örneğindeki verilere dayanarak yolsuzluklarla kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi tahmin etmeyi amaçlamıştır. Bu araştırma, 1982-2003 dönemini kapsayan bir zaman dilimi ele almakta ve en küçük kareler yöntemiyle incelenmiştir. Test, yatırım, kamu harcamaları, eğitim, sağlık ve savunma harcamaları gibi göz önünde bulundurulan aktarma kanalları arasındaki kurumsal faktörleri içermektedir. Elde edilen bulgulara göre, yolsuzluk endeksindeki %1'lik bir artış, GSYH'nın oranı olarak yatırım harcamalarını %0.24 oranında artırmaktadır. Bu bağlamda, yolsuzluğun kamu harcamalarını artırdığı ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Uğur (2012) yolsuzluğun kişi başına gelir artışı üzerindeki doğrudan etkileri: Bir meta-analiz başlığıyla, yolsuzluk-gelir ilişkisini incelemek suretiyle aratırmıştır. Çalışma da Meta- regresyon analizi yöntemi kullanılarak yolsuzluğa ilişkin alternatif bir ölçüm kullanılmıştır. Bu konu üzerinde önce yapılan çalışmalara ve elde edilen bulgulardaki heterojenlik, rekabetçi hipotezleri test etmek için kanıta dayalı kurumsal faktörleri kanıt temelini sentezlemeyi zorlaştırdığı için, daha önceden yayınlanmış araştırmalara sistemli bir incelemeyle ele alınarak 20 elektronik veri setinde yolsuzluk, büyüme, gelişme vs. gibi kavramları kapsayan 32 arama terimi kullanılmıştır. Arama sonucunda 1.042 çalışma ulaşılmıştır. Bunlardan 338 çalışmanın uygun olduğunu belirlenip, geçerlilik, güvenilirlik ve uygulanabilirliklerine bakılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda 29 asal çalışmanın yapılacak çalışmalarına cazip olabileceklerini saptanmıştır. Analiz sonucunda Hassasiyet-etki ve huni asimetrisi testleri, yolsuzluğun kişi başına düşen GSYH büyümesi üzerinde negatif bir etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Yolsuzluğun olumsuz etkisinin, temel alınan birincil çalışma tahminleri daha kısa vadeli etkilerden ziyade daha uzun vadeli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Sonuç itibariyle, Türkiye'deki yolsuzluk birçok gelişmiş ülkeye etkisi fazla olduğu, yolsuzluğun kurumsal yozlaşmayı da arttırması, kişi başına gelir büyümesinde potansiyel bir kayba neden olmaktadır. Yolsuzluk, ekonomik kalkınmayı engelleyerek, kaynakların yanlış kullanımına ve adaletsizliklere yol açmaktadır. Bu durum ise, hem ekonomik boyutu bakımından yolsuzluk-gelir büyümesi arasında olumsuz etkileyerek ülkenin gelişimin olumsuz etkilemektedir.

K. Karagöz ve M. Karagöz (2019), tarafından yürütülen araştırma, yolsuzluğun ekonomik performansı üzerindeki etkisini yolsuzluk, ekonomik büyüme ve kamu harcamaları başlıklarıyla incelenerek ele alınmıştır. Çalışma, 1980-2005 yıllarını kapsayan bir dönemi Türkiye bağlamında değerlendirilmiştir. Ve bu analizde MIMIC verileri kullanılmıştır. Elde edilen bul-

gular, Türkiye'de ekonomik büyüme ile yolsuzluk arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Tahmini sonuçlar, ekonomik büyümenin kişi başına düşen yolsuzluk değerini artırdığını ve bu durumun ekonomik büyüme ile birlikte artan gelir eşitsizliğine ve toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde dağılmayan refahına işaret ettiğini ortaya koymuştur.

Beşel ve Savaşan (2014)'ın çalışması, Türkiye'de yapısal kırılmalar altında yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla, 1985:01-2012:11 dönemine ait Yolsuzluk Endeksi (ICRG) ve ekonomik büyüme (SUE) için aylık verileri kullanılmıştır. Çalışma, Zivot-Andrews birim kök ve Gregory-Hansen eş bütünleşme testlerine tabi tutularak, ekonomik büyüme ve yolsuzluk arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, yolsuzluktan ekonomik büyümeye doğru herhangi bir nedensellik bağlantısı belirlenmemiştir. Yapılan bu analiz neticesinde, Türkiye özelinde ekonomik büyümenin yıllar itibariyle arttığı, ancak yolsuzluk sorununun gizlilik perdesinden kaynaklanan tam ölçüm zorlukları nedeniyle net bir seyir izlemediği, yolsuzluk algısının aydan aya değişkenliğinin sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Aydın (2019), "Yolsuzluk ve kamu harcamaları arasındaki ilişki: Türkiye Örneği" başlıklı çalışmasında, ekonometrik yöntemler kullanarak yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma, 1995-2018 yılları arasındaki yolsuzluk verileri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve bu bağlamda ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak modellemiştir. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, yolsuzluk verileri ile kamu harcamaları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Katsayı sonuçlarına göre, yolsuzluk endeksindeki %1'lik artışın, kamu harcamalarının milli gelir içindeki payını %0.35 oranında arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca , kamu borçlanmasının milli gelir içindeki %1'lik artışının, kamu harcamalarının milli gelir içindeki payını %0.04 oranında artırdığı gözlenmiştir. Sonuç olarak, yolsuzluk ile kamu harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erdoğan (2020) tarafından yürütülen araştırma, "İktisadi büyüme ve yolsuzluk ilişkisi" başlığı altında, enflasyon, yatırım harcamaları ,tüketim harcamaları ve ticari açıklık gibi faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki belirleyici etkilerini değerlendirmiştir. Çalışma, Türkiye'de yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı 1995-2018 yılları arasında ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelemiştir. Yapılan analiz ve elde edilen tahmin sonuçlarına göre, yolsuzluk enflasyon ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiş, ancak, yatırım-tüketim harcamaları ve ticari açıklık ile büyüme arasında anlamlı pozitif bir ilişki belirlenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'de yolsuzluk ve iktisadi büyüme arasında sistematik bir ilişkinin olmadığı vurgulanmıştır.

Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere, Türkiye'deki yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendiren analizlerin sayısı, yolsuzluğun kurumsal etkenleri bağlamında

son derece sınırlıdır. Genel olarak, gerçekleştirilen analizler, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Ancak, bu analizler farklı zaman dilimlerini içerdiği için nedensellik sonuçları bakımından bazen tutarsızlık gösterebilir. Bu durum sadece Türkiye'deki çalışmalar için geçerli değil, aynı zamanda uluslararası literatürde de benzer şekilde paralel ve paralel olmayan çalışmalara rastlanılmaktadır. Diğer yandan, Türkiye dışındaki çeşitli örneklemelerle yapılan araştırmaların sayısı oldukça fazladır. Ancak, bu çalışmalar genellikle çoklu ülkelere özgü çalışmalara odaklanmıştır. Yapılan çalışmalar genellikle ülkelere özgü olduğu gibi, elde edilen analiz sonuçları genel bir perspektiften yolsuzluğun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği konusunda bir görüş birliği içindedir. Bu bağlamda, bazı örnek çalışmalara bakıldığında;

Mauro'nun (1995) çalışması, yolsuzluğun diğer kurumsal faktörlerle ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi değerlendiren ilk kapsamlı ekonometrik analizdir. Bu araştırma, birçok başka çalışmaya rehberlik etmiş ve araştırmacılar tarafından ampirik olarak incelenmiştir. Mauro'nun çalışmasında, ülkeler arası bir analiz yaparak yolsuzluğun özel yatırımlar ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) üzerindeki büyüme etkisinin azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani, yolsuzluk ve yatırım oranı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur. Bu etkinin büyüklüğü dikkate değerdir. Yolsuzluk endeksindeki bir standart sapma artışı (iyileşme), yatırım oranındaki GSYH'nın %2.9'u kadar bir artışa neden olmaktadır. Bu nedenle, elde edilen sonuç, yolsuzluğun ekonomik büyüme için olumlu bir etkiye sahip olduğunu savunan yazarların (Left 1964, Huntington 1968)[1] iddialarını desteklemez. Diğer yandan, yolsuzluğun kurumsal faktörleri olumsuz etkileyen bir diğer unsur olan Bürokratik etkinlik, Bürokratik etkinlik endeksindeki bir standart sapma artışı (iyileşme) ile negatif bir etki yaratmaktadır. Bu durumda, Bürokratik etkinlik endeksindeki bir standart sapma artışı, yatırım oranındaki GSYH'nın %4.75'i kadar azalmaya neden olmaktadır.

Mobolaji ve Omoteso'nun (2009) araştırması, 1990-2004 dönemini kapsayan yedi seçilmiş geçiş ekonomisinde yolsuzluk ve diğer kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi kullanarak incelenmiştir. Yolsuzluk ve kurumsal değişkenlere (hukukun üstünlüğü, etnik bölünme, siyasette ordu, bürokratik kalite ve demokratik hesap ve-

1 Yolsuzluğun kötü olduğunu konusunda geniş bir görüş birliği olsa da, aksini savunan bazı yazarlar vardır. Braguinsky (1996), Kaufmann ve Wei(2000) , uygun koşullar sağlandığında yolsuzluğun "etkin bir yağ" işlevi yaparak daha hızlı büyümeyi sağlayabileceği ileri sürmüşlerdir. Leff(1964, 1989, Yolsuzluk için devlet tarafından verilen kararlardaki hataları tersini uygulamak için de kullanılabilir. Bardhan(1997),aşırı yapılan düzenlemeler rüşvetle susturulabilir ve bu bunda dolayı da yolsuzluk hem verimliliği hem de etkinliliği artırabilir. Lui (1985), Rüşvet "daha iyi" firmaların bürokrasiyi atlatmasına ve böylece piyasa performansının olumlu yönde etkileyebilir. Huntington (1968, 2002), Yolsuzluk, birbirini tanımayan grupları bir araya getirir ve bütünleştirir ki bu da kötü durumlara karşı bir alternatif olanak tanır. Yani yolsuzluk ve politikacılar arasındaki bağlantıyı koruyan ve bu bağlantıdan dolayı da ülkeyi koruyan tutkal görevi görmektedir. Bu görev ise ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Everhart ve diğ. ,2009: 1581).

rebilirlik) ilişkin endeksler, Uluslararası Ülke Risk Rehberi'nden (ICRG) elde edilmiştir. Ayrıca, yönetim verileri ve kişi başına düşen gelir (GSYH) de ampirik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ancak, ülkeler bazında incelendiğinde, hukuk düzeninin ve yasaların istikrarlı bir şekilde uygulanmasıyla birlikte yolsuzluğun azaldığı ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Sonuç olarak, analize dahil edilen tüm kurumsal faktörlerin, her bir ülkenin kendi dinamikleri içinde farklılık gösterdiği ve hiçbir ekonominin tam anlamıyla yolsuzluktan arınmadığı için, hem negatif anlamlı hem de ülkelerin büyümesi üzerinde negatif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Hung Mo'nun (2001), "Yolsuzluk ve Ekonomik Büyüme" başlıklı çalışmasında, yolsuzluk ve iletim kanalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) üzerindeki nicel etkisini değerlendirmiştir. İletim kanalları arasında politik istikrarsızlık, beşeri sermaye ve yatırım yer almaktadır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, yolsuzluk seviyesindeki %1'lik bir artışın büyüme oranını %0.72 azalttığı ortaya çıkmıştır. Farklı bir ifadeyle, yolsuzluk endeksindeki bir birimlik artışın artışın büyüme oranını %0.545 azalttığı sonucuna varılmıştır. Bulgular, yolsuzluğun ekonomik büyümeyi etkileyen en önemli kanalın politik istikrarsızlık olduğunu göstermektedir. Bu etki toplam etkinin yaklaşık %53'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca, yolsuzluğun diğer iletim kanalları olan yatırım ve beşeri sermaye üzerinde de azaltıcı bir etkisi olduğunu belirlenmiştir. Yani, Yolsuzluk, yatırım ve beşeri sermayenin payını azaltarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bulgular, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamada politik istikrarsızlığın yanı sıra yatırım ve beşeri sermayenin de önemli rol oynadığını göstermektedir.

Monte ve Papagni'nin (2001) çalışması, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki güçlü olumsuz etkilerini inceleyerek, özel sektöre sağlanan kamu altyapısı ve hizmetlerinin miktarını ve kalitesini düşürdüğü fikrini ele almıştır. Temel olarak, kamu yetkililerinin yaptıkları alımlarda meydana gelen yolsuzluğun, kamu harcamaları, yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan basit bir model üzerinden İtalya için ekonometrik bir analiz gerçekleştirmiştir. Bu analizde, devlet ve kamu görevlileri arasındaki asimetrik bilgi, temel varsayımlardan biri olarak modele dahil edilmiştir. Ekonometrik inceleme sonuçlarına göre, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, özel yatırım ve kamu yatırımları olmak üzere iki ayrı etki olarak ortaya çıkmıştır. Yolsuzluğun ve kamu kurumlarının etkinliğinin ekonomik üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Yazarlar, elde ettikleri tahmin sonuçlarına dayanarak, aslında yolsuzluğu caydıracak ve yerel kamu kurumlarının verimliliğini artıracak politikaların ekonomik büyümeye büyük ölçüde olumlu bir ivme katacağı görüşünü savunmaktadırlar.

Everthart ve diğerleri (2009) tarafından gerçekleştirilen ampirik çalışma, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini farklı kanallar aracılığıyla incelemiştir. Bu kanallar arasın-

da insan kaynakları yatırımı, özel-kamu sermayesi ve denetim bulunmaktadır. Çalışma, özel ve kamu yatırım bileşenlerinin daha iyi hesaplanması için 1984-1999 dönemini kapsayan 50 gelişmekte olan ülkede panel analizi gerçekleştirmiş ve yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmek için eksiksiz bir veri setini içermektedir. Ampirik çalışmanın elde ettiği bulgulara göre, yolsuzluğun ülkelerde kamu harcamaları üzerindeki etkisi araştırmalarda elde edilen sonuçlarla net bir tutarsızlık içermektedir. Bunun yanı sıra, yolsuzluğun özel yatırımları önemli derecede azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca, yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirirken farklı kanalların ve bileşenlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Özetle, literatürde de görüldüğü gibi, yolsuzluğun büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu belirtilmektedir. Ancak, bu etki yolsuzluğun çeşitlendirilen, ülkeler arasındaki değişkenlikten, kullanılan tahmin yöntemlerindeki farklılıklardan, veri yapısından, farklı zaman dilimlerinden ve yolsuzluk endeksleri ölçümlerinden kaynaklanan çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Yolsuzluk, yatırımları kısıtlayarak ve bu durumun bir sonucu olarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu analizin sonucunda, yolsuzluğun yatırım oranlarındaki azalmaya, kamu harcamalarındaki düşüşe ve kişi başına düşen gelirdeki azalmaya bağlı olarak gayri safi yurtiçi hasıldaki büyüme oranında bir düşüşe yol açtığını söyleyebiliriz.

Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye'de 1995-2021 dönemi için yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, kurumsal iktisat perspektifinden ele alınmıştır. İki değişken arasındaki ilişki, zaman serisi analizi olan Granger Nedensellik Testi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsil amacıyla reel kişi başına düşen gelir verisi kullanırken, yolsuzluk oranını ölçmek için CPI endeksi tercih edilmiştir. Yolsuzluk oranı ve yaygınlığıyla ilgili değerlendirmelerde, özellikle Guttingen Üniversitesi tarafından hazırlanan Corruption Perceptions Index (CPI) ile International Country Risk Guide (ICRG) Corruption Index adlı endeksler önemli bir rol oynamaktadır. CPI yani yolsuzluk endeksi, bir ülkedeki genel yolsuzluk seviyesini ölçmektedir ve bir kamu görevlisinin kendi refahını artırmak için kullanma olasılığını göstermektedir. Bu geçiş ekonomilerindeki büyümenin, yolsuzluk seviyesi ile negatif ilişkili olması beklenmektedir. Bu çerçevede, Granger Nedensellik Testi kullanılarak elde edilen bulguların, Türkiye'deki yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kurumsal iktisat perspektifinde değerlendirecek önemli bilgiler sunması beklenmektedir.

Kişi başına düşen gelir, yolsuzluğa neden olan iktisadi faktörlerden biridir. Toplum içinde gelir ve servet dağılımındaki adaletsizler ile yüksek enflasyon gibi ekonomik faktörler, yolsuzluğa zemin hazırlayan toplumsal huzuru olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, hükümetler

genellikle siyasi patlamaların önüne geçmek amacıyla iktisadi alandaki etkilerini artırarak kontrol ve otoriter odaklı bir sistem oluşturmayı tercih ederler. Bu durum, özellikle demokratikleşme sürecini tam olarak oturtmamış olan gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve ekonomik sorunlar, bireyler arasındaki farklılıkları gösterebilir, toplumsal huzursuzluğa yol açabilir ve bu durum da yolsuzluğa olan eğilimi artırabilir. Hükümetler, bu tür sorunları kontrol etmek amacıyla sıkça ekonomik politika araçlarına başvurabilirler. Ancak, bu politika tercihleri demokratik olmayan ve otoriter yönetim biçimlerine yol açabilir, Özellikle demokratikleşme süreci tam anlamıyla gerçekleşmemişse. Sonuç itibariyle, ekonomik faktörlerin, özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlerin, yüksek enflasyonun ve ekonomik sorunların, yolsuzluğa olan eğilimi artırabileceği ve hükümetlerin bu sorunları kontrol etmek amacıyla otoriter politikalara yönelebileceği bir bağlamda ele alındığında, bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde dikkate alınması gereken bir dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ampirik Bulgular

ADF Birim Kök Testleri

Dickey ve Fuller'in (1979) genişletilmiş Dickey-Fuller testi ve Phillips ve Perron'un (1998) Phillips-Peron (PP) birim kök testleri, zaman serilerinde serinin durağanlığının ölçümünde yaygın olarak kullanılan testlerdir. Zaman serisi analizlerinde değişkenler arasında sahte regresyon sorununun önlenmesi ve güvenilir olması için kullanılan serilerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada öncelikle regresyon denkleminde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi için birim kök testi yapılmıştır. Bu doğrultuda, değişkenlerin durağanlıkları genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF: Augmented Dickey-Fuller) birim kök testleri kullanılarak araştırılmıştır.

Bu bağlamda çalışma da incelenen faktörler birim kök testin de analiz edilmiştir. Reel gdp ve yolsuzluk değişkenleri Eviews 10 ekonometrik modelleme programından desteğiyle incelenmiştir. Kişi başına düşen gelir (reel gdp) verileri Dünya Bankası'ndan alınmıştır ve yolsuzluk algısı (CPI) ise Uluslararası Şeffaflık Örgütünde temin edilmiştir. 1995-2021 dönemleri arasında yıllık verileri kullanılmıştır. CPI verisinin 1995'ten önce yayınlanmış olmasının yanı sıra 2022'ye ait de CPI verisi de henüz yayınlanmadığı için analiz dönemi olarak 1995-2011 yılı ele alınmıştır.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenin adı	Eviews'de kullanılan adlar	Elde edildiği Kaynak
Reel GSYH	Ysx	Dünya Bankası, WDI
Corruption	Ycpı	Uluslararası Şeffaflık Örgütü, CPI

Seriler logaritmaları alındıktan sonra mevsimsellik etkisinden arındırılmıştır. Serilere ADF, PP birim kök testleri uygulanmış ve her iki birim kök testinin sonucunda her iki seviyenin değerlerinde birim kök içermediği yani serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birim kök testlerine ait toplu olarak Tablo: 2'da gösterilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök ve Durağanlık Testi Sonuçları

	ADF Birim Kök Testi	Philips-Peron Birim Kök Testi	KPSS Birim Kök Testi
Değişkenler	**Düzey(c+t)**	**Düzey(c+t)**	**Düzey (c+t)***
Reel GDP	-4.356068* -3.595026* -3.233456*	-4.356068* -3595026* -3.233456*	0.216000* 0.146000* 0.119000*
Corruption (CPI Yolsuzluk endeksi)	-4.356068* -3.595026* -3.233456*	-4.356068* -3.595026* -3.233456*	0.216000* 0.146000* 0.119000*

Not: c+t: Sabit ve trend, *İşaretli sırasıyla %1, %5, %10 düzeyleri göstermektedir.
ADF birim kök testi t-Statistic değeri: -6.529754 , Prob.*:0.001. PP Testin t-Statistic:-6.602720 Prob.*0.001. KPSS LM-Stat.: 0.130316.

ADF birim kök testi, Philips Peron birim kök testi ve KPSS birim kök testi sonuçları Tablo 2'da da gösterildiği gibi hem reel gdp verisi hem de CPI 'da birim kök bulunamamıştır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, bu tahmin bulgularına göre; reel kişi başına düşen gelir ve yolsuzluk algısı için değişkenlerin % 5 anlamlılık seviyesinde "birim kök yoktur" biçiminde kabul edilmektedir. Buna göre değişkenler durağandır. Değişkenlerin entegrasyon seviye-

leri I(0) biçimindedir. Bu durumda Granger analizi yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Granger Nedensellik Analizi

Granger Nedensellik Analizi, zaman serisi verilerine dayalı olarak Granger değişkenler arasında nedensellik testi yapmayı sağlar. Granger nedenselliği, bir (X) değişkeninin bir başka (Y) değişkenine hem (X) hem de (Y) içerisindeki bilgiler verilirken, (Y) değişkeninin sadece (X)'e ait geçmiş değerler kullanılarak daha iyi tahmin edilebildiği durumları ifade eder. Yani, (X) değişkeninin geçmiş değerlerine ilişkin bilgi,(Y) değişkenine Granger nedensellik açısından etki etmektedir. Granger nedensellik testinde dikkate alınması gereken en önemli nokta, nedenselliğin tanımıdır. Bu test, bir değişkenin geçmiş değerlerinin diğer değişkenin bugünkü veya gelecekteki değerlerini etkileyebileceğini gösterir. Başka bir deyişle, Granger nedensellik testi aynı zamanda gerçekleşen neden-sonuç ilişkisini tespit edememektedir. Bu durum, düşük frenkaslı verileri kullanıldığında daha da önem kazanmaktadır (Bahçe, Okumuşoğlu, İpek; 2022: 737).

Bu analizde Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) durağanlık testi ile birlikte serilerin durağanlığı tahmin edilmiştir. Bunun ardında Reel GDP ve yolsuzluk algısını arasındaki ilişki Granger nedensellik testine bakılarak bulgular elde edilmiştir. Değişkenlerin arasındaki ilişki yönünü ve düzeyini 1995-2021 yıllık veriler alınarak incelenmiştir.

Tablo 3: Uygun gecikme sayısının belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-993.8628	NA	1.39e+35	86.59676	86.69550	86.62159
1	**-972.8520**	**36.54043***	**3.18e+34***	**85.11757***	**85.41378***	**85.19206***
2	-970.8116	3.193630	3.81e+34	85.28797	85.78166	85.41213
3	-969.7160	1.524394	5.04e+34	85.54052	86.23169	85.71435
4	-967.3752	2.849624	6.11e+34	85.68480	86.57345	85.90829

*Kriter tarafından seçilen gecikme düzeyini gösterir.

LR: sıralı değiştirilmiş LR test istatistiği (her test %5 düzeyinde)

FPE: Son tahmin hatası

AIC: Akaike bilgi kriter

SC: Schwarz bilgi kriteri

HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

En uygun gecikme 1 olarak belirtilmiş ve tabloda 2 gecikmeye bakıldığında prob. değeri 0,05 büyük olduğu için gecikme uzunluğunun uygunluğu için kabul görülmüştür

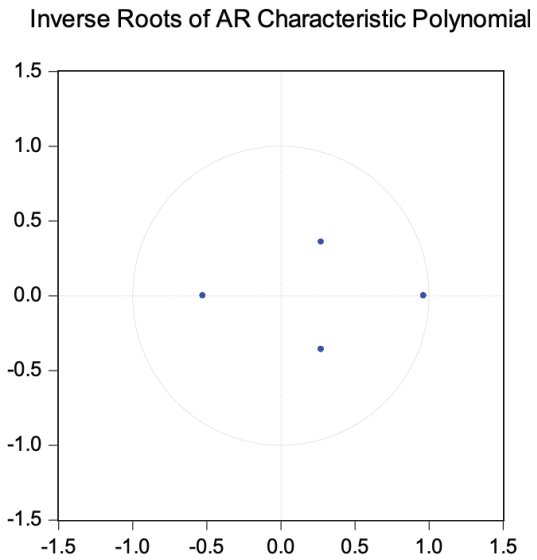

Grafik 1.1. AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Birim Çember İçerisindeki Konumu

Root	Modulus
0.963559	0.963559
-0.525415	0.525415
0.271988 - 0.358781i	0.450223
0.271988 + 0.358781i	0.450223

Kökler birim çemberin dışında yer almamakta ve böylece VAR analizi kararlılık koşulunu sağlamaktadır. Tahmin edilen modele ait AR karakteristik polinomunun ters kökleri düzlem üzerinde de görüldüğü gibi modelin durağanlık açısından bir sorun olmadığını belirtilmektedir. Buna mukabil, modelin güvenilirliğini göstermektedir. VAR analizi testin de elde edilen bulgular gerekli varsayımları taşımaktadır. Başka bir deyişle, çember içerisindeki konumunda gösterildiği gibi CPI reel GDP'ye etki etmektedir. Çünkü doğrunun şartları sağlayan durum çember alanında yer almaktadır. Ancak reel GDP CPI'yı etkilememektedir. Çünkü 0 (sıfır) düzleminin üzerinde yer almaktadır ki her iki durumda da pozitif veya negatif olma ihtimalini göstermektedir.

Otokorelasyonsuzluk Koşulu

Çalışmada, modelin güvenilirliğini kontrol etmek amacıyla otokorelasyon ve değişen varyans testleri yapılmıştır. Otokorelasyon testi sonuçları, Tablo 4 ve 5'de değişen varyansın ise Tablo 6'da sunulan istatistiklere göre incelenmiştir. Bu testlerin sonuçlarına göre modelde

otokorelasyon sorunu olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4: Null Hipotez: Lag h'de seri korelasyon yok

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	Df	Prob.
1	0.796295	4	0.9389	0.195603	(4, 34.0)	0.9390
2	5.401624	4	0.2485	1.418466	(4, 34.0)	0.2489
3	3.679367	4	0.4511	0.942218	(4, 34.0)	0.4515
4	4.196709	4	0.3800	1.082822	(4, 34.0)	0.3804

Tablo 5. Null Hipotezi: 1'den h'ye kadar olan gecikmelerde seri korelasyon yok

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	Df	Prob.
1	0.796295	4	0.9389	0.195603	(4, 34.0)	0.9390
2	6.330044	8	0.6103	0.792944	(8, 30.0)	0.6130
3	10.26414	12	0.5928	0.850419	(12, 26.0)	0.6023
4	20.34486	16	0.2051	1.398196	(16, 22.0)	0.2293

*Edgeworth genişlemesi düzeltilmiş olasılık oranı istatistiği

Tablo 6'da göre değişen varyans testi sonuçları da modelde değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir. Bir diğer deyişle modelin hata terimleri sabit varyanslıdır.

Tablo 6: Değişen Varyans Koşulu

Ortak test

Chi-sq	Df	Prob.
19.24826	24	0.7386

Bireysel Bileşenler:

Dependent	R-squared	F(8,16)	Prob.	Chi-sq(8)	Prob.
res1*res1	0.180928	0.441789	0.8785	4.523212	0.8071
res2*res2	0.369946	1.174332	0.3716	9.248654	0.3218
res2*res1	0.241204	0.635756	0.7372	6.030109	0.6439

Granger Nedensellik Analizi Test Sonuçları

Yolsuzluğun kişi başına düşen geliri üzerinde etkisini test etmek amacıyla birim kök testleri yapıldıktan sonra ve uygun gecikme belirlendikten sonra Granger Nedensellik analizi test edilmiştir

Granger Nedensellik analizine ait test sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir:

Tablo 7: Granger Nedensellik Analizi Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: Reel GDP			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
CPI	6.451668	1	0.0111
All	6.451668	1	0.0111
Bağımlı Değişken: CPI			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
REEL GDP	2.418482	1	0.1199
All	2.418482	1	0.1199

Sonuç olarak, Tablo 7'de Granger Nedensellik testi sonuçlarında da açıkça görüldüğü CPI'dan Reel GDP'ye doğru bir nedensellik ilişkisi varken, reel gdp'den CPI'ya doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur. Bir diğer deyişle Türkiye'de ele alınan dönemde yolsuzluktan kişi başına gelire doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken, kişi başına gelirden yolsuzluğa doğru bir nedensellik bulunamamıştır. Bu bağlamda yolsuzlukta %1'lik bir artış kişi başına düşen reel gelirde 6,451668 puanlık bir azalışa yol açmaktadır. Bu sonuç da bize göstermektedir ki, Türkiye'deki düşük kurumsal kalitenin bir sonucu olarak görülen yolsuzluk ekonomik büyüme üzerinde potansiyel olarak olumsuz etkiler doğurabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türkiye'de 1995-2021 dönemi içerisinde yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi kurumsal iktisat analiziyle test edilmiştir. Bu doğrultuda, kurumsal iktisat ve yolsuzluğun ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı bir zaman serisi analizi olan Granger Nedensellik Testi yöntemi kullanılarak araştırılmış ve çalışmada, ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere reel kişi başına düşen gelir verisi kullanılmış, aynı zamanda yolsuzluk oranını ifade etmek amacıyla CPI endeki tercih edilmiştir. Yapılan analizde elde edilen netice ise, ele alınan değişkenler arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Bu

sonuç kurumsal yapının bir unsuru olarak, kişi başına düşen reel gelirin iktisadi büyümeyi negatif etki ettiği benzer şekilde savunan çalışmaların (Uğur, 2012; Karagöz, Karagöz, 2019) bulguları ile uyuşmaktadır. Yapılan bu analizde, literatürde yolsuzluğun iktisadi büyümeyi olumsuz etkilediği ülke veya ülkeler bazında yapılan çalışmalarda da görüldüğü gibi, Türkiye'nin hükümeti kurumsal reformlarla ve yolsuzlukla mücadele ne kadar odaklandığı, bu ilişkinin sonucunu etkilemektedir. Bu etki sonucunda, Türkiye'nin kurumsal reformlar ve yolsuzluğa karşı etkili mücadele, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmek için kritik bir öneme sahiptir. Netice itibariyle, Türkiye'deki yolsuzluk için yapılan analizlere bakıldığında, Türkiye'de yolsuzluk ciddi ölçüde yüksektir. Yüksek yolsuzluğun temel nedenlerinden birisinin de zayıf kurumların etkisi olduğu söylenebilir. Tam bu noktada yolsuzluğun kamu refahı üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek için hükümetlerin uygulaması gereken rasyonel politikalar önemli hale gelmektedir. Rasyonel politikaların hazırlanıp uygulanmasının ardından tüm kamu kurumlarının bu politikalara göre davranış sergilemesi de bir diğer önemli aşamadır. Bu durumda yolsuzluğun azalıp azalmadığına dair takip ve analizler yapılarak gerekli koşulların sağlanmasının yanı sıra, kamuda hesap verebilirlik, şeffaflık ve güvenilirlik konusunda da kanıtların sistematik incelenmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

Aydın, D. (2019). Yolsuzluk ve Kamu Harcamaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği.(Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi) . Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bağdigen, M. ve Dökmen, G. (2006). Yolsuzluklarla Kamu Harcamaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 2, Sayı 4, 23-38.

Beşel F. ve Savaşan, F. (2014). Türkiye'de Yapısal Kırılmalar Altında Yolsuzluk-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 3-86.

Bahçe Burhan, A Okumuşoğlu. B. ve İpek, H. (2022). Elektronik Ödeme Sistemlerinde Kredi ve Banka Kartının Kullanımı ile Vergi Gelirleri Arasındaki İlişki: Var Granger Nedensellik Testi ile Analizi (2014-2022). Idea Studıes Journal, Vol.8, Issue:46, 731-741.

Commons John, R. (1931). Instıtutional Economic The Amerikan Economic Review, Vol.21, No.4, December, s. 648-657.

Everhart Stephen S. ve Diğerleri. (2009). Corruption, governance, invesment and Growth in Emerging Markets Applied Economics. 41:13,1579-1594. Erişim adresi: https://doi.org/10.1080/00036840701439363

Erdoğan, S. (2020). İktisadi Büyüme ve Yolsuzluk İlişkisi. Türkiye için Bir Ampirik İnceleme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 211-223.

Hung Pak, M. (2001). Corruption and Economic Growth. Journal of Comparative Economics, February, 66-79.

Hodgson Geoffrey, M. (1998). The Approach of Institutional Economics. Journal of Economic Literature, Mar. Vol.36, No.1, s.166-192.

Karagöz, K. ve Karagöz, M. (2010). Yolsuzluk, Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları: Türkiye için Ampirik Bir Analiz. *Sayıştay Dergisi*, Sayı.76.

Lambsdroff Johann, G. (2001). How Corruption in Government Affects Public Welfare: A Review of Theories. Center for Globalization and Europeanization of the Economy, Discussion Paper 9, GöttıngenJanuar, 3-4.

Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. The Quarterly Journal of Economics, Vol.110, No.3, Aug. 681-712.

Mitchell Wesley, C. (1935). Commons on Institutional Economics. The American Review, Vol.25, No.4, Dec, s. 635-652.

Monte Del Monte, Papagni Erasmo (2001). Public Expenditure, Corruption and Economıc Growth: The Case of Italy. European Journal of Political Economy,Vol.17, No.1, 1-16.

Mobolaji Hakeem, I. ve Omoteso, K. (2009). Corruption and Economic Growth in Some Selected Transitional Economies. Socıal Responsibility Journal, Vol.5, No.1,70-82.

Rutherford, M.(2001). Institutional Economics: Then and Now. Journal of Economic Perspectives, Vol.15, No.13, s.173-194.

Uğur, M. (2012). Corruption's Dırect Effects on Per-Capıta Income Growth: A Meta -Analysıs. Journal Economıc Surveys, University of Greenwich International Business and Economıcs, January.

Savaş Vural (2000). *İktisat'ın tarihi,* Ankara: Siyasal Kitapevi.

Yalçınkaya, Ö. ve Yazgan, S. (2016). Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: G-20 Ülkeleri Üzerinde Bir Uygulama (1996-2014). Business and Economics Research Journal, Vol.7, No.4, 31-49.

Veblen, T. (1919). The Place of Science in Modern Civilization and Other Essay. New York, Huebsch

Bağımsızlıktan Günümüze Katar-Türkiye Ekonomik ve Ticari İlişkileri

İfet Bilir*

Öz: Katar , Basra Körfezi'nin küçük olmasına karşın kendinden söz ettiren, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan bir Ortadoğu ülkesidir. 1971 yılında Birleşik Krallıktan bağımsızlığını kazanan Katar, aradan geçen 52 yıllık süreçte ilkel bir ekonomik yapıdan, dünyadaki kişi başına gelir ve büyüme hızı yüksek seviyelerde olan bir ekonomik yapı oluşturmuştur. Bağımsızlık sonrası özellikle 1980-1995 yılları arasında yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlar krizlere neden olmuş olsa da bu durum büyüme , gelişme ve dönüşüm için itici güç oluşturmuştur. Katar, bağımsızlığından günümüze kadar sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını benimsemiştir. Katar ve Türkiye ekonomik ve siyasi ilişkileri son yıllarda artmıştır. İki ülke arasında kazan-kazan prensibi çerçevesinde yüksek potansiyelli stratejik bir ortaklık mevcuttur. Ortadoğu'da coğrafi, askeri, politik, toplumsal ve ekonomik olarak ciddi bir güce sahip olan bu küçük ama büyük aktörü tanımak önemlidir . Bu bağlamda çalışmanın amacı , Katar'ı tanımak ve bağımsızlıktan günümüze kadar Katar- Türkiye ekonomik ve ticari ilişkilerini kapsamlı bir şekilde ele alarak incelemektir. İlk kısımda Katar Devleti hakkında genel bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra Katar'ın Bağımsızlık sonrası günümüze kadar gelen süreçteki genel ekonomik durumu ele alınmaktadır. Son kısımda ise bağımsızlık sonrası Katar devleti ile Türkiye devletinin ekonomik ve ticari ilişkileri değerlendirilmektedir. Türkiye ile Katar arasındaki ilişkilerin askeri , ticari, kültürel, dini, sosyal ve aile ilişkileri alanlarına kadar uzanan kapsamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. İki ülke arasında coğrafi yakınlık, tarihi bağlar, politik, ekonomik ve toplumsal politikalardaki uyum gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda ilişkilerin gelişme potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir. İki ülkenin bilhassa ekonomik ve ticari ilişkiler konusunda gelecekte daha fazla iş birliği yapmaları beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Katar, Türkiye, Ekonomik ve Ticari İlişkiler, Basra Körfezi, Bağımsızlık.

Giriş

Ortadoğu, dinlerin doğup gelişip yayıldığı bir bölge olması ve yeraltı kaynakları yönünden zengin rezervlere sahip olması bakımından gelişmiş ekonomilerin dikkat kesildiği bir bölgedir. Bu bölge, enerjinin merkez üssü olarak tanımlanmaktadır. Enerjinin çok önemli ve stratejik olduğu günümüz dünyasında bu bölgede yer alan ülkeler dünya ekonomisi açısından önemli ülkelerdir.

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, ifetbilir02@gmail.com

Ortadoğu'nun iç dinamikleri, fırsatları ve tehditleri bir arada bulundurmaktadır. Bölge ülkelerinin bu fırsat ve tehditleri başka bir deyişle avantaj ve dezavantajları etkin yönetme konusunda başarı gösterdikleri taktirde büyük bir güç merkezi olabilecek potansiyele sahip bir coğrafya olduğu görülmektedir. Bölge ülkelerinin ortak çıkarları kapsamında kollektif hareket etme bilinciyle yapacağı her hamle , sonuca ulaşmayı başaracaktır (Kayaoğlu, 2020, s.465). I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı nüfuzunda kalan bölge savaş sonrası büyük devletler tarafından paylaşılıp, bölgede birçok ulus devlet oluşturulmuştur. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında ise bölge, Rusya ve ABD arasındaki güç gösterisine sahne olmuştur. Bu ülkelerden biri olan Katar, 'Basra Körfezi'nin parlayan incisi' olarak ifade edilmektedir (Koçgündüz , 2011, s.71). Orta Doğu ve Körfez bölgesindeki diğer pek çok ülke gibi katar ekonomisi de petrol ve doğalgaza dayalı bir ülkedir. Katar, doğalgaz üretimine büyük önem verip üretim tesisleri kurmuştur. Böylece yıllar içerisinde doğalgaz üretimini arttırıp doğalgaz ihraç eden ülkeler arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Katar, bağımsızlığından bu zamana kadar sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını benimsemiştir. Katar'ın günümüzde sahip olduğu ekonomik büyümenin arka planında zengin yer altı kaynakları vardır. Katar yönetimi petrol ve doğalgaz kaynaklarından elde ettiği gelirle bölgesel ve küresel ticaret gerçekleştirerek her yıl devlet gelirini artırmayı gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Katar, petrol ve doğalgazdan kazanmış olduğu gelirler ile bankacılık ve finans sektörüne başarılı bir giriş yapmış, bölgesel ve küresel kapsamda dikkat çeken bir ülke olmuştur. Ülke, vatandaşlarının gelir ve refah düzeyini artırmayı başarmıştır. Türkiye ile olan ilişkileri 2000'li yıllar sonrasında artış gösteren Katar, Türkiye Devleti ile benzer politikalar izleyerek ilişkilerini her geçen gün güçlendirmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı ,Ortadoğu'nun önemli siyasal ve ekonomik aktörlerinden biri olan Katar'ı tanımak ve bağımsızlıktan günümüze kadar Katar- Türkiye ekonomik ve ticari ilişkilerini kapsamlı bir şekilde ele alarak incelemektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda betimsel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Literatür taraması yapılıp sayısal verilerden yararlanılmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında Katar hakkında genel bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra Katar'ın Bağımsızlık sonrası günümüze kadar gelen süreçteki genel ekonomik durumu ele alınmaktadır. Son kısımda ise bağımsızlık sonrası Katar devleti ile Türkiye devletinin ekonomik ve ticari ilişkileri değerlendirilmektedir. Türkçe alan yazında Katar ekonomisi özelliklede bağımsızlık sonrası Katar ekonomisi ile ilgili çok fazla bilgi yer almamaktadır. Dolayısı ile bu çalışma literatüre bu çerçevede sağlayacağı katkı ile çalışmayı önemli ve gerekli kılmaktadır. Türkiye Devleti ile Katar Devleti arasındaki ilişkilerin askeri , ticari, kültürel, dini, sosyal, politik ve aile ilişkileri alanlarına kadar uzanan kapsamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Katar ve Türkiye arasındaki ikili ticaret hacmi, iki ülkenin coğrafi olarak yakınlığı, tarihi rabıtaları , politik , ekonomik ve toplumsal politikalardaki uyumları, iki ülke yönetimleri arasındaki iyimser yaklaşımlar ve her iki ekonominin gereksinimleri göz önünde

bulundurulduğunda büyüme potansiyelinin yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelecekte daha da artması sonucu kaçınılmaz olmaktadır.

Katar Hakkında Genel Bilgiler

Bu başlık altında Katar hakkında genel bilgilere yer verilmektedir. Coğrafi yapı ve nüfus , siyasi ve idari yapı ele alınıp değerlendirilmektedir.

Tablo 1: Katar Hakkında Genel Bilgiler[1]

Resmi Adı	Katar Devleti
Resmi Dil	Arapça (İngilizce ikinci dil olarak kullanılmaktadır)
Din	İslam
Yönetim Şekli	Mutlak Monarşi
Başkent	Doha
Yüz ölçümü	11.521 km^2
Nüfus (2022)	2,7 Milyon
Para Birimi	Katar Riyali (QR)
Devlet Başkanı	Emir Şeyh Tamim bin Hamad El Thani

Coğrafi Yapı ve Nüfus

Katar, coğrafi açıdan Ortadoğu'nun, bölgesel açıdan ise Basra Körfezi'nin bir parçasını oluşturmaktadır (Owen, 2000, s.12). Ülke üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada ülkesidir. Arap Yarımadası'nın doğu kıyısında yaklaşık 11.521 km^2'lik bir alana sahip olan Katar'ın büyük bölümü çöllerden meydana gelmektedir. Ülkenin tamamına yakını geniş düzlük olup, en yüksek rakım deniz seviyesinden 40 m'dir. Ülkede kum tepeleri bulunmaktadır. Ülkenin iklim yapısı çöl iklim yapısıdır. Yazın çöl sıcağının yaşandığı ülkenin hava sıcaklığı 50° C civarında seyretmektedir. Akarsu, göl ve bitki örtüsü yok denilecek kadar azdır. Ülke suyunun tamamına yakını deniz suyunun arıtılması yoluyla elde edilmektedir. Katar'ın Harita 1'de

1 DEİK ve T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

görüldüğü gibi kara sınırı olan tek komşusu batı tarafında bulunan Suudi Arabistan'dır. Kuzey tarafında İran, kuzeybatısında Bahreyn ve doğu tarafında Birleşik Arap Emirlikleri bulunmaktadır . Dünya üzerinde doğal gaz rezervlerinin coğrafi olarak dağılımına bakıldığı taktirde ilk sırada Rusya Federasyonu ikinci sırada ise İran'ın geldiği görülmektedir. Enerjiyi dış siyasette araçsal olarak bir silah gibi kullanan bu iki ülkenin ardından üçüncü sırada Katar Devleti karşımıza çıkmaktadır (Koçgündüz , 2011, s.72). Katar 2.7 milyon civarında bir nüfusa sahiptir (The World Bank, 2023). Ülke nüfusunun neredeyse % 90'ını yabancı nüfus oluşturmaktadır. Katar'da yüksek bir nüfus artış hızı görülmekle birlikte, söz konusu oran ülkenin sanayileşme, yatırım projeleri ve iş sahaları kapsamında özellikle doğalgaz ve altyapı çalışmaları amacıyla bu ülkeye gelen yabancıların sayısındaki artıştan kaynaklanmakta olduğu görülmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023).

Harita 1: Katar Fiziki Harita

Kaynak: T.C. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü

Siyasi ve İdari Yapı

Ülkede Osmanlı himayesi 1871 yılında başlamış olup, I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap Yarımadası'ndan geri çekilmesi ile birlikte, 1916 yılında Birleşik Krallık ile imzalanan anlaşmayla Katar'ın savunma ve dışişleri Birleşik Krallık tarafından üstlenilmiştir. Birleşik Krallığın bölgeden geri çekilmesi ile birlikte Katar Eylül 1971'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Katar aynı tarihlerde Birleşmiş Milletler' e ve Arap Birliği'ne, 1981 yılında da Körfez İş birliği Konseyi'ne üye olmuştur. Katar'ın yönetim şekli, mutlak monarşidir. Başkenti Doha'dır. Tüm yetkiler Emir'de toplanmış olup, Bakanlar Kurulu ve Başbakan Emir tarafından göreve getirilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023) . 1995 yılında demokratikleşme anlamında adımlar atmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Katar'da ilk defa 1997 yılı sonlarında belediyeler için ilk defa seçim yapılmıştır. Bu dönemde basın özgürlüğü alanında da az da olsa gelişmeler yaşanmıştır (Arı , 1999, s.53). Ülke El Thani hanedanı tarafından yönetilmektedir. Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad El Thani, 2013 tarihinde yönetimi babası Şeyh Hamad Bin Khalifa El Thani'den devralmıştır. Katar : Birleşmiş Milletler , Körfez İşbirliği Konseyi, Arap Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri (OAPEC), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW), Uluslararası Para Fonu (IMF), G77, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Bağlantısızlar Hareketi (NAM), Arap Para Fonu (AMF), Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA)'na üye ülkedir(T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2023).

Katar'ın Bağımsızlık Sonrası Genel Ekonomik Durumu

Katar Devleti kurak bir çöl iklimine sahiptir. Tarıma elverişli toprakları ve yeterli su kaynakları bulunmayan Katar yarımadası yerleşime elverişli olmayan bir bölgededir. Katar ve Körfez bölgesinin halklarının büyük bir kısmı çölde göçebe olarak hayat yaşayan kabile toplumu şeklinde hayvanlarını besleyecek yer bulmaya çalışırken Katar yarımadasının iç kısımlarına gitmişlerdir. Bu bölgenin sahil kısımlarında önemli inci yatakları olduğundan çok eski zamanlardan bu zamana balıkçılık ve inci avcılığı yapanların uğrak yeri olan bir iki balıkçı köyü haricinde, önemli bir yerleşim alanı on dokuzuncu yüzyıla kadar kurulamamıştır (Yıldırım , 2021, s.5). Ekonomisi balıkçılık ve inci avcılığına bağlı olan Katar Devleti'nin petrol rezervlerinin keşif edilmesinin ardından ülkenin tüm ekonomisi değişim göstermiştir (Ayhan, 2009, s. 96). Günümüzde petrol ve doğalgaz zengini olarak bilinen Katar bir dönem inci ticareti ile dünya ekonomisinde kendisine yer edinmeyi başarmıştır.

1939 yılında petrolün keşfedilmesi ve 1949 yılında petrolün üretilip ihracatının yapılması ülke ekonomisini yeniden şekillendirmeye başlamıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde Birleşik Krallıktan bağımsızlığını kazanmış bir devlet olan Katar, bu dönem petrol fiyatlarındaki

dalgalanmalar ve gelirlerdeki azalmalara rağmen dünyada kişi başına düşen yüksek gelire sahip ülkelerden biri olmayı başarmıştır. Petrole bağımlı hale gelen ülke ekonomisini çeşitlendirmek amacıyla 1990'lı yılların ortalarında doğal gaz kaynakları geliştirilmiştir. Doğalgaz sahalarını geliştirmek ve genişletmek amacıyla ülke yüksek oranlarda borçlanmış olup yüksek hidrokarbon gelirleri ile kısa sürede toparlamayı bilmiştir. Devletin faizsiz kredi finansmanı oluşturarak geliştirmeye çalıştığı tarım sektörü, verimsiz toprak, elverişsiz iklim ve su eksikliği gibi nedenlerden ile gelişim gösterememiştir. Ekonominin %0,3'ünü oluşturan tarım sektörünün ihtiyacı ithalat yapılarak karşılanmaya çalışılmaktadır. Tarım sektöründe üretim, sulama için arıtılmış atık suyun kullanılması neticesinde üretimi artan ve Bafra Körfezi ülkelerine satışı gerçekleştirilen hurma, kavun, domates, kabak, patlıcan gibi sebzelerden oluşmaktadır. Katar, sanayi sektörünü çeşitlendirmek amacıyla un değirmenciliği, çimento üretimi gibi yeni üretim tesisleri kurmaya başlamıştır. Çalışan tesislerin büyük bir kısmı sıvılaştırılmış doğalgaz endüstrisine bağlı olmaktadır. Bu doğrultuda, Katar doğalgaz rezervlerinin bir bölümünü bu alanda değerlendirmektedir (DEİK, 2022). Dünyanın en büyük üçüncü doğalgaz rezervlerine sahip ve dünyanın en büyük LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) ihracatçısı konumundaki Katar Devleti , 2015 yılına kadar yüksek seyir gösteren petrol ve doğalgaz fiyatları sayesinde hızlı bir ekonomik büyüme eğilimi göstermiştir. Ülkede satın alma gücü paritesi göz önünde bulundurulduğunda kişi başına düşen milli gelirin 84. 000 dolar civarında olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Katar bölgenin en iyi ekonomik performans gösteren ülkesi olmayı başarmıştır. Katar Hükümeti tarafından uygulanan ekonomi politikaları temel anlamda, ülkenin zengin yeraltı kaynaklarının da etkisi ile hızlı bir büyüme ve kalkınma sürecini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca dışa açık, dünyaya entegre bir ekonomi oluşturmayı, güçlü ve aktif bir özel sektör oluşturarak ekonomide kamunun baskın rolünü azaltmayı hedeflemektedir. Ekonominin petrole olan bağımlılığını azaltma çabasında olan Katar Hükümeti 1987 yılında keşfi gerçekleştirilen zengin doğalgaz kaynaklarını etkin ve aktif bir şekilde kullanarak gelirlerini artırmayı hedefleyen politikalar uygulamaya çalışmaktadır(TİM, 2023). Ülke ekonomisinde hidrokarbon, petrol ve doğalgaz önemli bir unsuru teşkil etmektedir. Ülkenin GSYİH' nın % 60 civarı, ihracat gelirlerinin ise % 90 civarı petrol ve doğalgaz sektöründen elde edilmektedir. Katar'ın doğal gaz rezervleri, dünya doğalgaz rezervlerinin %15'ine denk gelmektedir. Katar'ın doğalgaz üretimini 300 yıl boyunca sürdürebileceği tahmin edilmektedir. Katar yıllık 77 milyon ton sıvılaştırılmış doğalgaz üretmekte olup , 2030 vizyonu bağlamında bu rakamın 2024 yılı için 110 milyon tona, 2027 yılına kadar ise % 64'lük bir artış göstererek 126 milyon tona yükseltilmesi amaçlanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Petrolün yerine kısmen ikame edilir bir kaynak olması bakımından değer taşıyan doğal gaz dünya enerji piyasalarında rezerv olarak Rusya ve İran'dan hemen sonra katarda bulunmaktadır . Fakat Rusya ve İran'ın Batı tarafından

sicilinin kirli olmasından sebebiyle tercih edilmemesi hem coğrafi olarak yakınlığı hem de liberalleşen ekonomik politikaları sayesinde Katar'ı aralarından sıyırmaktadır. Bu kaynaktan elde ettiği gelir ile halkının refah seviyesini yükselten Katar, alt yapı ve inşaat çalışmalarına önem vererek ülkeyi yeniden imar etmektedir. Yine sahip olduğu zenginlik onu yakın çevresinde çatışma ve kriz içinde bulunan ülkelere karşı yumuşak güç uygulamasında en büyük destekçisi olmuştur. Kazandığı saygınlıkla diplomaside çok yönlü denge politikasını sürdüren Katar, özellikle ülkesinde askeri üsleri bulunan ABD ile yakın komşu İran'a karşı mesafeli durarak kendi çıkarını gözetip realist bir siyaset izlemelidir. Katar'ın doğal gazdaki asıl önem verdiği nokta onun sıvılaştırılmış doğalgaz ve GTL gibi rafine işlemleri uygulanarak farklı formlara dönüştürülerek lojistiğinin sağlanmasıdır. Bilhassa enerji lojistiği bağlamında dış yatırımlara açık olan Katar Devleti, ekonomik yapısının küresel iktisadi politikalarla eklemlenerek liberalleşme sürecini hızlandırmalıdır. Gelişmiş ve gelişen ülkeler için enerji arz güvenliğini teminat altına alan ve bu nedenle elde ettiği gelirle dünyada ki güç merkezlerinden biri olmaya aday olan Katar, sahip olduğu Şii nüfusunun varlığını göz ardı etmeyerek İran'a yönelik politikalarında güvenliği elden bırakmamalıdır. Salt bir tarafa bağlanmadan uygulayacağı denge politikası şu an için Katar'ın çıkarına görünmektedir. Geri dönüşü olmayan tavizler vermeden, doğal gazını rasyonel politikaları ile kullanacak olan Katar, Basra Körfezi'nin incisi olarak parlamaya devam edecektir (Koçgündüz ,2011, s.79).

Doğalgazın dünya ekonomisindeki giderek artan değeri ve önemi, Katar'ın güçlü ekonomik kalkınma politikalarının başarısını arttıracağı bilinmektedir. Katar'ın günümüzdeki ekonomi politikasının temel hedefi , ülke ekonomisini doğalgaz ve petrol sanayileri dışındaki sanayilere sahip, çeşitlenmiş bir ekonomik yapıya kavuşturmaktır (DEİK, 2017). 2022 yılı ekonomik göstergelere bakıldığında GSYH (cari fiyatlarla) 225,5 Milyar dolar, büyüme % 4,2 , kişi başı gelir 84. 425 dolar, enflasyon % 5, işsizlik % 0,1 , Cari Denge / GSYH % 26, Bütçe Dengesi / GSYH % 14 ,2 , İhracat 128,7 , ithalat 32, 9'dur (Katar İstatistik Ofisi, 2022). Katar dış ticareti, uluslararası enerji fiyatlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Diğer taraftan, tamamlanmış veya sürdürülmekte olan petrol ve gaz sektöründeki yatırımlar, altyapı geliştirme programı, sanayi, eğitim ve turizm sektöründeki yatırımlarla artan ihracat ve ithalata bağlı olarak dış ticaret hacmi son yıllarda katlanarak gelişmektedir. FİFA 2022 Dünya Kupası sonrasında inşaat sektörünün büyüme potansiyeline ilişkin bir belirsizlik durumu bulunmaktadır. Fakat, artan nüfusa ve Katar'ın bölgede ve dünyada yaptığı yatırımlara bağlı olarak hizmetler sektörünün büyümeye devam edeceği öngörülmektedir. Bilhassa finans, bankacılık, ulaşım, bilişim ve iletişim hizmetlerindeki büyümenin sürmesi beklenmektedir. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Ekonomik göstergeler çerçevesinde görülmektedir ki Katar'ın uyguladığı siyasi ve ekonomik politikaların gelecek yıllarda hedefler kapsamında olması muhtemeldir.

Bağımsızlık Sonrası Katar Devleti ile Türkiye Devletinin Ekonomik ve Ticari İlişkileri

1915 yılında Birinci Dünya Savaşının tüm insanlığı derinden etkilediği, ekonomik ve siyasi başta olmak üzere birçok dengeyi kökten sarsan bir ortam oluşmuştur. Belirsizlik ortamında zorunlu değişim ve dönüşümün sancılarının çekildiği bir dönemdir. Ülkelerin ve insanların çoğu şeyden vazgeçmek zorunda kaldığı bir ortamda ülkeler arası ilişkiler de yeniden şekillenmek zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kendisini yeni bir devlet olmanın zorlukları ve kaybedilen vatan topraklarının getirmiş olduğu sıkıntılar ile mücadele etmekte buldu. Genç bir ülke olan Türkiye tüm bu zorlukların yanı sıra 1929 Büyük Buhranı ve İkinci Dünya Savaşının sıkıntılı etkisiyle içe kapanmış bir ülke durumuna gelip birçok alandaki ilişkilerini rafa kaldırmıştır. Uzun bir süre toparlanma aşamasında olmuştur. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan askeri darbeler ve siyasi olumsuzluklar toparlanma sürecinde zorluk oluşturup süreyi geciktirmiştir. Dolayısı ile ekonomi ve ilişkilerde dışa kapalı olumsuz bir süreç yaşayan Türkiye Devleti , Katar ile uzun bir dönem ikili ilişkilerini sürdürmekte zorlanmıştır (Kayaoğlu, 2020, s.469).

Türkiye'nin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar Türk dış politikasında batı ile sıkı temaslar ve ilişkiler yer almaktayken, 1960-80 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet sosyalist cumhuriyetler birliği (SSCB) ile yaşanan Soğuk Savaş'ın etkisinin görece azalmaya başladığı bir döneme girdiği aşamada Türkiye daha serbest hareket etmeye başlamıştır (Şahin ve Sarı, 2017: 22). Türkiye bu serbestlik neticesinde İslam ülkeleriyle ilişkilerini geliştirip, Batı eksenli politikasından farklı bir dış politikaya geçmeye çalışmıştır (Şahin ve Sarı, 2017: 23). Bu dönemde Türkiye, İslam İş birliği Teşkilatı'na üye olmuştur. İslam ülkeleri ile olan ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Ancak körfez bölgesi ülkeleri ile yakın ikili ilişkiler kurulamamıştır. Türkiye Katar arasındaki diplomatik ilişkiler Katar'ın bağımsızlığını İngiltere'den kazanması ile 1972 yılında başlamıştır. 1980 sonrasında ise Katar'ın başkenti olan Doha'ya Türk Büyükelçilik açılmıştır. Necati Uçkan Büyükelçi olarak atanıp ikili ilişkiler sağlanmıştır. Türkiye-Orta Doğu ilişkileri 1980'li yıllara kadar, Soğuk Savaş ve Türk-İsrail ilişkilerinin etkisiyle gelişme gösterememiştir. Fakat 1980'li yıllarda gerçekleşen İran-Irak savaşı kapsamında Türkiye'nin körfez ülkeleriyle ilişkileri artmaya başlamıştır. 1980 ile 2000'li yıllar arasında Türkiye ile körfez ülkeleri ilişkileri yaşanan konjonktürel sıkıntılar ve Körfez Savaşları'nın Körfez ülkelerinde yol açtığı güvenlik tehdidi gibi olaylar sayesinde gelişememiştir (Yıldırım, 2021, s.13). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve Katar Dışişleri Bakanlığı kapsamında bağlayan ikili ve siyasi istişarelerin başlangıcı 4 Ekim 2018 de resmiyet kazanmıştır . İki ülke arasında 2014 yılında gerçekleştirilen ve iki ülkenin devlet bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen iş birliğine yönelik toplantı ilk ilişkiler olarak ele alınmaktadır. 2015 yılında başkent Doha'da, 2016 yılında Trabzon'da, 2017 yılında yine başkent Doha'da, 2018 yılında

İstanbul'da ve devam eden süreçte istişare toplantılarının devlet bakanları nezaretinde yıllık tekrarlandığı görülmektedir (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2023). Türkiye ve Katar ülkeleri arasındaki ilişkilerin sürekli olumlu yönde hareket eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu eğilim zaman zaman bazı nedenlerle kesintiye uğramış olup iki ülkenin her fırsatta siyasi ve ekonomik ilişkilerini yeniden gerçekleştirme eğiliminde olduğu söylenebilir. Son yıllarda ise bu ilişkilerin ivme kazandığı gözlemlenmektedir. Siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin gittikçe geliştirildiği ve daha da geliştirilme potansiyelinin bulunduğu her iki ülke yönetimleri tarafından bilinmektedir. Bu olumlu ilişkilerin zaman içerisinde daha da artacağı görülmektedir (Kayaoğlu, 2020 ,s. 470).

Türkiye Devleti Katar Devleti ile olan ticaretinde 2015 yılı itibari ile net ihracatçı konumuna ulaşmıştır. 2016 yılına kadar 750 milyon dolar seviyesinde olan dış ticaret hacmi 2017 yılında 1 milyar doların üzerine çıkmıştır. Türkiye'nin Katar'a olan ihracatı 2017 yılında 790 milyon dolar iken 2018 yılında %57 artarak 1,2 milyar dolara yükselmiştir. Bu yıldan sonra Katar'a olan ihracatın 1 milyar dolar üzerinde gerçekleşmesi ticaret hacmini rekor düzeylere çıkarmıştır İthalat ise yıllar içerisinde istikrarını koruyarak ortalama olarak 340 milyon dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında ihracat 1 milyar dolar olarak gerçekleştikten sonra 2021'de % 11 artarak 1,1 milyar dolara çıkmıştır; ithalat ise aynı yıllarda 301 milyon dolardan 568 milyon dolara çıkmıştır. 2022 yılında ise, Katar'a olan ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre artarak 1,5 milyar dolara; ithalat ise 717 milyon dolara yükselmiştir. Ürün bazında bakıldığında, Türkiye'nin Katar'a ihraç ettiği başlıca ürünler arasında mobilyalar, gemiler, elektrikli cihazlar ve makinalar yer almaktadır. Bahsedilen sektörler ülkeye olan ihracatın %39'unu oluşturmaktadır. İthalatta ise, alüminyumdan eşya Katar'dan olan ithalatın %52,4'ünü oluşturmaktadır. Bu sektörü, plastikler ve enerji sektörleri takip etmektedir.(Bu sektörler toplam ithalatın %25,2'sini oluşturmaktadır (DEİK, 2023). Türkiye Katar'a; mobilyalar, aydınlatma cihazları, prefabrik yapılar, elektrikli makine ,mekanik cihazlar , demir veya çelikten eşya, plastikler ve mamulleri ihraç etmekte olup alüminyum ve alüminyumdan eşya, plastikler ve mamulleri mineral yakıtlar, yağlar, gübreler, inorganik kimyasallar, organik kimyasallar ithal etmektedir. İki ülke arasında kazan-kazan prensibi çerçevesinde yüksek potansiyelli stratejik bir ortaklık mevcuttur**.** Türkiye-Katar dış ticaret hacmi 2020 yılında 1,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında Katar'a olan ihracatımız pandemi nedeniyle 1 milyar dolara gerilemiştir. 2021 yılında ise 1,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında Türkiye ve Katar arasında ikili ticaret hacmi bir önceki yıla göre % 22,5 artarak 2,2 milyar dolara ulaşmıştır. Katar'a olan ihracatımız da 2022 yılında %23,4 artarak 1.5 milyar dolar olmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023).

Ülkenin dış politikasının temeli ticaret ve sıcak para akışına dayanmaktadır. Finans, inşaat, savunma, bankacılık, sanayi, altyapı, telekomünikasyon ve medya vs. gibi birçok alanda

uluslararası ölçekte yatırımlar yapmaya devam etmektedir. Ülke en çok enerji satışı yapıp , gıda ve tüketim maddeleri satın almaktadır. Katar özellikle motorlu araçlar, elektrikli cihazlar ve otomobil gibi ürünler ithal etmektedir. Katar ticaretini Japonya, Güney Kore, Çin ,ABD, Fransa, Hollanda, İngiltere ile yapmaktadır. Türkiye ile olan ilişkileri 2000'li yıllar sonrasında artış gösteren Katar, Türkiye ile aynı paralelde politikalar izleyerek ilişkilerini günden güne güçlendirmiştir. Ayrıca Haziran 2017 tarihinde Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından Katar'a uygulanan ambargo nedeniyle ülke özellikle gıda alanında Türkiye ile ticaretini arttırmıştır (DEİK, 2023). Türkiye, son dönemde uygulamaya çalıştığı çok boyutlu dış politikası kapsamında Katar ile ilişkilerini kurmuş ve geliştirmiştir. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleriyle ilişkilerini de geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Fakat bölgede kutuplaşmaların ortaya çıkması ile Türkiye ve Katar kendilerini aynı tarafta bulmuş ve bu nedenle dayanışma ve ardından ortaklık bağlamında iki ülke arasındaki yakınlaşma artmıştır. Arap ayaklanmalarına bölge halkları lehine destek verilmesi, Mısır darbesine ve İhvan'a yönelik izlenen siyasete karşı ortak duruş ve diğer birçok bölgesel gelişme Türkiye ve Katar arasındaki iş birliğinin giderek yoğunlaşmasına olanak tanımıştır. Bu çerçevede, Türkiye 5 Haziran 2017'de alınan Katar'a abluka uygulanmasına yönelik karara karşı duruş sergileyerek çok hızlı bir şekilde Katar'a destek sağlamıştır. 2011 öncesi dönemde iki ülke arasında uyumlu ilişkilerin olduğu, Arap Baharı süreciyle iki ülkenin pek çok alanda ortak paydada buluştuğu, 2014'ten sonra ilişkilerin giderek sağlamlaşıp güçlendiği ve 2017'den günümüze neredeyse bütün alanlarda derinleşerek devam ettiğidir. Körfez'deki krizin sona ermesinin ardından Türkiye-Katar ilişkilerinin eskisi gibi olmayacağına yönelik söylemler ortaya çıksa da sağlanan uzlaşının Türkiye-Katar ilişkileri üzerindeki etkisinin olumlu olacağı ifade edilebilir. Diğer yandan, Türkiye'nin başından beri Katar'ın yanında yer alarak krizin sonlanmasına katkı sunduğu ifade edilebilir. Türkiye-Katar arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin uzun vadede devam etmesinin hem bir beklenti olduğu hem de devletlerarası üst düzey bir plan içerisinde yer aldığı söylenebilir. İki ülke arasındaki swap anlaşmalarına ilişkin rakamların giderek artırılması, savunma sanayiine yönelik ortaklıklar, alım satım işlemlerinin yoğun bir şekilde sürdürülmesi bu plan çerçevesinde yürütülmektedir (Kınık, 2022, s.41). Çok eski dönemlerden beri birbirini tanıyan ve uyum içinde çalışmaya gönüllü olan iki ülke yani Türkiye Cumhuriyeti ve Katar Emirliğinin, Ortadoğu bölgesindeki konumları itibariyle hem stratejik olarak hem de yer altı kaynakları açısından çok avantajlı oldukları görülmektedir. Her iki ülke de jeostratejik olarak önemli bir konumda bulunmaktadır. Türkiye'nin geçmişten gelen ve bitmeyen Batı ile olan mücadelesi, Katar'ın ise bölgesindeki sömürge haline gelmiş devlet ya da devletçikler gibi olmama mücadelesi sürmektedir. Bu yüzden de bu iki ülke ortak bir amaç etrafında bir araya gelebilmektedirler. Her iki ülke de sömürmeye aç ülkelerin hedefinde yer almaktadır. Birbirlerine olan destekleri biraz da bu sömürge düzenine başkaldırı olarak tanımlanmaktadır(Kayaoğlu,2020,s. 472).

Sonuç

Katar, Birleşik Krallıktan bağımsızlığını kazanıp aradan geçen 52 yıllık süre içerisinde geleneksel bir toplum yapısından sıyrılıp, modern bir devlete dönüşmüştür. Ekonomik yapı olarak ilkel bir ekonomik yapıdan, dünyadaki kişi başına gelir ve büyüme hızı yüksek seviyelerde olan bir ekonomik yapı oluşturmuştur. Katarda bağımsızlık sonrası bilhassa 1980 -1995 yılları arasında yaşanan ekonomik sorunlar, siyasi olumsuzluklar ve darbe krizlere neden olmuştur. Fakat bu durum büyüme ,gelişme ve dönüşüm için de itici güç oluşturmuştur. Katar, düşen petrol fiyatlarına, bölgesel dışlanmaya ve uygulanan ambargolara, mali yapısını etkinleştirerek ve güçlendirerek aynı zamanda ekonomisini çeşitlendirerek karşılık vermiştir. Bu sayede ekonomik bunalımları aşmayı başarmıştır. Katar 1995 yılı sonrasında büyük ölçüde bir siyasi , ekonomik ve toplumsal dönüşüm gerçekleştirmiş , birçok alanda reformlar yapmıştır. Katar, bağımsızlığından günümüze kadar sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı hedeflemiştir. Günümüzde Katar'ının sahip olduğu ekonomik büyüme ve kalkınmanın arka planında zengin yer altı kaynaklarının olduğu söylenebilir. Katar yönetimi petrol ve doğalgaz kaynaklarından elde ettiği gelirle bölgesel ve küresel ticaret gerçekleştirerek her yıl devlet gelirini artırmayı başarmıştır. Bununla birlikte Katar, petrol ve doğalgazdan kazanmış olduğu gelirler ile bankacılık, finans ve medya gibi sektörlere başarılı bir şekilde giriş yaparak bölgesel ve küresel kapsamda dikkatleri üzerine çekmiştir. Katar ülke, vatandaşlarının gelir ve refah düzeyini artırmayı başarmıştır. Katar'ın günümüzdeki ekonomi politikasının temel hedefi , ülke ekonomisini doğalgaz ve petrole bağımlı olmaktan kurtarıp, çeşitlenmiş bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlamaktır. Aynı zamanda zengin yeraltı kaynaklarının katkısı ile hızlı ve köklü bir büyüme ve kalkınma sürecini gerçekleştirmektir. Dışa açık ve dünyaya entegre bir ekonomi oluşturmak bu sayede kalkınmak da kataran hedeflerindendir. Katar etkin ve aktif bir özel sektör oluşturup ekonomide kamu kesiminin rolünü azaltmayı istemektedir. Dünya piyasasında önemi gittikçe artan doğalgaz, ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasındaki temel lokomotifi olmaktadır. Katar bilhassa son yıllarda dünyanın en çok adından söz ettiren , hızlı büyüyen, refah seviyesi yükselen ve dolayısı ile hızlı bir kalkınma gerçekleştiren ülkelerden biri olmuştur. Ülkede bulunan mevcut doğalgaz ve petrol rezervleri ülke ekonomisini uzun seneler güçlü tutmaya yetecek seviyede olup küresel piyasalardaki ekonomik ve siyasi dalgalanmanın, ülke ekonomisi üzerindeki tehditleri azaltmak amacıyla ekonomik çeşitlilik sağlamaya ihtiyaç duymaktadır. Katar ve Türkiye ticari ve ekonomik ilişkiler konusunda yüksek potansiyelli partner olmayı beceren ülke olma konumuna ulaşmışlardır.

Türkiye Devleti ile Katar Emirliği arasındaki ilişkilerin askeri , ticari, kültürel, dini, sosyal, politik, vb. birçok alanlarına kadar uzanan kapsamlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. İki ülke arasında coğrafi yakınlık, tarihi bağlar, politik, ekonomik ve toplumsal politikalardaki

uyum, bölge huzurunu sağlama hedefi, gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda ilişkilerin gelişme potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda bölgedeki olaylara karşı aynı bakış açısıyla bakmak iki ülke arasındaki ilişkiyi pekiştirmektedir. İki ülkenin bilhassa ekonomik ve ticari ilişkiler konusunda gelecekte daha fazla iş birliği yapmaları beklenmektedir.

Kaynakça

DEİK, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. 2017, *Katar Ülke Bülteni*, https://www.deik.org.tr/uploads/kuresel-ekim-2017-2.pdf (Erişim Tarihi : 09.11.2023).

DEİK, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. 2022 ,*Katar Ülke Bülteni*, https://www.deik.org.tr/uploads/katar-bilgi-notu-eylul-2022.pdf , (Erişim Tarihi : 03.11.2023).

DEİK, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu 2023. *Katar Ülke Bülteni* https://www.deik.org.tr/uploads/katar-bilgi-notu-temmuz-23.pdf (Erişim Tarihi: 03.10.2023).

Katar İstatistik Ofisi. 2022, https://www.psa.gov.qa/en/pages/default.aspx (Erişim Tarihi : 05.11.2023).

Kayaoğlu Bilal. 2020, Ortadoğu Politikası Doğrultusunda Türkiye ve Katar İlişkileri: *Ekonomik ve Ticari Temaslar, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* , Cilt: 3, Sayı: 2, ss.464-475.

Kınık, Hülya . 2022. Türkiye'nin Çok Boyutlu Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye Katar İlişkilerinin Gelişimi. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 10 (2), 27-46

Koçgündüz, Leyla Melike. 2011, Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar, Ortadoğu Analiz , Cilt: 3 - Sayı: 26

Şahin, Mehmet ve Sarı, Buğra . 2017. 1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkileri. Akademik Orta Doğu, 11 (2), 22–47.

Owen Roger. 2000, State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East, London: Routledge Yayınları, s. 12.

T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü,2023, https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar%20%C3%9Clke%20Profili%202023.pdf (Erişim Tarihi : 17.11.2023).

The World Bank, https://data.worldbank.org/, (Erişim Tarihi :27 /11/2023).

TİM. 2023. https://tim.org.tr/files/downloads/Ulke_Bilgi_Notlar%C4%B1/Katar%20%C3%9Clke%20Bilgi%20Notu.pdf (Erişim Tarihi : 04.11.2023).

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü , https://www.harita.gov.tr/urun/katar-fiziki-haritasi/569 (Erişim Tarihi : 04.11.2023).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı ,https://www.mfa.gov.tr/turkiye-katar-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi : 03.11.2023).

Tayyar ARI. 1999, 2000'li yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, 4. Basım, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 53.

Veysel Ayhan. 2009, Ortadoğu ve Petrol İmparatorluk Yolu, Bursa: Dora Yayıncılık, İkinci Baskı, s. 96.

Yıldırım, Fatih .2021, Osmanlı'dan Günümüze Katar-Türkiye İlişkileri, *İslam Medeniyeti Dergisi* ,cilt: 7, sayı: 47 s. 1-21

Ekolojik Krizlere Çözüm Önerileri ve İsyan Ahlakı

Mehmet Çalışkan

Öz: Bu çalışmada son yıllarda çokça tartışılan küçülme (degrowth) yaklaşımına ilişkin çözüm önerilerinden biri seküler temelde ekonomik analizin içine ekolojik sınırlarında katılması gerektiğini vurgulayan ve buna ek olarak üretimi kamçılayan toplumdaki tüketim mantığının değiştirilmesi gerektiğini söyleyen Tim Jakcson'ın "Büyümesiz Refah" çalışmasıdır. Diğeri ise Schumacher'in "Küçük Güzeldir" çalışmasıdır. Schumacher bu çalışmada materyalist iktisat anlayışını eleştirir. Büyük sanayi, ileri teknoloji, çok uluslu şirketlerin yerine küçük sanayi, küçük-orta ölçekli işletmeler, yerel ortak mülkiyet, orta ölçekli teknoloji ve tarıma verilen önemin arttırılmasını koyar. Ona göre ancak bu şekilde ekolojik felaketlerden kaçınılabilir, doğanın kurallarına uygun bir yaşam sürülebilir. İki çalışmada önemli tespitler ve çözüm önerileri getirmelerine rağmen bireyi göz ardı etmeleri sebebiyle eksiktir. Bu açığın Nurettin Topçu'nun isyan ahlakı kavramıyla doldurulabileceği bu çalışmanın temel önerisidir. Çünkü Topçu isyan ahlakı kavramıyla bireye mesuliyet yükler. İçine düştüğümüz zorlukların çıkışını yine kendi içimizde bulabileceğimizi, kurtuluşa giden yolun "isyan"dan geçmesi gerektiğini söyler. Bu sebeple bizce Topçu'nun isyan ahlakı kavramı ekolojik çözümlerin başarılı olabilmesi için gereken felsefi zemini bize sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Krizler, Büyümesiz Refah, Küçük Güzeldir, Nurettin Topçu, İsyan Ahlakı.

Giriş

Amartya Sen (2003, s.14) iktisadın "etik" ve "mühendislik" olmak üzere iki kökeni olduğunu söyler. Aristo'ya kadar uzanan bu iki köken politik iktisat döneminde uyum içinde çalışıyorlardı (Sayer, 2015, s. 292). Ancak iktisat, ahlak ile olan bağını doğa bilimlerine benzemek için bir diğer deyişle doğa bilimleri gibi katı bir "bilim" olabilmek için koparmıştır. Pozitif yönteme göre değerden bağımsız olmayan her şey "bilim dışı" kabul edilerek reddedilmektedir. Bu sebeple normatif değer yargıları içeren ahlakın, iktisat ile olan bağı koparılmıştır. Ahlak ile iktisadın bağını koparan bir diğer neden ise özellikle 1945'li yıllarda matematiksel tekniklere olan ilginin artmasıdır. Bu iki gelişmeyle birlikte iktisat, bilim olma macerasında doruk noktasına ulaşmıştır (Alley, 1999, s. 53). Artık tamamıyla teknik bir dil kullanan, normatif her türlü görüşü dışlamış, kendi içerisinde güçlü bir teori oluşturmuş *neoklasik* iktisat disipline hakimdir. Neoklasik veya bir başka deyişle "anaakım" iktisada göre ekonomik büyüme toplumsal refahın olmazsa olmazıdır. Hatta durgunluk olsa bile bu geçicidir. Mutlaka yeniden büyüme dönemine geçilecektir (Whıtehead, 2013, s.141).

Ancak İktisadın ahlaktan bağını koparması sonucu iktisat bilimi modern dünyada yaşanan olayları açıklamakta zorlanmaya başlamıştır. Çünkü iktisat bilimi ahlakı dışlayarak inceleme nesnesini daraltmıştır. Modern dünyanın yaşadığı krizler, felaketler daha geniş bir analize ihtiyaç duyan sorunlar olması sebebiyle disiplinlerarası bir analizi zorunlu kılar. Bu durum iktisadın ahlakı dışlayarak disiplinin merkezine koyduğu temel varsayımların sorgulanmasını gerektirir. Günümüzde etkisi açıkça hissedilen krizler bu temellerin daha güçlü bir şekilde sorgulanmasını sağlamıştır. Nitekim çevre kirliliği ve küresel ısınma günümüzde çözüm üretilmesi zaruri bir hale bürünmüş ekonomik temelli ekolojik krizlerdir (Sayer, 2015, s. 291). Bu krizler iktisat biliminin sınırsız büyüme rüyasına kapılmasıyla doğrudan ilişkilidir. İktisat biliminin temel varsayımlarından olan sürekli büyüme tahayyülü, kıt kaynakların sınırsızmış gibi kullanılmasını meşrulaştırarak iklim değişikliği, küresel ısınma ve çevre felaketlerinin baş sorumlusu olmaktadır. Bu duruma tepki olarak literatür de Küçülme (Degrowth) yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Jackson, 2021; Hickel, 2021; D'alisa vd, 2020). Küçülme savunucularının iddia ettikleri temel fikir şudur: "Kısa ve uzun vadede yerel ve küresel düzeyde insan refahını artıran ve ekolojik koşulları geliştiren üretim ve tüketimin, adil bir şekilde küçültülmesi" (Herath, 2016 s.45). Bu küçülme 21. yüzyıl için güçlü bir yeni paradigma veya vizyon olarak görülüyor ve insanları, gezegeni ve refahı birbirine bağlayarak ve çevresel varlıkları ekolojik sınırlar içinde daha olumlu bir şekilde kullanarak birçok küresel zorluğa yaratıcı çözümler sunuyor (Dalal-Clyton, 2013, s.10). Bu noktada öne çıkan tema coğrafi ölçek ve yeşil ekonominin çok ölçekli bir bakış açısıyla çeşitli tezahürlerinin de işleyebileceğidir. Yani yeşil ekonominin yalnızca politika, yönetişim, ekonomi, sanayi ve teknoloji ile bağlantılı bir dizi sektörel ve işlevsel alanda değil, aynı zamanda hanehalkı ve bireysel seçim yapmanın da içinde bulunduğu birden fazla ölçekte de düşünülebileceği anlamına geliyor (Caprotti ve Bailey, 2014, s.197). Dolayısıyla büyüme teorilerinin eleştirisi olarak ortaya çıkan ve hem üretimin hem tüketimin azalmasını savunan bu yaklaşıma göre asıl suçlu; insanlarda bitmek bilmeyen tüketim çılgınlığı ve onun ardında yatan materyalizmdir. Dolayısıyla ana temamız materyalizm etrafında şekillenmektedir.

Bu çalışmada Degrowth yaklaşımına ilişkin iki çözüm önerisi isyan ahlakıyla birlikte ele alınacaktır. İlk olarak seküler düzlemde son yıllarda ortaya atılan iddialara cevap veren, Keynesçi bir devlete önemli görevler yükleyen, ekonomik analizin içerisine ekolojik sınırların da dahil edilmesi gerektiğini vurgulayan ve sınırları aşan üretimde tetikleyici rolü olan toplumsal mantığın, değişmesi gerektiğini söyleyen Tim Jackson'ın *Büyümesiz Refah* çalışması irdelenecek. İkinci olarak 1970'lerin popüler ismi Schuamacher'in *Küçük Güzeldir* kitabı üzerinde durulacaktır. Teolojik bir yaklaşımla fikirlerini ortaya koyan Schuamacher "Sizler tanrının ülkesini arayın ve bütün bu şeyler (gereksindiğiniz maddi şeyler) sizlere verilecektir." düsturunu benimser. Schumacher'e göre içine düştüğümüz felaketlerin sebebi önce tanrının evini aramamamızdır (Schuamacher, 2019, s. 222). Bu sebeple de önceliği

insana veren küçük işletmelere, yerel ortak mülkiyete, orta ölçekli teknolojiye dayanan bir ekonomi ortaya koymaya çalışmaktadır. Jackson ve Schumacher gibi iki iktisatçının fikirleri incelendikten sonra, sınırsız büyüme ve maddeci felsefenin eleştirisini ve kendince ruhçu (Anadolu) sosyalizmi önerisi getiren Nurettin Topçu'nun *isyan ahlakı* kavramı üzerinde durulacaktır. Çünkü bizce hem Jackson hem de Schumacher'in eleştirileri yerinde olmasına rağmen onlarda eksik olan unsur Topçu'nun *isyan ahlakı*dır. Topçu bu kavramla bireye sorumluluk yükler. İçine düşülen felaketlerden kurtuluş için kolektif eylemin yanı sıra bireysel çabanın da önemli olduğunu vurgular. Bu sebeple bu çalışmanın üzerinde durmak istediği nokta: İster gelecek refahımızı analizimizin merkezine koyalım, ister ulvi bir amacı merkeze alalım kolektif çabalar *isyan ahlakı* olmadan başarılı olmayacak, eksik kalacaktır.

Tim Jackson'ın Büyümesiz Refah Önerisi

Tim Jackson sınırız büyümenin varsayımının "saçma" olduğunu özellikle gelişmiş ekonomiler için artık "küçülme" zamanın geldiğini söylemektedir. Bunun dünyanın ve insanlığın geleceği için zaruret olduğunu düşünmektedir. Çünkü Jackson yaşadığımız yüz yılın sonu için öngörüde bulunurken şu cümleleri sarf etmektedir: "Yüzyılın sonunda çocuklarımız ve torunlarımız tehditkâr bir iklimle, tükenmiş kaynaklarla, yok edilmiş yaşama alanlarıyla, soyu tükenmiş türlerle, kıtlıkla, kitlesel göçlerle ve neredeyse kaçınılmaz olacak savaşlarla karşı karşıya kalacak." (Jackson, 2021, s. 180). Bu sondan kaçınmanın yolunu iki ilkeyle bulur. İlki ekonomik analizin içine ekolojik sınırları da katarak ekonomik modeli onarmaktır. Bunun için Jackson ekolojik makroekonomi geliştirme fikri altında bir dizi öneri verir; düşük karbon ve emek yoğun faaliyetlere ve sektörlere odaklanmak, yenilenebilir enerji teknolojilerine yatırım, altyapı yatırımları, kamusal alanların oluşturulması, finansal piyasalarda ahlaki olmayan uygulamaların sonlandırılması, yönetici ikramiyelerinin küçültülmesi, tüketici borçlarına karşı koruma sağlanıp tasarrufların özendirilmesi, yeşil tahvilin çıkartılması gibi (Jackson, 2021, s. 155-158).

Jackson'ın ikinci ilkesi ise toplumsal mantığı değiştirmektir. Jackson burada tüketim toplumunun bir analizini ortaya koyar. Tüketim toplumunu ekolojik krizin en önemli sorumlusu ilan eder. "Toplumumuz psikolojik ve sosyal işlevlerimizi nesnelere yükleme açısından bir ilki oluşturuyor." der. (Jackson, 2021, s. 167). Bu noktada modern toplumu anlayabilmek için modern kapitalizmi anlamaya ihtiyaç vardır. Jackson'a göre modern kapitalizmin iki yapı taşı vardır. İlki sürekli daha yeni daha iyi veya daha ucuza sebep olan inovasyon dolayısıyla "yaratıcı yıkım" ve bunu teşvik eden "kar güdüsü". İkincisi ise yeni, iyi, ucuz olan bu ürünlere talebi daha da körükleyen karmaşık "toplumsal mantık" (Jackson, 2021, s. 76). Modern kapitalizm sürekli büyümeye muhtaçtır. En basit anlamda yeniden yatırım bina, ekipmanlar ve kaliteyi sürdürmek için önemlidir. Ayrıca inovasyonlar verimliliği arttırması sebebiyle de

önemlidir. Diğer yandan inovasyon yarışında geri kalan işletmeler iflas etme tehlikesiyle yüzleşirler. Bu sebepler işletmeleri daha fazla satış yapmaya, sürekli inovasyona, tüketici talebini canlı tutmaya sonuç olarak da büyüme peşinde koşmaya mecbur bırakmaktadır. Jackson'ın itirazı verimliliği arttıran yatırıma değildir. O bunun kısa vadede sınırı olduğunu söyler. Jackson'ın asıl itirazı "Kendi kendini besleyen bu sistem refaha gerçekten anlamlı bir katkıda bulunabilecek olup olmadığıdır." Jackson'a göre cevap "Hayır" dır. Çünkü insanları çıkarlarına hizmet etmesi gereken inovasyon, "yaratıcı yıkım" döngülerine dönüşerek insanların çıkarlarını yok saymaya başladı (Jackson, 2021, s. 83-84). Tüketim ürünlerinden dayanıklılığı çıkararak kısa süreli moda süreçlerini inovasyonun bir parçası olarak sunmak, ürünün ömrünü kısaltarak israfa sebep olmaktır. Fakat burada tek suçlu işletmelere ait değildir diyor Jackson. "Şayet evlerde yeni olan tüketmeye yönelik bir talep olmasaydı, bunları sürekli üretip durmanın şirketler için bir anlamı olmazdı." (Jackson, 2021, s. 84).

"Yeni olana duyduğumuz arzunun, tüketim mallarının hayatımızda oynadığı rolle yakından alakalı olduğunu fark etmek bizi şaşırtmaz" diyor Jackson. Ona göre insan yapımı nesnelerin ortak bir "meta dili" vardır. Bu sayede insanlar statülerini, kimliklerini, toplumsal aidiyetlerini, duygularını anlatırlar (Jackson, 2021, s. 84). Burada materyalizmin maddi olmayan alanları işgal ettiğini görüyoruz. Tüketilmesi için üretilen eşyalar artık tüketiciler için maddi işlevlerinin çok ötesinde anlamlar taşımaya başlamışlardır. Nesneler, nesne olmanın çok ötesine geçmiş sosyal, psikolojik bağlılığa dönüşmüştür. "Maddi varlıklara bağlılığımız bazen o kadar güçlü olur ki onları yitirdiğimizde matem ve yoksunluk hissi yaşarız." diyor Jackson. Hatta teolojik değerlerimizin bile yerine geçebilir bu tür bir maddecilik. Konu seküler bir dünya ise işler daha da kötü olacaktır. Çünkü işler kötü gittiğinde bize mutluluk verecek bir şeye sahip olmak önem kazanır, diye ekliyor (Jackson, 2021, s. 85). Bu noktada ortaya çıkan olgu; insanların ümitlerini kaybettiklerinde yeni olana sığınarak geçici tatminlerle kendilerini avutmasıdır. Ancak artık fark etmeleri gereken bir şey daha var. Bu avuntu insan ırkını, sonuna doğru götürüyor. Bu noktada yapacağımız ilk iş refahın tanımını değiştirmek olmalıdır. Daha çoğun daha fazla refah yaratmadığı istatistikler bulgular yardımıyla da kanıtlanmıştır (Jackson, 2021, s. 126-127).

Jackson refahı sadece maddi çokluk olarak tanımlayan iktisat bilimini eleştirir. Refah tanımının içeriğinin değişmesi gerektiğini söyler. Amartya Sen'in "yapabilirlilik" yaklaşımı üzerine de duran yazar refahın daha geniş bir tanımını yapar. Ona göre refah "beslenme ve barınmanın ötesinde, toplum hayatına katılma imkanımızdan, ortak anlam ve amaç duygumuzdan ve hayal etme gücümüzden oluşur." (Jackson, 2021, s. 170). Seküler düzlemde refahı uzun vadeye yaymayı amaçlar. Ona göre "İdareli bir yaşam yoluna koyulanlar, materyalizme kapılanlara göre daha mutlu görünüyor." (Jackson, 2021, s. 169). Toplumsal hayata katılımının üzerinde çokça duran yazar bu kavramla maddeci olmayan sosyal faaliyetlere yönelmek

gerektiğini söyler. Ona göre bu yöneliş; yürüyüşler, gönüllük temelli sosyal gruplar vb. aktiviteler vasıtasıyla olur (Jackson, 2021, s. 129-133).

Sonuç olarak Jakcson'a göre bizi sonumuzu hazırlayan ekolojik felaketten kurtaracak ilk şey; ekolojik sınırları analize dahil eden yeni bir iktisadi yapı kurmaktır. Ancak bu tek başına yeterli olamaz. Modern kapitalizm insanların sosyal, psikolojik süreçlerini de dönüştürdü. Bu sebeple bizi maddeci tüketimin zararlı sosyal mantığından kurtaracak toplumsal değişimi; hayat tarzını, sosyal yapıyı ve değerleri yeniden inşa ederek sağlayabiliriz (Jackson, 2021, s. 88).

Schumacher'ın İktisat Bilimi Eleştirisi ve Küçük Güzeldir Yaklaşımı

İktisat biliminin refahı merkeze koyması daha çok olanın daha fazla refah anlamına gelmesini tıpkı Jackson gibi eleştirir. "Genel refahın artmasıyla ekonominin, kamuoyunun dikkatini en yoğunlaştırdığı konu olduğunu ve ekonomik yönelme, ekonomik büyüme, ekonomik genişleme gibi sorunların tüm çağdaş toplumların başlıca ilgi konusu, giderek saplantısı haline geldiğini söylemek pek abartma olmayacaktır" der. Burada ekonomik "ekonomiklik" kavramı üzerine durur ve şöyle devam eder: "Eğer bir faaliyetin ekonomik olmadığı saptanmışsa, sürdürülmeye değer olup olmadığı artık tartışılmaz, kesinlikle reddedilir." (Schumacher, 2019, s. 31). Ona göre ekonomiklik o kadar önemlidir ki; ahlaka aykırı olan, ruhu zedeleyen, dünya barışını tehlikeye atan hatta gelecek kuşakların mutluluğunu hiçe sayan bir şey "ekonomik" ise tartışmasız bir şekilde var olmalı, uygulanmalıdır. Bu varsayımlar altındaki iktisat biliminin bakış açısı ve metodolojisi tamamıyla eleştiri konusudur. Çünkü ekonomi bilimi meta-ekonomik bir alana dönüşmektedir. Bu alan da "araçların geliştirilmesi sırasında amaçlar da belirlenmektedir." Bunun sonucunda geldiğimiz noktada insancıl gereksinimler ve emeller ikinci planda kalmış, teknik araçların elde bulunmuş olması yeterli şart olarak ön plana geçmiştir (Schumacher, 2019, s. 39). Bu sebepten Schumacher iktisadı kökten değiştirmek istemektedir. Bu isteği doğrultusunda yapmaya çalıştığı; iktisadı maddecilikten kurtarıp teolojik düzleme oturtmaktır. Diğer kitabı olan "Aklı karışıklar için kılavuzda" da vurguladığı gibi maddenin hakim olduğu yaşam insanın ruhsal, psikolojik dengesini bozar içsel huzuru ve mutluluğu kaybettirir (Schumacher, 2021). Bu sebeple Schumacher maddeci iktisat biliminden kurtulmak için Hristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik ve büyük doğu gelenekleri gibi aynı felsefi temel üzerinde olduğunu belirttiği "Budist Ekonomi Bilimi" önermektedir. Dolayısıyla semavi dinlerin de insanlık için daha yaşanabilir bir dünya inşa etmede kullanılabileceğini vurgulamaktadır (Schumacher, 2019, s. 39-40).

Modern İktisat bir bilim olarak ortaya çıktığı tarihten marjinalist devrim dönemine kadar "değer nedir" tartışmaları yapılmış. O dönemin iktisatçıları için değerin kaynağı "emek" kabul edilmiştir. Ancak daha sonra marjinalist devrimle birlikte fayda kavramının disiplinin içine

girmesiyle birlikte 1870'ler den sonra "fayda-değer" disipline hâkim olmuştur. (Yılmaz, 2020, s. 13-17). Modern İktisat bilimini kökten değiştirip yerine Budist ekonomi bilimi koymak isteyen Schumacher'de "emek" kavramı üzerinden analizine başlar. Çağımızda emek işveren açısından sadece bir maliyet faktörü, işçi için ise zorunlu bir derttir. Oysa insan emeği Schumacher'e göre varlığın temel kaynaklarından biridir. İş sadece gelir sağlamak için değildir. Aynı zamanda iş insana yetilerini kullanma ve geliştirme olanağı verir. Budist ekonomi için iş zevkli bir faaliyettir ve psikolojik rahatlama ve tatmin sağlar (Schumacher, 2019, s.42).

Budist ekonomi, uygarlığın özünü gereksinimlerin ve nihai ürünün çoğaltılmasında değil, insan karakterinin arındırılmasın da bulmaktadır. Bu arındırma; insanın kötücül duygu ve dürtülerinin arındırılıp karakterinin oluşturulmasıdır. Karakteri oluşturan ise, en başta insanın yaptığı iş, çalışanıda, ortaya çıkan ürünü de kutsal kılar. Böylece iş, ibadete dönüşmüş olur. İşini iyi yapmak, dini ritüelleri yerine getirmekle eş değer olur. Aynı zamanda en iyi iş, en iyi ürünü doğuracağı için toplumun kalite standardı da yükselmiş olacaktır (Schumacher, 2019, s.42).

Schumacher'e göre toplumda tüm bireyler iş sahibi olmalıdır. Ancak her bireyin iş sahibi olması tam istihdama ulaşmak demek değildir. Budist ekonomi de kadınların dışarıda çalışmasına gerek yoktur (Schumacher, 2019, s.42-43). Budist ekonomi insanın kurtuluşuyla ilgilendiği için çıktı miktarının artması önemli değildir. Ancak bu, Budist Ekonomi maddi refaha karşıdır anlamına gelmez. Budist ekonomi "orta yolu" benimser. Buna göre Budist ekonominin karşı olduğu "servet değil, servet tutkunluğudur; zevkli şeylerin tadını çıkarmak değil bunun için kıvranmaktır." (Schumacher, 2019, s.43).

Schumacher büyük işletmelere, insanın emeğini hiçe sayan ya da yok eden teknolojiye karşıdır. Ona göre teknoloji insanı yok edecek yerden ona hizmet edecek bir yöne çevrilmelidir (Schumacher, 2019, s.114-124). Böylece teknoloji iyi midir, kötü müdür? Tartışmasına da dahil olan Schumacher teknolojiye değil, onun kötü yanlarına ve aşırı boyutlarına karşı olduğunu belirtir. Schumacher "Orta Ölçekli Teknoloji" den yanadır. Özellikle geri kalmış ülkelerin kalkınması için Orta Ölçekli Teknoloji zarurettir. Böylece Schumacher'in Budist ekonomisi için yerel kaynaklarla, gereksinimleri karşılamak için üretim yapmak en akılcı ekonomik yaşam koşuludur.

Schumacher için diğer önemli bir faktör "topraktır". Modern dönemde sanayi "ekonomik" olması sebebiyle toprağı geri planda bırakmıştır. Maddiyat peşine düşen bireyler köyde toprağı bırakıp şehirlere akın etmektedir. Bu göç olgusu Schumacher'e göre durdurulması gereken bir sorundur. Köyü bırakan, topraktan bağını koparan insanlık için felaket zannettiğinden daha yakındır (Mustafa Kutlu, 2022). Köyden, şehre göç olgusunu tersine çevirmek için ve içinde bulunduğumuz ekolojik felaketler için de toprağa hak ettiği değeri yeniden vermek gereklidir (Schumacher, 2019, s.128).

Schumacher kapitalizm ve sosyalizmin ikisinin de maddeci olduğunu ikisinde de insanlığı kurtuluşa götürecek bir çözüm çıkmayacağının farkındadır. Bir yandan piyasayı bireyciliğin ve sorumsuzluğun kurumsallaştırılması olarak görürken diğer yandan sosyalistleri "ekonomizm dinin müminleri" olarak adlandırır. Bunlara karşın Kooperatifçiliği çalışmasının merkezine alır. Ona göre Küçük ölçekli girişimlerde; özel mülkiyet doğaldır. Orta ölçekli girişimlerde; imtiyazlıların işçilerin olacağı geniş topluluğa gönüllü olarak devredilmeli bırakılmalıdır. Büyük ölçekler ulusallaştırılmalı, mesleki örgütlere devredilmelidir. Kısacası onun Kooperatifçiliği işi yapan işçiler ve yöneticiler arasında kolektiftik anlamına gelir. Bunun içinde diyebiliriz ki onun Budist Ekonomi anlayışı yalınlık ve barışçılık üzerine kuruludur (Schumacher, 2019, s.195-198).

Nurettin Topçu'nun Eleştirisi ve İsyan Ahlakı

Topçu maddeci felsefeye karşıdır. Ruhun makinanın altında ezildiğini, çağımız insanının "ruh hastası" olduğunu söylemektedir (Topçu, 2020, s. 199). Maddenin insanın sonsuzluğa ulaşma gayesi için bir araçtan daha üstün bir rolü olmaması gerektiğini ancak "Batı Medeniyetinin" teknik vasıtasıyla maddeyi araç olmaktan çıkarıp amaç haline getirdiğini belirtmektedir. Madde ve Ruh birbirini tamamlayıcı iki faktör olmaktan çıkmış, aralarındaki ilişki rekabete dönüşmüştür. Bu rekabetin kazananın madde olması eski medeniyetlerin ruhunu ve ahlakını katletmiştir. Eski medeniyetlerde para istenmeyen bir faktör "şeytan icadı" olarak görülmekteydi. Bugün ise Nurettin Topçu'ya göre "katil" olmuştur. Bugünün medeniyeti ona göre kendi sonunu getirecek felaketlere doğru sürüklenmektedir.

Nurettin Topçu kendi jargonunu geliştirmiş bir düşünürdür. Ticaret kavramını kullanırken modern ekonomi anlayışından bahsettiği göze çarpmaktadır. Ona göre ticaret, teknik ile el ele vererek maddeyi tanrılaştırmıştır (Topçu, 2020, s.170). Ekonomi menfaat kazanma hırsını körüklemektedir. "Menfaat bağlanmış bir iş anlayışı yerine insanı sonsuz gaye basamaklarından birine ayağına basarak yukarılara doğru kendini yükseltebileceği bir iş anlayışı" önermektedir. Burada Topçu'da Schumacher gibi iş-emek bahsi üzerinden eleştiri getirmektedir. Topçu'ya göre çağımızın en temel problemi "işsizliktir". Hareket felsefesi üzerine inşa ettiği ahlak sistemiyle Topçu iş ahlakı oluşturmaya çalışır. Topçu'nun bahsettiği bu işsizlik çalışmamak değildir. Ona göre müşteriyi kandıran tüccar, ders anlatmak yerine sohbet eden öğretmen, görevini başkasına yıkmaya çalışan memur gerçek anlamda iş sahibi değildir. Gerçek anlamda iş sahibi olabilmek için Topçu'ya göre sorumluluk ve görev bilincine sahip olmak, yapılan işin sonuçlarından mesul olmak, gerektiği yerde ve zaman da sorumluluk almak ve fedakârlık edebilmek gerekir. Özellikle öğretmenlik mesleğinin bir iş değil, fedakârlık olması gerektiğini önemle vurgular. Kendisi de kırk yıl felsefe öğretmenliği yapan Topçu, öğretmenlerin sadece kitapta yazanı anlatıp çıkmamalarını, öğrencileri hayata hazırlamaları gerektiğini öğütler (Topçu, 2020, s.135).

Topçu'nun düşüncesinde insan, hayvansal kümenin bir alt kümesi olarak ele alınmaz. Ona göre insan sonsuzluğa erişebilecek potansiyeli içinde barındıran küçük kâinattır. Bu sebeple eğitim Topçu da önemli yer tutar. Çünkü insan sonsuzluğa ulaşma idealine ancak eğitim sayesinde elde ettiği ahlak ile ulaşabilecektir. Yani ahlak ideali maarif tarafından bireye eğitim yoluyla aktarılmalıdır. Ona göre bu eğitim küçük yaşlarda başlayacaktır (Topçu, 2018, s.77). Çünkü bu eğitimin amacı diploma kazandırmak değildir. Topçu bu konuda şöyle der: "Duygusal hazırlıkları yapılmayan zavallı masum ruhlara, alemin bilgilerini doldurmak, onu harap etmekten başka bir şeye yaramaz" (Topçu, 2018, s.79).

Çocuk yaştan başlayan eğitimin ilk adımı merhamet olmalıdır. Sonra hemcinsini sevmek, hürmet etmek, ihmal etmemek ve cemaat sevgisi çocuğa kazandırılmalıdır. Bu şekilde çocuğun şahsiyeti işlenir, mesuliyet bilinci aşılanır. Topçu'ya göre maddi şahsiyet olarak dünya ya gelen insan kendi ruhi şahsiyetini inşa etmelidir. Topçu'ya göre maddi şahsiyetin mikroplarından kurtulan genç idealler dünyasında yaşamaktan zevk alır. Bütün yüksek duygular onda başkalarına çevrilen ahlak iradesi olur. Topçu gencin ideallerini şöyle tanımlar: "İdeal, genç ruhların hayat sahnesinde tırmanmayı gaye edindiği ilim, sanat, ahlak ve din dünyasına ait zirvelerdir" (Topçu, 2018, s.89). Bu idealler gençte ilim zihniyeti yaratır. İlim zihniyeti ise hiçbir tenkitçilik, şüphecilik ve menfaat gözetmeyen hakikat aşkından başka bir şey değildir. Yine Topçu'ya göre hakikat aşkının peşinden koşan insan her zaman talebedir, gayesi manevi olgunlaşma olan bir mesleğin insanıdır (Topçu, 2018, s.114).

İdeallere bağlanmak, ilim zihniyeti elde etmek ve ruhi şahsiyetini kurması için bir gencin iç gözleme ihtiyacı vardır. "Madde, Hayat ve ruh dünyasına ait mektepte edindiğimiz bilgilerin sentezi, iç gözlem kanalından geçerek, bizi bir ahlak kültürüne yükseltmelidir" (Topçu, 2018, s.95) Ancak Topçu sadece birey üzerinde durmaz, eğitimciye de önemli sorumluluklar yükler. Çünkü eğitimcilik ona göre ruhlara çevrilmiş bir heykelciliktir, yani sanattır (Topçu, 2018, s.79). Bu nokta da Topçu'ya göre İlköğretimin gayesi kalbin terbiyesi, ortaöğretimin gayesi aklın terbiyesi, yüksek öğretimin ise ihtisas olmalıdır. Ancak bu şekilde "Şahsiyet" sahibi, isyan hareketini yapabilecek bireyler yetiştirebiliriz. Tüm bunlar yapılmaz ihmal edilirse; maddi şahsiyet, ruhi şahsiyeti esir alır. Bayağı zevkler, üstün duyguların önüne geçer. Hatta ne kadar maddi gelişme ve kalkınma olursa olsun "insanın manevi yapısı düzenlenmedikçe, onun (gelişme ve kalkınmanın) teknik bilgileri bir işe yaramıyor, hatta faydalı olmaktan çok zararlı oluyor" (Topçu, 2018, s.130).

İsyan Ahlakı

Maurice Blondel'in Hareket felsefesi üzerine kurduğu ahlak sisteminde İsyan Ahlakı öğretisi önemli yer tutar. Fransa'da yaptığı doktora çalışmasına dayanan İsyan Ahlakı bireyin hürriyetini sınırlayan içsel ve dışsal faktörlere isyan etmek anlamına gelir. Bu isyan, kelimenin

çağrıştırdığı olumsuz anlamından çok farklı bir anlam taşır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Topçu kendine has bir jargon kullanmayı seven bir düşünürdü. Bu sebeple isyan kelimesi bireyin ruhunu baskılayacak, sonsuzluğa ulaşmasını engelleyecek faktörlere isyan etmek anlamında olumlu bir hüviyet kazanır. Ayrıca bu isyan tek taraflı olarak gerçekleşmez. İlk olarak içsel ve dışsal faktörlere isyan eden birey, kendisini sınırlayan prangalardan kurtulur. Bu kurtuluş neticesinde Allah da birey de isyan eder ve onu kurtuluşa ulaştırır. Yani bireyin isyanı Allah tarafından itaatkarlık olarak algılanıyor ve Allah'ta bireyde isyan ederek onu kurtuluşa ulaştırıyor. Topçu "bireyin yapması gereken kendisine açılacak kapının eşiğinde durmasını bilmektir" der (Topçu, 2020, s.187). Buradan anladığımız şekliyle birey isyan ederek kapının eşiğine gelir, Allah'ın isyanıyla da içeriye girer.

Bireyin yapması gereken isyan içsel dürtülerine (şehvet, kin, haset, açgözlülük, vb.) dış faktörlere (çevre, devlet, vb.) gibi isyan etmek. Bir diğer deyişle onların zorlamalarına uymamaktır. Böylelikle Allah'ın kulda isyan edeceği seviye ye yükselir. Bu noktada da Allah kulda isyan ederek onu kurtuluşa ulaştırır. Bu isyan hareketi Topçu'da çeşitli görünümler kazanır. Öyle ki isyan Topçu'ya göre bir yerde "Fertte ve onun doymak bilmez ihtirasında, alemin ve kendisinin hiçliğini kabul eden tevazudur". Başka bir yerde ise "kurtarıcı Mutlak'ın eşiğinde, insanı kolları göğe açıp "Mutlak"'ın hareketini dileyen duadır." Gandi'nin Hindistan'da İngilizlere karşı başlattığı kurtuluş hareketi de Hallacı Mansur'un "En'el-Hakk" (Ben hakikatim) deyişi de birer isyan hareketleridir (Topçu, 2021, s.245). Farklı örneklerde çeşitli formlar alan bu isyan hareketi Allah'a ulaşmak için yapılan bir eylemdir. Ve Topçu'ya göre gerçek ahlaklılık işte bu isyan hareketlerinde ortaya çıkar.

Sonuç

Tim Jakcson çözüm için ekolojik sınırları ekonomik analizin içine dahil ederek yeni ekolojik bir makroekonomi kurmak istemektedir. Bu yeni makroekonomi mevcut ekonomiyi tümden değiştirmek iddiasında değildir. O üreticilerin ve tüketicilerin faaliyetlerine devam etmelerini ister ancak ekolojik sınırlar göz önünde bulundurarak ve yarının refahının altını boşaltmadan bunun yapılmasını vurgular. Jackson'a göre asıl kökten değiştirilmesi gereken "Toplumsal Mantık"tır. Statü yarışı, yeni olanın cazibesi tüketiciliği körüklemektedir. Bu aşırı tüketicilik ona göre asıl sonumuzu getiren olgudur. İnsanların statü yarışından ve yeniliğin cazibesinden kurtarabilmek için kararlı ve dürüst bir devlete ihtiyaç vardır. Ona göre devlet, bireylerin başı boş bir şekilde bugün için yarını tüketmelerini engelleyebilir. Ancak bizim temel iddiamıza göre ise ferdi sınırlandıran devlete geniş alan verilmeden de pek ala bu sorundan kurtulabiliriz. Bunun için de İsyan Ahlakını kullanabiliriz. Çünkü İsyan Ahlakı hem içsel dürtülere hem de dışsal faktörlere isyan etmeyi öngördüğü için bireyin statü yarışını ve yeni olana duyduğu ilgiyi engelleyebilir. Bunun için bizce İsyan Ahlakı, Jackson'ın analizine felsefi zemin olarak kullanılabilir.

Schumacher insana önem veren bir anlayışla "Budist Ekonomi" fikrini önerir. O modern ekonomi bilimini kökten ilhak etmek istemektedir. Ona göre Ekonomi biliminin özünü oluşturan "ekonomiklik" kavramı piyasada var olmaktadır. Piyasa ise ekonomikliğin dar açısı sebebiyle bireyi ve sorumsuzluğu kurumsallaştırmaktadır. Bu nedenle Schumacher'e göre piyasanın ve dolayısıyla büyük sermayenin etkisini kırmak için eğitim ve toprak üzerinde durulmalı, orta ölçekli ekonomi kullanılmalıdır. Özellikle geri kalmış ülkeler için orta ölçekli teknoloji kurtuluş reçetesidir. Kooperatifçilik ve kolektif çaba buradan önemli rol oynar. Mülkiyet kavramını yeniden gözden geçirmek gerektiğini söyler. Çünkü ona göre hem kapitalizm hem sosyalizm aynı karaktere sahiptir. Bu nedenle de çözüm olamazlar. Çözüm için işçilerinde yönetimde söz sahibi olacağı kolektif işletmeler kurulmalıdır. Mülkiyet tek elde toplanmamalı yönetici ve işçi arasında dağıtılmalıdır.

Nitekim bireye önem vermeden sadece kolektif çaba anlamlı bir sonuç üretmek noktasında yetersiz kalmaktadır. Çünkü Nurettin Topçu'nun da üzerinde durduğu gibi iş, yaratıcılığa önem vermelidir. Bunun içinde bireyi sınırlandırıcı etkenlerden kurtulmak gerekir. Bu noktada İsyan Ahlakı kavramıyla Schumacher'ın maddeci tüketimi sınırlamak için başvurduğu kooperatifçiliğe bel bağlamadan çözüm üretebiliriz. Çünkü işinden mesul olan yöneticiler iç dürtülerine isyan ederek işçinin hakkını teslim edecek, İşçi ve yönetici arasındaki dengesizliğe de engel olacaktır. Bunun için elbette Schumacher'ın de üzerinde durduğu eğitim önemli rol üstlenecektir.

Topçu *İsyan Ahlakı* kitabının orijinal başlığı analiz edildiğinde "*conformisme*" kelimesi sözlükte uygunluk, zamana uyumculuk, itaatkarlık gibi anlamlara karşılık gelir. "*revolte*" kelimesi ise isyan; kanuna, kurala, kurulu düzene isyan anlamına gelir. Ancak Topçu her iki kelimenin de anlamlarını reddeder. Onun isyanı içsel ve dışsal faktörlere olan isyandır (Topçu, 2021). Buradan anlayabileceğimiz gibi bireye gereken toplumun içine düştüğü maddeci tüketime isyandır. Böylece anlaşılıyor ki Topçu'nun İsyan Ahlakı "*Degrowth*" yaklaşımına felsefi temel sağlayabilmektedir. Mustafa Kutlu'nun da dediği gibi "Bizi kurtuluşa götürecek zihniyet değişimi ancak isyan ahlakından çıkabilir" (Kutlu, 2022, s. 101). Günümüz insanı ister seküler ister teolojik perspektiften baksın çağdaş/modern maddeci kapitalizmi reddetmelidir. Kapitalizm artık sadece bizi ilahi olandan koparmakla kalmıyor yaşadığımız dünyayı dolayısıyla geleceğimizi elimizden alıyor. Konformizm için ilahi olanla arasına mesafe koyan insanlık, bugün kendi varlığını kaybetme tehlikesiyle yüzleşmektedir. Ya yaptığı hataların farkına varacak, insanlığını hatırlayıp öz-bilinci ve iradesiyle kurtuluşa erecek ya da kendi sonunu kendi getirecektir.

Kaynakça

Alvey, J. E. (1999). A short history of economics as a moral science. *Journal of Market and Morality*, 2 (1): 53-73.

Caprotti, F. Ve Ian B. (2014). Making sense of the green economy. *Geografiska Annaler*, 96 (3): 195-200

Clayton-Dalal, B. (2013). Emergence of the green economy debate. *International Institute for Environment and Development*.

D'alisa, G. ve Federico D. Giorgos K. (2020). *Küçülme.* (Çev. Ayşe Ceren Sarı,Berk Öktem,Burag Gürden ve Yaprak Kurtsal), İstanbul: Metis Yayınları.

Herath, A. (2016). "Degrowth"; a literature review and a critical analysis. *International Journal of Accounting & Business Finance*, 1: 44-55.

Hickel, J. (2021). *Çoğu zarar azı karar dünyayı küçülme kurtaracak.* (Çev. Deniz Keskin), İstanbul: Metis Yayınları.

Jackson, T. (2021). *Büyümesiz refah* (çev.Alpdogan Sabri Erdoğan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kutlu, M. (2022). *Kalbin sesi ile toprağa dönüş*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Sayer, A. (2015). Time for moral economy? *Elsevier*, 65: 291-293.

Sen, A. (2003). *Etik ve ekonomi*. (Çev. Ali Süha). İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Schumacher, E. F. (2021). *Aklı karışıklar için kılavuz.* (Çev. Mustafa Özel). İstanbul: Küre Yayınları

Schumacher, E. F. (2019). *Küçük güzeldir.* (çev.Osman Çetin Deniztekin). İstanbul: Varlık Yayınları.

Topçu, N. (2018). *Türkiye'nin maarif Davası*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, N. (2020*). Kültür ve medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, N. (2022). *Ahlak nizamı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Topçu, N. (2021). *İsyan ahlakı*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Whıtehead, M. (2013). Degrowth or regrowth? *Journal of Environmental Values*, 22 (2): 141-145.

Yılmaz, İ. (2020). *Değer: İktisadi bir yaklaşım.* Ankara: İktisat Yayınları.

SİYASET

Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Türkiye'de İslamcı Siyasi Düşünce Geleneğinin Yeniden Siyasete Dönüşü

Ayşegül Kocamaz*

Öz: Çalışmanın amacı, Türkiye'nin çok partili hayata geçiş döneminde uzun yıllar önce ortaya çıkmış olan İslamcılık ideolojisinin nasıl yeniden siyasete döndüğünü ve kendisine yer bulduğunu Osmanlı'dan Milli Selamet Partisine kadar olan dönem içinde değerlendirmektir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslamcılığın doğuşu, nerede ve nasıl ortaya çıktığı, Osmanlı'daki durumu ve daha sonra nasıl siyaset sahnesinden kaybolduğu gibi sorular değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'deki çok partili hayata geçiş süreci ve bu süreçte etkili olan iç ve dış faktörleri kısaca anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise İslamcı düşüncenin Demokrat Parti içindeki varlığı ve bunun siyasete ve topluma yansıması incelenmiştir. Daha sonra İslamcı kanadın Adalet Partisi'nden ayrılmasıyla başlayan Milli Görüş Hareketi'nin ortaya çıkış süreci aktarılmıştır. Millî Görüş Hareketi'nin siyasi partileri olan Milli Nizam Partisi'nin ve Milli Selamet Partisi'nin genel anlamda siyasi ideolojisi, parti programları, tüzüğü ve seçim döneminde aldığı oy oranları ile ele alınmış, tüm incelemeler ve değerlendirmeler bağlamında genel bir sonuç bölümüne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasi Hayatı, İslamcılık, Milli Görüş Hareketi, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi.

Giriş

On dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan İslamcılık temelde İslam'ı bir bütün olarak anlamayı ve yeniden hayata, topluma hâkim kılmayı amaçlayan akılcı bir metotla Batı'nın sömürge düzeninden kurtulmak için ortaya çıkmış bir ideolojidir. İdeolojinin ilk çıkış yeri olarak Hindistan ve yakın bölgesini göstersek de aslında aynı anda birçok yerde başlamış bir ideolojidir. Müslüman coğrafyaların Batı karşısında yer yer sömürgeleşmeye başlaması ve üstünlüğünü kaybetmesi sonucu Müslümanların nasıl eski halimize geri döneriz sorusunu kendilerine yöneltmesiyle İslamcılık düşüncesi ortaya çıkmıştır. İslamcılığın ideolojisini benimseyen üç temel unsur bulunur bunlar; Bozulan toplumu ve siyasi sistemi İslam'ın

* Ayşegül Kocamaz, Sakarya Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
İletişim: aysegulkocamazz@gmail.com

en iyi yaşandığı dönem olan Hz. Muhammet ve sahabelerin yaşadıkları dönemi model alıp düzeltme çalışmaları yapmak, inancın gereğine göre hareket etmek ve milliyetçi bir bakış açısıyla tarih ve mitolojiyi yeniden kurgulamaktır. İslamcılara göre gerilemenin ve sömürgeleşmenin nedeni İslam değil aslında İslam'ı hakkı ile uygulamamaktır. Çünkü İslamcılar 'öze dönüş' kavramına önem vermişler, İslam'ı en saf haliyle Hz. Muhammed dönemindeki haliyle yaşanmasını hurafe ve sonradan eklemelerden arındırılması gerektiğini savunmuşlardır.

İdeolojinin kurucu isimleri olarak itirazlar olmakla birlikte Cemaleddin Afgani ve öğrencisi Muhammed Abduh'u kabul edebiliriz. Afgani, Müslüman devletlerin sömürgeden ve yabancı istilalarından kurtulması gerektiğini savunan bir aktivisttir. Bunun için ülke ülke gezmiş ve insanlara bunu anlatmaya çalışmıştır. İslam'ın akıl ile sentezlenmesini aynı zamanda felsefe ve modern ilimlerin de okunması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı'da ortaya çıkışına değinmek gerekirse farklı düşünceler olmakla birlikte genel kanıya göre II. Meşrutiyet sonrasına dayanır. Daha geriye gidecek olursak Genç Osmanlıların İttihat-ı İslam fikri bu ideolojinin ilk yapı taşlarını oluşturur. Fakat Başlı başına bir politika olarak gelişimi II. Abdülhamid dönemi olmuştur. 1870 yılından itibaren İttihat-ı İslam adı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun baskın siyasi düşünce yapısı olmuş, II. Meşrutiyet sonrası 1908'de Sırat-i Müstakim dergisinin yayın hayatına girmesiyle fikir hareketi olarak ortaya çıkmıştır. İslamcılar II. Meşrutiyetten sonra fikirlerini serbestçe tartışma, açıklama ve yayma imkânı bulmuşlar ama İttihat-ı İslam düşüncesinin oturduğu zemin ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Batıcılığı revize edip kabul eden Cumhuriyet, başta İslamcılık olmak üzere Osmanlı ve geleneğine dayanan her şeyi tasfiye etme girişiminde olmuştur. Kurtuluş savaşından sonra gelişen ortam sonucunda Müslüman liderlerden ayıklamalar yapılmış Osmanlıdan bu yana devam eden modernleşme politikalarını daha kararlı uygulamaya başlamışlardır.Yani ideoloji olarak doğuşunun ardından yeni bir devlet düzeni ile İslamcılık rafa kalkmıştır. Ardından gelişen çok partili hayata geçiş süreci ile uzun yıllar baskı sonucu ortaya çıkamayan İslamcı düşünce geleneği tek partili dönemden sonra kendini Demokrat Parti ile sahneye taşımış ardından Adalet Parti ile geleneğin devamını sağlamaya çalışmış olsa da aynı temsiliyeti sürdürememiştir. Adalet Partisi'nin üstlenemediği bu temsiliyeti Milli Nizam Partisi ile Milli Görüş Hareketi siyasi arenaya taşımıştır. Necmettin Erbakan'ın Millî Görüş Hareketi ile yeniden daha güçlü bir şekilde sahneye çıkan İslamcı düşünce bu hareketin siyasi temsilcisi olan Milli Nizam ve Milli Selamet Partisi'nde yeniden hayat bulmuştur.

İslamcılığın Doğuşu

İslamcılık, 19. ve 20. yüzyılda İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim vb.) "yeniden" canlandırmayı ve Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürüsünden, kötü yöneticilerden, esaretten, taklitçilikten ve hurafelerden kurtarmayı hedef-

leyen bir aktivist, modernist ve eklektik hareket olarak ifade edilebilir.[1]Buradan hareketle İslamcılık İslam'ı bir bütün olarak ele almayı bozulan topluma entegre edebilmeyi amaçlar. Müslümanların dini inançları ve bağlılıklarını ifade ettikleri bir kesimin (bu kesim, okumuş-yazmış çevreler, politik gruplar ve sosyal liderlerden oluşabilir) İslam'ın genel ilkelerinden hareketle ortaya koydukları düşünsel ve siyasi çıktıların toplamına İslamcılık denilebilir. İslam'ın siyasette, devlet yönetiminde ve günlük yaşamda daha fazla kullanılmasını ve/veya İslami kaynaklara daha fazla yönelinmesini destekleyen ve bu uğurda siyasi yolları kullanarak bu amaçlara ulaşmaya çalışan her türlü hareket, grup, parti ve oluşumu kısaca, doğrudan veya dolaylı olarak siyasal bir hareketi güden ve ideolojisinde İslam'ı temel referans noktası olarak alan her hareket [2] olarak bir başka şekilde tanımlanabilir. İslamcılara göre Batılılar Müslümanların tarihine, kültürüne, dinine savaş açmış ülkeyi yozlaştıran bağımsızlığını tehlikeye düşüren bir düşünce içindedirler bu da onların Batıya karşı mücadele bilincini yükseltmiştir. Müslüman toplumların batı toplumlarına karşı üstünlüğünü kaybettiği ve yer yer sömürülmeye başlandığı bir devirde nasıl olurda eski gücümüze kavuşuruz sorusuna verilen cevaplar kümesine İslamcılık denilmiştir. Toplumun sosyolojisi, coğrafi şartları gibi birçok etken birden çok cevabın olmasına yol açmıştır. Bu yüzdendir ki Mısırdan verilen, Hindistan'dan verilen ve Türkiye'den verilen cevaplar birbirinden farklıdır. Tarihte İslamcılığın sınırlarını çizmek çok da kolay olmamıştır. Farklı bölge ve zaman dilimlerinde farklı söylemlerle kendini gösterse de İslamcılığın kavram olarak adlandırılması uluslararası literatüründe hala tartışma konusudur. Türkçe literatürde ilk kullanan kişi Milliyetçi yazar Yusuf Akçura olmuştur. "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı makalesinde bu kavrama yüklediği anlam İttihat-i İslâm (İslâm Birliği) vurgusu taşımaktadır. Akçura dışında Ziya Gökalp 1913 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yazdığı makalede ilk defa İslamlaşmak ve İslamlık kavramlarını kullanmıştır. Sonraları bu kavram irtica ile eş anlamlı olarak nitelendirildiği için kullanılmaya çekinilmiştir.[3] İdeolojinin doğasını belirleyen üç temel değeri açıklamak gerekirse şu şekilde sıralayabiliriz; bozulan toplumu ve siyasi sistemi İslam'ın en iyi yaşandığı dönem olan Hz Muhammet ve sahabelerin yaşadıkları dönemi model alıp düzeltme çalışmaları yapmak, inancın gereğine göre hareket etmek ve milliyetçi bir bakış açısıyla tarih ve mitolojiyi yeniden kurgulamaktır.[4] "İslâmcıların çoğuna göre, Asr-ı Saadet döneminden sonra kendi zamanlarına kadar geçen süreçte İslâm yanlış anlaşılmış ve yanlış yaşanmıştır. Bugün karşılaşılan mağlubiyetlerin, gerilik ve çöküşlerin, ahlâki zaafların sebebi İslâm değil İslâm'ın sonradan aldığı şekildir; Müslümanlar ve onların zihniyetidir. "İslâm ters giyilmiş bir kürk-

1 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (I-II)*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), s.17

2 Ayşegül Komuşoğlu ve Gül M. Kurtoğlu Eskişar, *Siyasal İslam'ın Farklı Yüzleri*, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009), s.9

3 Ömer Çaha ve Bircan Şahin, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, (Ankara: Orion, 2013), s.564

4 Çaha ve Şahin, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, s.571

tür."[5] Türköne, İslamcılığı "yeni devirlerin ideolojisi" olarak tanımlar.[6] Bahsedilen ideolojinin oluşmasında geleneksel düşüncelerin 19.yüzyılda yaşanmış olan değişimlerin hızını takip edememesi anlamakta ve açıklamakta sorun yaşaması, söz konusu değişimleri açıklayan yeni bir dünya görüşü arayışı etkili olmuştur. İslam en başından bu yana hep bir ideoloji olmuştur. Çünkü inanan insanlara düşünsel temelde bir dünya görüşü sunmuştur. Bu bağlamda ideolojiktir. Lakin modern bir ideoloji olarak incelersek İslamcılık, "Batı'dan gelen ideolojik düşünme biçimi ile geleneksel İslami değerlerin bileşimi neticesinde, İslamiyet'in ideoloji formu içinde yeniden sistemleştirilmesi ile ortaya çıkmaktadır."[7] Türköne'ye göre

> İslamcılığı geleneksel İslam'dan ayıran en önemli fark, Batı'dan gelen etkinin ürünü olarak, dinin kendisini doğrulama-meşrulaştırma biçiminin değiştirilmesidir. Bunun en kesin görünüşü, dinin artık doğruluğunu mitsel (aşkın) onamada araması, aşkın bir gücün varlığı ve iradesinin dayanak olarak gösterilmesi yerine, tamamıyla rasyonel biçimlerde doğruluk ve haklılık arayışlarına geçilmesiydi.[8]

Bu konu İslamcılığın modern yönünü göstermek açısından önemlidir. Yani İslamcılığın ideoloji olarak oluşmasında gelişmesinde alışılagelmişin aksine ulemaların yerine modern tarzda eğitim almış entelektüel birikimleri geniş, batı ile entegre olabilen aydınların etkili olması bunun yanında İslam'ın konularını geleneksel metotlarla değil daha çağdaş ve rasyonel ele alınması İslamcılık hareketinin çağdaş bir bakış açısı kazanmasına olanak sağlamıştır.

Ne Zaman - Nasıl Ortaya Çıktı?

En baştan ele almamız gerekirse, tarih 1798 Temmuz ayında Hindistan yarımadasını (şimdiki Hindistan, Pakistan ve Bangladeş) isteyen İngilizlerin ticari yollarını kesmek için çıkan İskenderiye'de karaya çıkan Napolyon Bonapart 20 Temmuz'da Piramit Savaş'ında Memluk ordusunu mağlup etmiştir. Napolyon'un yapmış olduğu bu sefer üç sene sürmüş ve İslam dünyasını yakından etkilemiş, büyük dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Napolyon'un bahsedilen seferiyle birlikte Batının daha önce İslam dünyası karşısında görülmemiş bu üstünlüğü Batı ve İslam dünyası arasındaki başlayacak olan dönemin habercisi olmuştur. [9] İslam Dünyası tarafından kötü bir durum arz eden bu duruma ilk tepkiler Müslüman düşünürlerden gelmiştir. Mısır seferi Batının Müslümanlara karşı üstünlüğünü, sanayileşme ile birlikte artan gücünü askeri anlamda da göstermeye başlamıştır. Bunun sonucunda Osmanlılar Balkanlarda toprak kayıpları yaşamış askeri yenilgilere uğramıştır.18. yüzyılın sonuna doğru gelişmekte olan tehlikenin farkına varıp önlem almaya çalışmışlardır.

5 İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, (İstanbul: Dergâh, 2003), s. 199

6 Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, (İstanbul: İletişim,1994).

7 Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, (Ankara: Lotus, 2003), s.22-23

8 Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu* s.24

9 Çaha ve Şahin, *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, s.565-566

İtirazlar olmakla birlikte İslamcılığı ideoloji olarak dünya literatürüne kazandıran Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh diyebiliriz. 1869-1870 ve 1895-1897 yılları arasında İstanbul'da bulunan Afgani hem Kahire hem İstanbul'da İslamcılık hareketlerinin başlamasına katkıda bulunmuştur. Akıl ile imanın birleşimiyle oluşan bir İslamcılık ideolojisi geliştirmiştir. İstanbul aydınları üzerinde etkisi olan Afgani aynı şekilde kendisi de etkilenmiş Genç Osmanlıların İttihat-i İslam düşüncesini İstanbul dışına yaymıştır.[10] 1857'de 'Hint Ayaklanması'nın yaşandığı aylarda Hindistan'a giderek sömürgeciliğe karşı yazılar kaleme alarak halkı bilinçlendirmeye ve motive etmeye çalışmıştır. 1869'da İstanbul'a geldiğinde üniversitelerde birkaç ders vermiş bu derslerde modern ilimleri ve felsefeyi övmesi ilmiye sınıfını öfkelendirmiştir. Daha sonra Kahire'ye gönderilmiş burada daha çok akılcı İslam felsefesi üzerine dersler vermiştir. Mısır'daki İslâmcılık akımının en önemli isimlerinden biri olan Muhammed Abduh, Afgani'nin bu öğrencilerinden biridir. Öğrencilere verdiği derslerde Afgani, ilmiyenin gericiliğini eleştirerek İslâm'ın asıl kaynaklarına dönerek yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuştur.[11]Bu bilgiler doğrultusunda İdeolojik olarak ortaya çıkışında ilk kımıldanmaları 17. Yüzyılda Hindistan'da İmam-ı Rabbani'nin etkisi 18. yüzyılda Arabistan'da İslam'da Kur'an ve sünnet dışında kaynak kabul edilmemesi düşünceleri ile açıklanabilir. İslam'ın tek bir yönetim biçimi ortaya koymamış oluşu bir model olarak, yönetim esasları ortaya koyması İslamcılar içinde çeşitli farklı yönetim biçimlerinin benimsenmesine sebep olmuştur. İslamcılık düşüncesinin ilk olarak Hindistan'da ortaya çıkması doğrudan bir sömürgeleşme olması ve yenilgi psikolojisiyle ilk orada karşılaşılmasıdır. Bu yüzden baktığımız zaman Osmanlı İslamcıları ile açıkça bir söylem farkı vardır. (Osmanlı İslamcılarının fikirleri daha çok Batılılaşmaya bir tepki etrafında şekillenmiş ve tartışılmıştır. Çünkü hali hazırda bir İslami iktidar mevcuttur ve hedef onun "ıslah" edilmesidir.) Coğrafyadan coğrafyaya çıkış nedeni uygulama pratiği farklı olsa da temelde İslamcılar Müslümanlık geride bırakır sözüne bir itiraz olarak 'hayır İslam geride bırakmaz İslam terakkiye engel değildir. Sömürgeciliğin, batı tarafından ezilişin, çaresi yine İslam'ın içindedir diyerek en basit şekliyle İslamcılığı tanımlar. İslamcıların temel düşüncesinde birkaç önemli nokta dikkat çeker birincisi 'dinin aslı' kavramından ne anlatmaya çalıştıklarıdır. Dinden hurafe ve bidatları arındırarak ıslah etmeyi amaçlar. Kısaca İslam'ı en saf ve orijinal haliyle yaşamayı Kur'an ve sünnet dışında sonradan sokulmuş düşünce kalıplarından ayrılabilmeyi amaçlayan düşünce yapısı olarak ifade edilebilir. İslamcıların bir diğer düşüncesi de içtihat kapısının açılmasıdır. Yani daha dar bir çerçevede açıklamak gerekirse İslam'ın Kuran ve sahih Sünnete dayalı olarak din bilginlerince günün şartlarına uygun kuralların oluşturulması gerekliliğidir. Bu düşünceye göre içtihat kapılarının kapatılması gündem meselelerine İslam'ın çare üretememesine ve

10 A.g.e, s.578

11 A.g.e, , s.579

donuk ilerlemeyen bir din konumuna gelmesine neden olur. Oysaki İslam tam tersi sürekli ilerlemeyi esas alır. Dinin aslına dönülmesiyle anlatılmaya çalışılan budur. İslamcılık, hem dönemin şartlarına göre oluşmuş modern dünyanın bir ürünü hem de her yeni durumda işleyen, gelişen ve kendini üreten bir süreçtir.[12]

Osmanlı'daki Durumu

İslamcılık daha önce de ele aldığımız gibi İslam devletlerinin geriye düştüğü yer yer sömürgeleştiği bir ortamda ortaya çıkmıştır. Doğuş evresine bakacak olursak 20. Yüzyılın başlarında medeniyetin ve İslam dünyasının merkezi olan İstanbul'a bakmamız gerekir. 19.Yüzyılda İstanbul halifeliğin payitahtı, farklı coğrafyadan gelen aydınların buluştuğu bir üs konumundaydı. Osmanlıda ilk hareketlenmelerini kaynaklarda ihtilaf olduğu için emin olmamakla birlikte Tarık Zafer Tuna'ya, İsmail Kara ve Şerif Mardin gibi isimler II. meşrutiyet sonrası olduğu yönünde fikir beyan etmişlerdir. Mümtaz'er Türköne bunu 1867'den itibaren başlatmaktadır. Ali Bulaç ise daha geriye giderek "ilk nesil İslamcılar" dediği bu hareketin başlangıç tarihini Islahat Fermanı'nın ilanı olan 1856'ya dayandırmaktadır.[13]

II. Meşrutiyetten sonra başladığını düşünürsek o dönemdeki siyasi kuvvet, Türkçülük düşüncesinin içinde farklı bir fikir hareketi olması ve İmparatorluğun ortasında sürekli güçlenen bir ideolojik davranış olduğu için bu dönemi kabul etmişlerdir. Başlangıç noktası ne olursa olsun Türkiye'de İslamcılık hareketi İstanbul merkezli çıkmış ve yükselmiştir. İslamcılık Osmanlı Devleti'nde 1870-1876 yılları arasında Yeni Osmanlıların dağıldığı ama yayın yolları aracılığıyla çalışmalarına devam ettiği bir dönemde fikir hareketi olarak İstanbul'da şekillenmiştir. Yeni/Genç Osmanlılar 1865 yılında kurulan birleşik vatan ve yenilikler için bir mücadelesini sürdüren entelektüel bir cemiyettir. Osmanlı devleti o dönem doğrudan bir sömürge durumunda olmasa da yaşadığı baskı ve kısıtlamalardan dolayı çok iyi bir konumda değildir. Sömürgeciliğe hayır ve bağımsızlık gibi durumlar karşısında verdiği net tepkilerle bir nevi, İslamcılığın dilini ve yönteminin ortaya koymuşlardır. Genç Osmanlıların sömürgeciliğe karşı tepkisi İttihat-i İslam olmuştur.

"İttihat-i İslâm düşüncesi siyasi bir fikir olmanın ötesine geçirilerek bir medeniyet davası olarak ortaya konmuştur."[14] Genç Osmanlılar Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkan halk egemenliği kavramını dini referanslara baz alarak savunmuşlardır. Genç Osmanlılara göre; Allah daha kolay bir yaşam sürebilmemiz için bu dünyaya bazı ilahi kanunlar koymuştur. İn-

12 Yasin Aktay, Murat Gültekingil ve Tanıl Bora, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.48-67

13 Necmi Uzun, "Türkiye'de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları Ve Dönüşümü", Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2011, s.36

14 Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, s.42

sanlarda kendileri için uygun olan bu kurallara göre yaşamalıdır. Bu yüzden de oluşturulan hukuk kuralları toplumun normlarına ve ilahi iradeye uygun olmalıdır. Genç Osmanlıların bu düşüncesi şeriatı günün şartlarına göre yeniden uyarlayarak topluma hâkim kılma girişimlerinin kuramsal arka planını meydana getirmiştir.

Başlı başına bir politika olarak gelişimi ise II. Abdülhamid dönemi olmuştur. 1870 yılından itibaren İttihat-i İslam adı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun baskın siyasi düşünce yapısı olmuş, II. Meşrutiyet sonrası 1908'de Sırat-i Müstakim dergisinin yayın hayatına girmesiyle fikir hareketi olarak ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyetten sonra İslamcılar fikirlerini serbestçe tartışma, açıklama, yayma imkânı bulmuşlar ama İttihat-ı İslam düşüncesinin oturduğu zemin ortadan kalkmıştır.[15] 1908'de Osmanlı'da Jön Türkler 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe girmesini istemişler ve başarılı olmuşlardır. Aynı dönem içerisinde bu alanda yazan dergiler çoğalmış bu yeni düşünceyi destekleyici çalışmalar yürütmüşlerdir. Dergide yazan kişiler arasında Mehmet Akif Ersoy, M. Şemseddin Günaltay. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ahmet Naim gibi isimler yer almıştır. Bu isimlerin Muhammed Abduh 'un etkisinde kaldıklarını o dönemin dergilerinden ve Sırat-i Müstakim ve Sebîlürreşâd'da görülebilir.

Toparlamak gerekirse Avrupa'dan gelen yeni siyasi fikirlerin, İstanbul'da sentezi yapıldıktan sonra yeni iletişim araçlarıyla Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerine ve aynı zamanda İran ve diğer Müslüman bölgelere yayılmıştır. Genç Osmanlılar bu sentezi gerçekleştirmişler ve İslâmcılığın temellerini atmışlardır. İslâmcılık 19. yüzyılda Osmanlı başta olmak üzere, Müslüman dünyasında ortaya çıkıp gelişmiş olsa da İkinci Meşrutiyet döneminden sonra dönemin aydınlarının gayretleri ve çalışmalarıyla gelişmiştir.

Siyaset Sahnesinden Kaybolması

Osmanlı Devleti siyasi, iktisadi ve askeri alanda giderek güç kaybına uğramış, özellikle Fransız İhtilali özgürlükçü tavrıyla milliyetçi hareketlerin etkilenmesine yol açmıştır. Bunlarla birlikte Avrupa'da çıkan Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ulus devletlerin oluşmasına zemin hazırlamış toplumun devlet düşüncesinin ve siyasetin değişime uğramasına yol açmıştır. Dışarıda gelişen bu etkenlerin yanı sıra içeride ortaya çıkan Islahat Fermanının getirdiği yeni hal Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş son dönemlerine geldiğine işaret etmiştir. Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle İslamcılık siyaset sahnesinden çekilmiştir. İslamcılar Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte mücadelenin farklı bir aşamada ilerleyeceğini anlamışlardır. İslamcılar birinci mecliste baskın grubu temsil ederken ikinci mecliste tasfiye edilmiştir. Son dönemde oluşmaya başlayan akımlardan Batıcılığı revize edip kabul eden Cumhuriyet başta İslamcılık

15 Kemaleddin Taş ve Betül Göksuçukur, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din," *Dini Araştırmalar* 22/56 (2019), s.479

olmak üzere Osmanlı ve geleneğine dayanan her şeyi tasfiye etme girişiminde bulunmuştur. Kurtuluş savaşından sonra gelişen ortam sonucunda Müslüman liderlerden ayıklamalar yapılmış Osmanlı'dan bu yana devam eden modernleşme politikalarını daha kararlı uygulamaya başlamışlardır. Bu yüzden Osmanlı Devleti modernleşme politikaları ve Cumhuriyet dönemi politikaları arasında kesinti olamamış bir devamlılık mevcuttur. Son dönemlerine doğru Osmanlı'da ve Cumhuriyetin ilk zamanlarında bürokratik kadroda bulunan İslami kimlikli isimler, aydınlar sindirilmek için yer yer idam ve hapis cezasıyla sindirilmeye çalışılmıştır. Zamanla sindirilmeye çalışan bu kitle, dini hassasiyeti olan kişilerin öncülüğünde gizliden çalışmalar yapmaya mecbur bırakılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet sonrası dönemde İslamcılar artık bir İmparatorluk değil sadece dindar kimseler kaldığıyla yüzleşmişlerdir. Cumhuriyet modernleşmesi ile birlikte Osmanlı Devleti ve İslamcılığa ait birçok şey kesintiye uğramıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yoğun baskı ve otoriter uygulamalar, İslamcılığı ancak "kendisi olmamakla" tarif edilebilecek tezahür ve ifade kalıpları içerisinde varlığını sürdürebilen bir muhalefet konumuna itmiştir. O dönemde İslamcılık adına Cumhuriyete yönelik olarak gelişen muhalefet, "siyasal" olmaktan ziyade "kültürel" [16] olmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyetle birlikte dini değerlerin siyaset başta olmak üzere tüm toplumsal alanlarda bir kışkırtıcı bir güç olmaması için yapılan bir takım girişimler olmuştur. Aslında devlet o yıllarda yeni bir din anlayışı da getirmeye çalışmıştır. İslam dinini Batıda sık gördüğümüz bireysel bir vicdan muhasebesi olarak görme düşüncesi farklı politikalar uygulamayı gerekli kılmıştır. Devletin kontrolü ele alabilmek için Kur'an ve Hadis araştırmaları için görevlendirmeler yapması, Türkçe ezan uygulaması, medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Anayasa da bulunan devletin dini İslam'dır ibaresinin çıkarılmasıyla kurumsal görünümü bitirmek hedeflenmiştir. 1930'da denenen ikinci kez demokratik hükümet kurma hedeflerinin yarım kalmasıyla başlayan ve 1945'e kadar devam eden tek parti dönemine kadar Türk modernleşmesi ciddi bir toplumsal kopuşa sebep olmuştur diyebiliriz.[17]

İslamcı düşüncenin kamusal alandan bertaraf edilmesi çok partili hayata geçişle birlikte kırılmaya uğramış yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle 1940'ların sonlarında çok partili hayata geçişle birlikte devletin din politikasının sağcı partilerin iktidar deneyimleriyle şekillendirilmesi sonucunda İslam'a karşı tek bir yaklaşım yerine, dönemsel koşullara bağlı olarak katmanlı ve değişken stratejiler kullanılarak dinamik bir politika uygulanmıştır. Bu politika, İslami yapılanmayı sürekli olarak devletin kontrolüne ve çıkarlarına dahil etmek suretiyle, toplumsal muhalefetin ciddi tepkiler vermesini engellemiştir.

16 Mahsum Aytepe, "Doğuştan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4(1) (2016), 175-176.

17 Aytepe, *"Doğuştan Günümüze İslamcılığın Seyri"*, s.176

Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

Türkiye'de demokrasiyi kurma çabaları, yaklaşık iki asırlık bir tarihi geçmişe sahiptir.[18] Bu demokratikleşme sürecini sadece Cumhuriyet sonrasına bakarak ele almak çok doğru ve kapsamlı bir değerlendirme olmaz. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nden bu yana incelememiz gerekirse 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar süren dönemde farklı dönüşümler meydana gelmiş, halkı temsil eden temsilcilerin bulunduğu meclisler oluşturulmuştur. Meclislerin oluşturulması demokrasi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi bu anlamda bir dönüm noktası diyebileceğimiz nitelikte önemlidir. Meşrutiyet döneminde imzalanan Sened-i İttifak ve Tanzimat fermanı bu adımların başlangıcıdır diyebiliriz. Tanzimat Dönemi (1839-1871), Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın liderliğindeki reformlarla damgalanmıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 3 Kasım 1839'da okunarak Tanzimat Fermanı'nı başlatmıştır. Bu ferman, temel hakları içeren bir haklar bildirgesidir.

Meşrutiyet Dönemi (1876-1918) ise önemli bir gelişmeyi içerir: Meclis-i Mebusan'ın açılması ve bir Anayasa'nın oluşturulması. II. Abdülhamit'in 23 Aralık 1876'da duyurduğu Kanun-i Esasi ile resmi olarak anayasal bir rejime geçilmiştir. Ancak Kanun-i Esasi, padişahın yetkilerini tam olarak sınırlamamış ve toplumsal sözleşmenin resmi bir ifadesi olmamıştır. "II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı tarihinde siyasî mücadelelerin hız kazandığı görülür. Bu mücadelelerin II. Meşrutiyetten itibaren siyasî partiler halinde organize olması, modern çağın siyasî gelişmelerini hayata geçirmiştir."[19] Osmanlı'da bulunan cemiyetler aslında birer siyasi partilerin kurulmasına öncülük etmiş padişahın sınırlarına yakalanınca gizliden faaliyet yürütmeye çalışmışlardır. Vatandaşlara cemiyet kurma hakkı verilmiş ve cemiyetler kanunu ile bu karar hukuki bir statüye getirilmiştir. Özgürlük alanlarının açılmasıyla çokça siyasi parti kurulmuştur. Buradan sonuçla "1908 ve 1912 yılları arasındaki dönemin, çoğulcu demokratik siyasete sahne olduğu söylenebilir."[20] 1919'da Sivas Kongresi ile Cemiyetler tek çatı altına toplanmış Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında toplanmıştır. Ardından 1919'da Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış daha sonra da 23 Nisan 1920'de birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bu mecliste farklı görüşleri temsil eden birden fazla grup vardır. Bir yandan ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü duruma dikkat ederek 1921 yılında bir anayasa metni hazırlanmıştır. Teşkilat-ı Esasiye diye bildiğimiz 1921 Anayasası milletin hakimiyetini yansıtan ilk belge olması açısından önemlidir. 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal dokuz maddelik bir program yayınlamış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir siyasi partiye dönüşeceğini açıklamıştır. 9 Eylül tarihinde seçimden önce yapılan açıklamalara binaen

18 Davut Dursun, *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*, (İstanbul: Şehir Yayınları, 2001), s.24

19 Yakup Ateş, "Türk Siyasal Hayatında Temel Sorunlar Dersi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (2017), s.7

20 Ateş, *Türk Siyasal Hayatında Temel Sorunlar Dersi*, s.7

Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Halk Fırkası resmen kurulmuştur. Halk Fırkası'nın kurulmasından sonra inkılap faaliyetlerine yoğunlaşma olmuş ve artış göstermiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi aynı zamanda hilafetin kaldırılması, Tevhit-i Tedrisat ile eğitim öğretiminin birleştirilmesi, Şeriat ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması gibi inkılaplar hızlı ve büyük olduğu için toplumun bazı kesimlerince olumsuz karşılanmış tepkiler meydana getirmiştir. Bu farklı partilerin kurulmasına olanak sağlasa da zamanla kurulan partiler bir bir kapatılmış 1923 ve 1946'lı yıllar arası tek partili dediğimiz dönem başlamış Türkiye, demokratikleşme yolunda henüz istediği noktaya ulaşamamıştır.

Çok Partili Hayata Geçiş Nedenleri

Geçtiğimiz bölümde de anlatıldığı gibi Osmanlı'dan bu yana Türkiye demokratikleşme yolunda birçok kez girişimlerde bulunmuş fakat istediği sonucu elde edememiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde halk İsmet İnönü İktidarına karşı ciddi şekilde tepkili ve öfkeli bir konuma gelmiş parti halkın gözünde görünür bir itibar kaybı yaşamıştır. Halkın talep etmediği reformlara yabancı kalması bunun yanında yine sonuç vermeyen ekonomi politikaları halkı etkilemiştir. Diğer yandan 1923'lerden bu yana devletin kendi büyütmeye çalıştığı burjuva sınıfı ortaya çıkmış ve giderek sesini yükseltmeye başlamıştır. İç nedenleri kendi içinde incelediğimizde sosyal ekonomik baskılar, uygulanan bazı vergi uygulamaları ve çıkarılan kanunlara karşı oluşan tepki, sınıfsal etkenler demek doğru olacaktır. Tüm bunların yanında artan Sovyet tehdidini de koyarsak aslında iç ve dış nedenler çok partili hayata geçişi neredeyse zorunlu hale getirmiştir.

İslamcı Düşüncenin Demokrat Parti Ve Adalet Partisi'nde Yer Alması

Demokrat Parti

Bu başlığa kadar olan kısımda çok partili hayata geçiş süreci iç ve dış faktörlerine kısaca değinilmiştir. Bu bağlamda Demokrat Parti ile çok partili hayata geçiş süreci başlamıştır. Bu kısımda da İslamcı düşünce geleneğinin uzun bir aradan sonra tekrar nasıl siyaset sahnesine geri döndü, Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nde nasıl kendisine yer bulduğu gibi sorular cevaplanacaktır. İlk olarak Demokrat Parti'nin kuruluş yıllarına bakarsak siyasi bir ültimatom da diyebileceğimiz Dörtlü Takrir önergesinin kabul edilmemesinin ardından önergeyi sunanlar yani Fuat Köprülü ve Adnan Menderes partiden ihraç edilmiştir. Celal Bayar'ın da istifasının ardından İnönü-Bayar görüşmüş yeni bir parti kurma noktasında uzlaşılmıştır. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuştur.[21] Bakıldığı zaman CHP ile Demokrat Parti arasın-

21 Taner Zorbay,"Demokrat Parti Döneminde Din Ve Devlet İlişkileri," Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, (2016), s.36

da tüzük ve program açısından bir fark görülmemektedir. Parti programında halkın temel hak ve hürriyetlerine kavuşması, vatandaşlar arasında hukuk eşitliği, özellikle demokrasi vurgusu dikkat çeken ayrıntılardan biridir. Temel insan haklarının ve onurunun birlikte olması gerektiği ve devletin mevzuatında bu ibarelerinin bulunmaması gerektiği dile getirilmiştir. Atatürk ilkelerinin de geçtiği programın bazı maddelerinde din, milliyetçilik, laik siyaset ve inkılapçılık konusundaki duruşuna bakıp değerlendirilebilir.

Madde 13. Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız.

Partimiz, bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş, gözü ile bakarız.Bu ana görüşlerin tatbikatta yer almasına dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız. [22]

Madde 14. Partimiz laikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı Şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. 23 Üniversite içinde yer almış İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.

Madde 15. Partimiz, inkılâpçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine sürekli uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye eriştirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbike konulması manasında anlar.

Program maddelerinde de gördüğümüz üzere, Demokrat Parti'nin laiklik, milliyetçilik ve din gibi konularda Cumhuriyet Halk Partisi'nden çok da farkı ve ayrışan bir yönü yoktur. Fakat laikliği açıklarken bunun din karşıtlığı olmadığını, din özgürlüğünün de temel hak ve hürriyetlerden sayıldığı 'İnsanlığın mukaddes haklarından' vurgusu yapılması çok önemli

22 Madde 13,14 ve 15 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1995), s.663-664

bir detaydır.[23] Aynı zamanda programda belirtilen bir diğer madde, din adamlarının yetiştirilmesi ve din eğitimi konusudur. Halkın ve dönemin en büyük ihtiyaçlarından birine karşılık vermesi bakımından önemlidir. Demokrat Parti'nin ilk kuruluş zamanlarında CHP'nin onu çok büyük bir tehlike olarak görmediğini söyleyebiliriz. Ancak Demokrat Parti, her geçen gün elini daha da güçlendirmiş ve güçlü bir iktidar olabilme ihtimalini artırmıştır. 1946'da yapılan ve şaibeli olarak nitelendirilen seçimle birlikte iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimde, kimilerine göre hızlı bir şekilde CHP'liler DP'leşmiş DP de biraz CHP'leşmiştir. Çünkü seçim sonucunda DP kazanamamış olsa da, CHP DP ile dişe diş bir rekapet yürüteceğini anlamıştır. CHP'nin 1947 'deki kongresine baktığımızda, DP'nin programına yetişmek için din söylemine karşılık olarak, okullarda din eğitimine izin vermek gibi çeşitli uygulamlar görülebilir. DP dönemin İslami yayın organı olarak bilinen Sebilürreşad tarafından da sıcak karşılanmış olması ve laikliği açıklarken din ve vicdan hürriyetlerinin dokunulmazlığı gibi kavrmlara yer vermesiyle halk tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Demokrat Parti, siyasi hayatına başladığı ilk günden itibaren din ile ilgili açık bir siyasi dil kullanmamış, fakat uzun süren tek parti dönemindeki baskılanmış ve katı dinsel söylem ve eylemlerin de artık devam etmeyeceğinin sinyalini çok net bir ifade ile ortaya koymuştur. DP'nin bu din ile ilgili söylemleri iktidarı etkilemiş, onlar da daha ılımlı bir siyaset dili ve benimsemiş ve faaliyetlerde bulunmuşlardır. DP'nin ulaştığı bu politik başarının nedeninin ise Karpat şöyle ifade etmektedir:

> Demokratların 1946-1950 devresinde, hatta daha da sonra, en büyük başarıları, sıradan vatandaşa olan inançları sayesinde kitlelerin desteğini sağlayabilmiş olmalarıdır. Başlı başına bireyin doğuştan birtakım yetenekleri bulunduğunu kabul etmek, bireysel düşüncelere değer vermek ve politikaya fiilen katılmasına imkân vermek bile büyük bir yenilikti. Böylece, bireyin toplumu ilgilendiren bir sorun hakkında fikir sahibi olabileceğini reddeden, bilgisizliği sebebiyle halkı hor gören, "seçkin" bir zümrenin halk adına hareket etmesi gerekliliğine inanan, Osmanlı imparatorluğuna ve tek parti devrine özgü usul ve zihniyete son verilmiş oluyordu.[24]

DP döneminde ezanın Arapçaya çevrilmesi, radyo yayınlarına izin verilmesi, eğitim konusundaki adımlar halkı etkilemiş, yıllardır süren baskılardan sonra DP'yi sığınılacak bir liman olarak görmüştür demek çok da yanlış olmayacaktır. Zaten 1955'ten sonra Demokrat Parti'nin din anlamında ciddi söylem farklılığı başlamış, din açık açık ifade edilmiş ve kullanılmıştır. Muhafazakâr kesimden bu yüzden' dini kurtaran parti 'gibi sözlerle fazlaca karşılık bulmuştur.Bu yüzden de tek partili yıllarda hasır altına itilen İslamcı düşünce, çok partili hayata geçişle birlikte kendini Demokrat Parti ile gün yüzüne çıkarmıştır.

23 Zorbay, "Demokrat Parti Döneminde Din Ve Devlet İlişkileri", s.38

24 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınevi), s.454

Adalet Partisi ve Milli Görüş Harketi'nin Ortaya Çıkışı

1960 darbesiyle Demokrat Parti'nin kapanmasıyla Adalet Partisi 1961 yılında kurulmuş 1965'te iktidara gelmiştir. Her ne kadar Demokrat Parti'nin devamı olmadıklarını iddia etseler de, eski DP'li kişileri parti bünyesinde barındırarak muhafazakâr bir siyaset izlemesinden dolayı devamı niteliğinde olduğu iddia edilmiştir. Koalisyon hükümetleri döneminde de iktidarda yer almış, ağırlığını hissettirmiş bir parti olmuştur. Adalet Partisi, kuruluşuyla birlikte aslında sağın toplandığı bir koalisyon partisi görüntüsü çizmiştir. İslami kesimler, etnik milliyetçilik içerisinde olan Türkçüler, Türklüğü ve İslam'ı bir arada tutan Türk-İslam sentezcileri, milletin haklarının en iyi demokratik bir ortamda savunulacağını düşünen liberal demokratlardan oluşan bir parti durumundadır. O dönem AP içinde Nurcular olarak bilinen Nur Cemaatinin önemli bir etkinliği olduğu bilinmektedir. Nurcular, 1973 seçimleri hariç, AP'yi desteklemiştir. Diğer bir İslami grup olan Süleymancıların da AP taraftarı oldukları bilinmektedir. Bu iki İslami grubun AP'ye verdiği desteğin en önemli nedeni, CHP'nin karşısında yer alan en önemli güç olmasıdır. İslami çevreler, AP'yi eleştirmekle beraber desteklemeye devam etmişler, çünkü onlar için CHP'nin iktidar olamaması ve AP'nin taban olarak DP geleneğinden gelmesi etkilidir.[25] Fakat Adalet Partisi'nin uygulamış olduğu ithal İkameci politikalar Anadolu'da bulunan ticaret ve esnaf teşekküllerini için büyük bir yıkım olmuştur. AP'nin özellikle Marmara Bölgesi'ndeki sanayileri desteklemesi, özellikle Koç, Sabancı ve Taşkent gibi büyük kartellerin oluşmasına neden olmuş, Anadolu'nun rekabet gücünü azaltmıştır. Buna bir tepki olarak, AP'nin desteklediği Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, bir değişim yaşamıştır. TOBB seçimlerini, Anadolu sermayesini temsil eden, Necmettin Erbakan kazanmıştır.[26]Erbakan daha sonra AP'den aday olmak istemiş ama kabul edilmemiştir. Bu gelişmelerle beraber artık İslamcılar AP içinde varlıklarını devam ettiremeyeceklerini anlamışlar, bu yüzden siyasal bir temsile ihtiyaç duymuşlardır. Bu da Milli Görüş'ün ortaya çıkışı ve Milli Nizam Partisi'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Milli Nizam Partisi

Millî Görüş, 1960'ların sonuna Bağımsızlar Hareketi olarak ortaya çıkmış, siyaset parti/ metodunu kabullenmiş, yeni bir örnek, doktrin olarak Adil Düzen tezini ortaya koyan bir siyasal ıslahatçı İslam'ı hareketin ismidir.[27]Necmettin Erbakan'nin AP'nden aday olamamasıyla birlikte daha sonraları partisiz aday olma, mecliste grup kurma çabaları ve bağımsız aday olarak seçime katılma gibi girişimler istenilen sonucu vermeyince bir parti tüzel kişiliğe ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. İlk hareket alınan nokta İslam'da önemli bir yeri olan 'şura' yani danış-

25 Osman Tarım, "27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi Ve Türkiye", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.74

26 Tarım,"*27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi Ve Türkiye* ", s.77

27 Talip Tuğrul, "Milli Görüşün temel Kriterleri", *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10(2), (2017), 617-657

ma, istişare durumunun gerçekleşmesi bir icazet alınmasıdır. Bunun için Süleyman Arif Emre ve Hasan Aksay'ın da olduğu bir grup, dönemin Nakşibendi Şeyhi Mehmet Zahit Koku'nun yanına gitmiş, ziyarette bulunmuş ve parti kurma isteklerinden bahsetmiş, icazet almak istediklerini ifade etmişlerdir. Kotku'nun parti için olur vermesi Nakşibendi Tarikatı'nı partinin önemli bir dinamiği yapmıştır. Kotku'nun parti kurulması ile ilgili bu sözleri ifade etmiştir;[28]

> Sultan Abdülhamit Han'ın tahtan indirilmesinden sonra ülkenin yönetimi batı taklitçiliği yapan masonların eline geçmiştir. Bunlar bir azınlıktır. Milletimizi temsil edemezler, yönetimin milletimizin gerçek temsilcilerine geçmesi için çalışmanız kaçınılmaz bir tarihi vazifedir. Bu teşebbüse katılın ve eğer arkadaşlarınız istiyorsa bu işin başına geçin. Çalışmaya başlayın. Şimdiye kadar geç bile kalınmıştır[29]

Kotku'nun sözlerinden yola çıkarak 20 Ocak 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi ve Nakşibendi tarikatı arasında bir bağ oluşmuş ve bu Milli Nizam Partisi'nin siyasi kimliğini etkilemiştir. Parti, herhangi bir seçime katılmamasına ve kısa süren siyasi hayatına rağmen Modern Türkiye'deki ilk İslamcı parti olması ve Türk siyasi hayatında uzun bir dönem merkezi öneme sahip olan Millî Görüş Hareketi'nin doğuşuna temel oluşturması itibariyle oldukça önemlidir.[30] Kuruluş beyannamesinde, Milli Nizam Partisi'nin halkın kendi özünde bulunan fazilet ve ahlakından doğduğunu, Allah'ın da yardımıyla Türk milletinin büyük başarılar elde edeceğini geçmişte Batıya karşı kazanılmış zaferlerin de ardında ilahi bir güç olduğunu ifade etmiş, ilim ve fen konusunda olduğu gibi ahlaki noktada da Batıdan üstün olduğumuza değinmiştir. Programın ilk üç maddesini açıkladığı esas gaye bölümünde "milletimizde bulunan yüksek ahlak ve faziletin, kuvveden fiile çıkarılması; cemiyetin nizam ve huzurunun sağlanıp saadete erişilmesinin"[31] hedeflendiğini söylenebilir. İktisadi bakış açısına baktığımız zaman tüm dünyanın temel aldığı iki unsur olan Kapitalist sistem ve Komünizmdir. Bu iki unsurun uygulandıkları toplumlarda adaletsiz bir bölüşüm, kargaşa, yolsuzluk getirdiği huzur ve refahtan uzak oldukları ifade edilmiştir. Bu iki sistemden Komünizm, insan tabiatına aykırı olarak insan hürriyetini elinden almakta ve ülkeleri hapishane hayatına çevirmektedir. Kapitalist sistemde ise, faizciliğin yaygınlaşması ile para belli ellerde toplanmakta, para meta haline gelmekte ve insanın paranın kölesi yapılmasıyla sınıf farklılıkları doğmaktadır.[32]

İslamcı bir söylemin egemen olduğu MNP'sinin program ve vaatlerinde maddi bir kalkınmanın yanında manevi kalkınmaya önem vermiş faize karşı çıkmış, ağır sanayi yatırımları-

28 Ömer Çaha ve Ömer Baykal, "Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19(3), (2017) s.794

29 Süleyman Arif Emre, *Siyasette 35 Yıl*, (İstanbul: Akabe Yayınları, 1990), s.185

30 Ensar Kıvrak, "Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme ", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 6(12), (2020), s.137

31 Milli Nizam Partisi Tüzük Ve Program, TBMM, s.5

32 Milli Nizam Partisi Tüzük Ve Program, TBMM, s.19-20

nın artması gerektiğini ifade etmiş, Avrupa Birliği'ne girilmesine sıcak bakmamıştır. Partinin ömrü çok uzun sürmemiş, laikliğe karşı çalışmalar yürüttüğü maksadıyla Başsavcılık tarafından 5 Mart 1971'de dava açılmıştır. 20 Mayıs 1971'de "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olduğu" nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

Milli Selamet Partisi

Partinin kapatılmasıyla birlikte Erbakan İsviçre'ye gitmiş bir süre kalmıştır. MNP'nin kurucu kadro ve yöneticileri ile ilgili herhangi bir ceza uygulaması olmamıştır. Aynı kadro, yine benzer bir tüzük ve programla 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisini (MSP) kurmuşlardır. MSP, İslamcılık söylemlerinin fiiliyata dönüştüğü bir parti olmuştur.[33] MSP programında MNP kıyasla daha ılımlı bir dil tercih etmiş, dış politika konusunda daha temkinli bir yaklaşım benimsemiştir. Bu konudaki en belirgin örnek, MNP'nin programında en sonda yer alan dışişleri personel yetiştirme meselesi MSP programında ilk kısımlarda yer almıştır. Düşük profilli bir dış politika yaklaşımı sergileyen MSP, MNP'nin programında önemle vurguladığı kırmızı çizgiler diye ifade edebileceğimiz dış politika anlayışı ve uluslararası anlaşmalara uyulması adaletin ve özgürlüğün daha sınırlı bir şekilde işlenmesi maddesi yerine "tarihi karakter ve haysiyetimizin ifadesi olan hak ve adalete ve ahitlere bağlılık ve karşılıklı eşit muameledir.[34] Maddesini ekleyerek daha farklı bir politika benimsemiştir. Parti kısa süre içinde 42 şehir ve 300'e yakın ilçede örgütlenmiş, bu başarının nedeni olarak da MNP'nin devamı olmuş olması önemli bir faktördür.

MSP'nin parti programı kendisine has ideolojisi olarak anılabilecek; erdemler ve geleneksel manevi değerlere yapılan vurgulara ek olarak inanç özgürlüğü, dini eğitimin desteklenmesi, gençlere ahlak öğretimi, Türkiye'nin Müslüman komşularıyla iyi ilişkiler kurması ya da diğer taraftan doğum kontrolüne karşı çıkması gibi vurgulara sahiptir. Bu haliyle siyasal partilerin geçiş toplumlarında, toplumu oluşturan topluluklara "kimlik" kazandırıcı evrensel işlevi bağlamında geleneksel topluluğun kimliğini modern parti politikasıyla canlandırıcı özelliğe sahiptir.[35] Yapılan 1973 seçimlerinde Milli Selamet Partisi 1,265771 kayıtlı seçmenden %11,8 oy almış ve 48 milletvekili çıkarmıştır. 1974 'te yapılan seçimlerde ise CHP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. İslami esasları referans alan ve siyasi çizgisini bu kadar net ifade eden bir parti ilk defa iktidarda yer almıştır. Daha sonra 12 Eylül 1980 darbesiyle Milli Nizam Partisi kapatılmış siyasi hayatına son verilmiştir.

33 Tahsin Hazırbulan, "Milli Görüşün İlk Yerel Seçim Tecrübesi: 9 Aralık 1973 Mahalli Seçimleri", *Turkish Studies Dergisi* 12(8), (2017), s.39

34 Milli Selamet Parti programı Madde 41

35 Hazırbulan, *"Milli Görüşün İlk Yerel Seçim Tecrübesi: 9 Aralık 1973 Mahalli Seçimler"*, s.398

Sonuç

İslamcılık, bir ideoloji olarak 19. yüzyılın başlarında, sömürgeleşmeye karşı olarak Müslüman devletlerin Batılı devletler karşısında geriye düşmesi sonucu ortaya çıkmış, İslam'ı bir bütün olarak hayata entegre etmeyi amaçlayan ve en saf haliyle, sonradan eklenen hurafelerden ve dogmatik fikirlerden uzak bir şekilde yaşanılması gerektiğini savunan bir ideolojidir. Osmanlı'nın da son dönemlerinde en net haliyle II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmış, İttihat-ı İslam düşüncesi etrafında şekillenmiş bir düşünce olarak karşımıza çıkmıştır. O dönem bir kısım aydın ve düşünür, İslam'ı ve dini geri kalmışlığın nedeni olarak görmüş; aksine bir kısım da İslam ilerleyişe mâni olmadığını, asıl geri kalmışlığın nedenin dinden uzaklaşılmış olmasıdır fikrini savunmuştur. Fakat aynı dönemlerde savaş sonucu ulus devletlerin ortaya çıkışı ve milliyetçilik akımının yükselişi, ele aldığımız İttihat-ı İslam düşüncesini hezimete uğratmıştır. Osmanlı'nın çöküşünün ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde daha çok Batıcılık eksenli politikalar benimsenmiş, toplumsal alandan ve siyasetten dini ve İslam'ı tamamen tasfiye edici politikalar uygulanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra İsmet İnönü'nün yön verdiği Milli Şef Dönemi diye adlandırdığımız yıllar, tek partili dönem olarak geçmiş; Türkiye Cumhuriyeti demokratikleşme konusunda birçok kez denese de istediği sonuçları elde edememiştir. Tek partili dönemde İslamcılık tamamen rafa kalkmış, halk inanç ve özgürlüklerini yaşama noktasında zorlu bir dönem geçirmiştir. Baskı ve sıkıntı ile geçen uzun yılların ardında Demokrat Parti muhalefet olmuştur. Demokrat Parti, o dönem Türkiye'nin demokratikleşme çabasına çok büyük bir katkı sağlamış olup aynı zamanda halkın bir seçeneği daha olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca din ve vicdan hürriyetlerinin korunacağına dair teminatlar vermesiyle İslamcı düşüncede olan kesimle yakınlaşma sağlamıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle halkın dini alandaki özgürlüklerini elde etmesi ve partinin özellikle hak ve özgürlüklere yaptığı vurgu, halk tarafından sevilmesine ve benimsenmesine neden olmuştur. Daha sonra darbe sonucu kapatılan Demokrat Parti geleneğini devam ettiren Adalet Partisi iktidara gelmiş, 12 Mart Muhtırası öncesinde dini değerleri ön plana alan, "İslamcı" olarak değerlendirilen kesim Adalet Partisi içerisinde kendi görüşlerini yansıtabilecek alanı yeterli bulmamıştır. Bununla birlikte partide meydana gelen bölünmeler, Milli Nizam Partisi'nin kuruluşunu sağlamış ve Millî Görüş Hareketi ortaya çıkmıştır. Milli Görüş dediğimiz hareket ise hem maddi kalkınmayı hem de manevi kalkınmayı hedeflemiş, tamamen İslami usul ve kaidelere göre bir yönetim biçimini savunmuştur. Millî Görüş'ün kurucu kriteri olarak Milli Nizam Partisi, Türkiye'deki ilk İslamcı parti olması bakımından İslamcı düşünce için önemidir. Millî Selamet Partisi ise ilk defa bu kadar net İslami bir söyleme sahip partinin iktidarda olması noktasında önem arz eder.

Genel anlamda Osmanlı'dan bugüne kadar olan süreç incelendiği zaman, medeniyetinde ve toplumsal normlarında İslam'ı bir temel unsur ve yönetim şekli olarak benimsemiş İm-

paratorluktan sonra ulus devlet oluşturma süreci zorlu geçmiştir denilebilir. Yeni geçilen rejimde laiklik temel esas alınmasına rağmen halk, dinini istediği gibi yaşayamamış, hürriyetlerinden yoksun bir duruma düşmüştür. Türk siyasetinde İslamcı siyasi düşünce tek partili dönemde yoğun baskılanmanın ardından Demokrat Parti ile tekrar siyaset sahnesine gelmiş fakat en canlı dönemini Millî Görüş'ün ortaya çıktığı dönemle birlikte yaşamıştır. Milli Görüş, İslamcı düşüncenin gelenek haline gelmesini sağlamış ve hala da etkilerini devam ettiren bir harekettir. İslamcı Siyasi Düşünce geleneğinin yapı taşı konumundadır.

Kaynakça

Aktay, Yasin. Murat Gültekingil ve Tanıl Bora. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* C. 6 *İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2004

Ateş, Yakup. Türk Siyasal Hayatında Temel Sorunlar Dersi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2017

Aytepe, Mahzum. "Doğuştan Günümüze İslamcılığın Türkiye Seyri: Bir Sınıflandırma Denemesi". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(1). (2016): 175-176

Çaha, Ömer ve Bircan Şahin. *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*. Ankara: Orion. 2013.

Çaha, Ömer ve Ömer Baykal. "Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19(3). (2017)

Dursun, Davut. *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi*. İstanbul: Şehir Yayınları. 2001

Emre, Süleyman Arif. *Siyasette 35 Yıl*. İstanbul: Akabe Yayınları. 1990

Hazırbulan, Tahsin. "Milli Görüşün İlk Yerel Seçim Tecrübesi: 9 Aralık 1973 Mahalli Seçimleri". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 12(8). (2017)

Kara, İsmail. *Din ile Modernleşme Arasında*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 2003

Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (I-II*). İstanbul: Dergah Yayınları. 2011

Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınevi, 1967.

Kıvrak, Ensar. "Milli Nizam Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme". *Sosyal ve*

Kültürel Araştırmalar Dergisi 6/12. (2020).

Komuşoğlu, Ayşegül ve Gül M. Kurtoğlu Eskişar. *Siyasal İslam'ın Farklı Yüzleri*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2009.

Tarım, Osman. "27 Mayıs'tan 12 Mart'a Adalet Partisi ve Türkiye." Yüksek Lisans Tezi.

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Taş, Kemaleddin ve Betül Göksuçukur. "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din". *Dini Araştırmalar*. 22(56) (2019): 463-488.

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu**. "**Milli Nizam Partisi: program ve tüzük**"** *https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/d209e032-2ab6-464a-bf42-388e4a07a128*

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, "Milli Selamet Partisi: Program ve Tüzük."

https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=167303&shelfbrowse_itemnumber=71093

Tuğrul, Talip. "Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi.* 10(2). (2017): 617-657.

Tunay, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*. İstanbul: Arba Yayınları, 1995.

Türköne, Mümtaz'er. *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim,1994.

Uzun, Necmi. "Türkiye'de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları Ve Dönüşümü". Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi. 2011

Zorbay, Taner. "Demokrat Parti Döneminde Din ve Devlet İlişkileri". Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü. 2016.

İbn Teymiyye'nin Moğol İlhanlı Devleti Adına Vermiş Olduğu Fetvaların Radikal Örgütler Tarafından Güncellenmesi

Büşra Erdem*

Öz: İbn Teymiyye, 12. ve 13. Yüzyıllar da Moğolların, Haçlıların, aşırı Şii fırkaların İslam coğrafyasına yapmış olduğu katliamlara tanıklık etmiş, bu süreçte hem fikri hem de siyasi mücadelede bulunmuştur. Moğolların Müslüman olmasıyla birlikte, onlara karşı cihad etme konusunda kendisine soru sorulduğunda ise Moğol-İlhanlı Devleti'nin mürted olduğunu, Ridde ehline benzediğini söyleyerek onlarla cihadı farz kılmıştır. Bunun temelinde ise Moğol-İlhanlı Devletinin Müslüman olduktan sonra da İslam Coğrafyalarında ki zulümlerine devam etmesi, Cengiz Han yasaları ve İslam şeriatını sentezleyerek birlikte uygulama faaliyetleri vardır. Çocukluğundan beri içerisinde bulunduğu kriz ortamının karakterine ve fikirlerine yansıması söylevlerinde ve eylemlerinde kendisini göstermiştir. Moğol-İlhanlı Devletine, Haçlılara ve İslam akidesi dışında kalan fikirlere karşı coşkulu vaazlar, radikal söylev ve eylemlerde bulunmuş, halkı cihada ve mücadeleye ikna etmek için elinden geleni yapmıştır. İbn Teymiyye Hanbelî/Selefi ilim geleneğini yaşadığı ortamın özellikleri doğrultusunda teorik bilgilerin pratiğe aktarılabilmesi için yeniden reforme etmiş, sistemleştirmiştir. Araştırmamızın daha anlaşılır ve sistemli ilerlemesi adına öncelikli olarak İbn Teymiyye'nin muhatabı olan Moğol-İlhanlı Devleti'nin, İslam coğrafyalarıyla olan teo-politik ilişkisini Müslüman İlhanlı hükümdarlarının saltanat süreçleri bazında ele aldık. Burada özellikle devlet düzeninde yapmış olduğu İslami reformlarla Cengiz Han yasalarını sentezleyen Gazan Han üzerinde daha ayrıntılı durulmuştur. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemin özelliklerini genel çerçevede Moğol-İlhanlı hükümdarları üzerinden aydınlattıktan sonra onun siyasi ve itikâdi düşüncelerine yer verdik. Daha sonra ise İbn Teymiyye'nin siyasi ve itikâdi düşünce sisteminin modern dönem radikal örgütler tarafından bir silah olarak kullanılmasından, güncelleşerek dinsel şiddete yol açmasından bahsettik. Bu süreçte İbn Teymiyye'nin sistemleştirdiği Selefi ilim geleneği siyasi boyut ve radikallik kazanarak karşımıza Vehhabilik, daha sonra ise Cihadi ve Suudi Selefilik olarak çıkmıştır. Radikal örgütler ve kitleler kendi çizdikleri sınırların dışında kalan kimseleri özellikle farklı mezhep ve fikir akımlarını tekfir ederek onlara karşı cihadı farz kılmışlardır. Böylece içinde bulunduğu kriz ortamından kurtuluşu hızlı ve kökten isteyen bireyler, reaksiyoner liderlerin etrafında toplanmış dinsel şiddeti meşrulaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Teymiyye, Radikalizm, Cihad, Dinsel Şiddet, İdeoloji.

Tarihi Sosyal ve Siyasal Yönleri ile Dönemin Analizi

İbn Teymmiyye'nin Moğol İlhanlı devleti adına vermiş olduğu fetvaları doğru anlayabilmek, analiz etmek ve günümüz radikal örgütler arasındaki bağlantıyı daha sağlıklı kurabilmek adına fetvaların verilmiş olduğu dönemin teo-politik alanda incelemesi ile başlamak gere-

* Büşra Erdem, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi. İletişim: busra109500@gmail.com,

kir. Moğol İlhanlı devletinin 77 yıllık hükümdarlık sürecinde dini alandaki değişimler siyasete de etkili olmuştur. Bu süreçte Moğol İlhanlı devleti hükümdarlarının genelde Cengiz Han yasaları ve İslam şeriatının, özelde ise Sünni- Şii mezhepler arasındaki çatışmaları göze çarpmaktadır. Teo-Politik alandaki çatışmaların yönetime ve halka yansımalarına karşı İbn Teymiyye'nin Moğol İlhanlı devletine aldığı tavır bugünkü radikal örgütlerin nüvesini oluşturmuştur.

Moğol İlhanlı devletinin teo-politik sürecini, devletin kuruluş ve yıkılış süreci kapsamında ele almak yerine konu adına bizleri daha çok ilgilendiren, İslam'la tanışma ve kabul döneminden başlatmak gerekir. Bu dönemleri İslami coğrafyaya hâkim oldukları Hülagü Han dönemi ve İslam'ı kabul dönemi olan Ahmed Teküder ile başlamaktadır. Müslüman coğrafyası ve İbn Teymiyye'nin fikri mücadelesinin nüvelerinin Hülagü Han döneminde, kendisine verilen görevler neticesinde atıldığını söyleyebiliriz. Ancak İbn Teymiyye ile ilişkilerin daha yoğun olduğu ve dini-siyasi reformları ile dikkati üzerine çeken Gazan Han dönemi üzerinde daha fazla durulacaktır.

Hülagü Han Dönemi (1256-1265)

Moğol İlhanlı devleti kurucusu Hülagü Han, Cengiz Han'ın torunudur. Çocukluğunda topraklarını kaybeden ve zayıflayan Moğol devletinin canlanması adına Mengü Han, Hülagü Han'ı Yakın doğuya göndermiştir (Türk Diyanet Ansiklopedisi [TDV], 1998). Hülagü Han'a verilen görevlerin İslam dünyasındaki yansımaları hiçte iç açıcı değildir. Hülagü Han'a verilen bu kritik görevlerden kısaca bahsedecek olursak bunlardan ilki Ön Asya'da Moğol devletinin tüm çabalarına rağmen bir tehdit olarak varlığını sürdüren İsmaili meselesidir TDV(2001). Bir buçuk asır boyunca İsmailiyye mensuplarının oluşturdukları kaos ortamı Moğol devleti için artık önüne geçilemez bir unsur haline gelmiş olacak ki Mengü Han'ın Hülagü Han'a vermiş olduğu görevlerin ilkini İsmailiyye tehdidine son verilmesi oluşturmaktadır. Bu görevi başarıyla yerine getiren Hülagü Han Şii-İmamiyye âlimlerinin önde gelen isimlerinden biri olan Nasireddin Tusi'yi de İsmaililer'in elinden kurtarıp himayesi altına alarak baş yarguci gibi önemli mevkilere getirmiştir. Moğol-İlhanlı devleti yönetiminde Moğol olmayan ve Hülagü Han ile aynı dini paylaşmayan Nasireddin Tusi, Şii bir Müslüman'dır bu durum ilerleyen süreçte Moğol-İlhanlı devleti adına Bağdat meselesi ve Sünni-Şii çatışmasında etkili olmuştur. (Yuvalı, 2019, s.140-143).

Hülagü Han'a verilen bir diğer önemli görev ise İslam dünyasının önderliğini üstlenen Bağdat Abbasi Halifeliği'nin itaat altına alınmasıdır. Siyasi olarak Halife'nin her ne kadar otoritesi kalmamışsa da Müslümanların lideri konumundadır. Bağdat'ın kuşatılması, Abbasi Halifesi'nin ortadan kaldırılması yönünde Nasireddin Tusi'nin de etkisi büyüktür ayrıca bu süreçte Moğollar ile Şiiler arasındaki iletişimi ve güvenliği sağlamıştır. Şiilerin güvenliğini ve kut-

sallarını koruyan bir diğer önemli kişi ise Hülagü Han'ın ünlü bitikçisi Seyfeddin'dir. Bitikçi Seyfeddin Bağdat'ın işgalinde Şiilerin yaşadığı beldelerin yağmalanmaması, can kaybının yaşanmaması adına faaliyetlerde bulunmuş, özellikle de Şii Müslümanlar için kutsal kabul edilen Meşhed'in korunması için hususi bir birlik oluşturmuştur. (Yuvalı, 2019, s.163-164).

Hülagü Han kendisine verilen bu ikinci görevde Halife'nin itaat altına alınması adına birçok elçi göndermiştir, Halife ise yanında yer alan vezir ve yöneticilerinin direktifleriyle Hülagü Han ile savaş yolunu tercih etmiştir. Daha sonra her ne kadar orta yolu bulmaya çalışsa da girişimleri boşa çıkmış ve en sonunda Hülagü Han'a teslim olmuştur. Bağdat'ın kuşatılmasında Moğollara Hille'de yaşayan Şii Müslümanlar dışında Nesturi Hıristiyanları da yardımcı olmuştur. Bağdat hem dışarıdan hem de içeriden kuşatılmıştır. Bununla birlikte Halifeyi yanlış yönlendiren vezirleriyle savaşın gidişatı en başında Moğollar lehine belirlenmiştir.

O dönemde İslam dünyasının bilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ın Moğollar tarafından kuşatılması ile insanlar acımasızca katledilmiştir. Aynı zamanda kütüphanelerin, bilim merkezlerinin yakılıp yıkılmasıyla İslam bilim ve kültürüne de katliam yapılmış Bağdat işgal edilmiştir. Bağdat'ın işgali sırasında henüz çocuk olan İbn Teymiyye'nin karşılaştığı bu katliam ortamı gerek Moğol-İlhanlı devleti adına, gerekse Şii Müslümanlar adına vermiş olduğu fetvaların zeminini oluşturmuştur. Hülagü Han'ın Suriye'ye yönelmesi ile Harran'da yaşayan İbn Teymiyye birçok insan gibi ailesi ile birlikte bu zulüm ortamından Dımeşk'e göç etmiştir. Bağdat Abbasi Halifeliğine son verilmesi İslam coğrafyasını her ne kadar derinden etkilese de şehir yeni kurulacak olan Moğol-İlhanlı devletinin başkenti olacaktır.

İslam coğrafyasının birçok bölgesinin Moğol işgalinin altında olmasının yanında geride kalan ve işgal altındaki Müslümanların dayanak olarak sığındıkları Suriye Mısır toprakları ise artık Moğol tehlikesi ile karşı karşıyadır. Kendisine verilen iki görevi de başarıyla sonuçlandıran Hülagü Han'ın üçüncü görevi ise Mısır ve Suriye'nin zapt edilmesidir. Suriye'de de durum Bağdat'tan farklı değildi Ermeniler, Gürcüler ve Haçlı Krallıklarının Moğolların safında olmasıyla birlikte Suriye'de Müslümanlar Moğollara karşı topyekûn mücadele etmek yerine her şehir kendi müdafaasını sürdürmüştür. Moğol gücü karşısında başarısızlığını kabul eden şehirler, katliamdan kurtulmak adına teslim olmuşlardır. Suriye'nin işgalinden ve diğer İslam beldelerin acımasızca katledilişinden sonra Müslümanlar için son kale artık Mısır Memlüklü Devleti olmuştur. Moğolların acımasızca işgalinden kaçıp kurtulanların Hülagü Han'a karşı canla başla savaşmaktan başka çaresi kalmamış, siyasi lider olarak Memlüklü devletine sığınmışlardır.

Hülagü'nün son görevi ise Mısır Memlüklü devletine son vermektir, fakat bu görevinde önceki görevindeki gibi işleri yolunda gitmemiştir. Karşısında kendileri gibi Türk usulü savaş stratejilerini iyi bilen bir yöneticinin olması, ordusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturması, Müslümanların savaşmak dışında başka bir çarelerinin kalmamış olması ve en önemlisi de

Moğol devleti iç siyasetinde karışıklıklarının ortaya çıkması ile yapılacak olan savaşın seyri değişmiştir. Burada dikkatimizi çeken nokta Moğolların dini bir amaçla yayılmacı politika izlememesidir. Hülagü Han'ın Budist olması, Moğol hanedanında ve üst düzey yöneticilerde Müslümanların olması bir engel teşkil etmemiştir. Memlük devleti ve Moğolların karşı karşıya geldiği Ayn Calut savaşında yukarıda saydığımız maddeler neticesinde savaşın galibi Memlüklü devleti olmuştur (Yuvalı, 2019, s. 170-179).

Ayn Calut savaşından sonra Memlük sultanı Kutuz Bağdat gibi Moğol işgalinde olan bazı bölgeleri hakimiyet altına almış ve yöneticilerini değiştirmiştir. İlerleyen süreçte Moğol-Memlük mücadelesi devam etmiştir. Hülagü Han ise Mısır'daki başarısızlığından sonra tekrardan Mısır'ı kuşatma girişiminde bulunmamıştır ve Ayn Calut başarısızlığından sonra Hülagü Han dönemi siyasi mücadelesinde duraklamaya girmiştir ve 1265 yılında vefatından sonra Moğol- İlhanlı tahtına oğlu geçmiştir (Yuvalı, 2019, s.170-179).

Hülagü Han dönemi İbn Teymiyye'nin daha doğru anlaşılması ve analiz edilmesi adına bizler için stratejik önem taşımaktadır. Gerek Hülagü Han'ın Moğol-İlhanlı devletinin kurucusu olması gerekse de kendisine verilen bu üç önemli görevin sonuçlarının Müslüman coğrafyasında bıraktığı etkiler, radikal örgütlerin doğduğu coğrafyaların taşıdığı özelliklerle benzerlik göstermektedir. Sosyal, politik, ekonomik, ahlaki, askeri ve daha birçok noktada ki çözülmeler mezhepsel çatışmalara, ayrımlara ve cihadi yönlü söylevlerin artmasına yol açmıştır.

Ahmet Teküder Dönemi (1282-1284)

Moğol-İlhanlı devletinin üçüncü hükümdarı olan Hülagü Han'ın oğlu Ahmet Teküder tahta veliaht olarak tayin edilmemiş, devlet erkânının desteklemeleri neticesinde tahta çıkmıştır. Ahmet Teküder Moğol-İlhanlı devletinin ilk Müslüman hükümdarıdır. Moğol-İlhanlı devletinin Müslümanlarla olan etkileşimi devletin kuruluşundan itibaren yoğun bir şekilde devam etmektedir. Bu süreçte sadece Ahmed Teküder değil Moğollar arasında tasavvufi grupların İslamlaşma adına zemin hazırladığı görülmektedir. İlk dönem İslam tarikatlarından biri olan, Ahmed er- Rifai'ye nispet edilen Rifaiyyelik Ahmed Teküder'in Müslüman olmasında önemli rol oynamıştır TDV(2008). Ahmed Teküder'in danışmanlarından ve Rifaiyye mensubu olan mutasavvıf Şeyh Abdurrahman bu süreci hızlandırmıştır, okuduğumuz kaynaklarda Teküder'in Ahmed ismini Ahmed er-Rifai'ye tesiri ile aldığı belirtilmiştir (Kafkassam, 2022). Şeyh Abdurrahman'ın Şafii mezhebine bağlı olmasına ilintili Ahmed Teküder'in de Şafii mezhebine mensup olduğunu söyleyebiliriz (Verep, 2018, s.14-15).

Moğol-İlhanlı devleti ile süre gelen yıkımlarda Müslüman halkın İlhanlı devletine karşı sergilediği bağışlayıcı, kin tutmayan tavrının altında İlhanlı toprakları ve sarayının içerisinde yaygınlaşan tasavvufi gruplar yer almaktadır. Burada Moğol-İlhanlı devleti, tarikat liderleri

şeyhlerle dengeli bir politika izlemiştir. Bu denge sayesinde İlhanlı devletinin İslamlaşması, yaptıkları zulmün bastırılması ve en önemlisi farklı tasavvufi grupları birbirine karşı kullanarak bir mekanizma oluşturması İbn Teymiyye'nin hem Moğol-İlhanlı devleti adına hem de tasavvufi gruplar adına selefi düşünce yapısının oluşmasında etkili olmuştur (Kafkassam, 2022).

Ahmed Teküder'in Müslüman olması ilerleyen süreçte sonunu getirecek olan yeğeni Argun Han'ın, sarayın ve Şark Hıristiyanlarının tepkisini çekmiştir (Yuvalı, 2019, s. 240-243). Yaşadığı din değişikliği onun tahtta iki yıl kadar kısa bir süre kalmasına sebep olmuştur lakin burada Moğol-İlhanlı devletinin, hanedan içerisinde henüz İslamiyet'e hazır olmadığını görüyoruz ancak her ne kadar Ahmed Teküder'in Müslüman olması tepki çekse de İslamiyet'e karşı az da olsa saraydaki soğuk havayı kırmış, kendisinden sonra gelecek olan Gazan Han ile İlhanlı devletinin İslamlaşması adına zemin hazırlamıştır.

Ahmed Teküder'in İslamiyet'i kabullenişi birçok kişide soru işareti uyandırmıştır. Müslüman olması ile birlikte Memlüklülerle barış girişiminde bulunmasından ötürü Memlüklüler ve saray yöneticileri Teküder'in din değişikliğini samimi bulmazken Müslümanlar tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Ahmed Teküder'in saltanat sürecinde iç ve dış siyasetini başarılı yürütememesi ve Argun Han ile olan siyasi mücadelesi sonunda nüfuzunu kaybetmiş ve idam edilmiştir (Yuvalı, 2019, s. 243).

Gazan Mahmud Han Dönemi (1295-1304)

Gazan Mahmud Han, Moğol-İlhanlı devletinin altıncı hükümdarı olmasıyla birlikte aynı zamanda bu devletin Müslüman olan ikinci hükümdarıdır. Ahmed Teküder zamanında İslam dinine devlet 1nezdinde sıcak bakılmamış, şahıslardan öteye gidilememiştir. Muhammed Gazan Han'ın Müslüman olması ile birlikte artık devlet yönetiminin resmi dini Budizm'den İslamiyet'e geçmiştir.

Gazan Mahmud Han diğer İlhanlı üyelerinde olduğu gibi Budist bir din eğitimi ve Cengiz Han yasalarının temelinde olduğu Moğol kültürüne göre yetişmiştir. Okuduğumuz kaynaklarda dikkatimizi çeken Gazan Han'ın mensup olduğu dinlerin vecibelerine göre davrandığı hatta bazen ifrata kaçtığı dikkatimizden kaçmamıştır. Örneğin Gazan Han, Budist iken Horasan'da çok fazla Buda heykeli diktirmiş, Budist rahiplerle görüşmüştür (Verep, 2018, s. 15). Müslüman olduktan sonra ise Hıristiyan, Yahudi ve Budistlerin ibadethanelerini, kutsallarını tahrip etmiş, heykelleri yıktırmış, Budistleri Müslüman olmaları için zorlamış ve giyim kuşamlarına varıncaya kadar müdahale etmiştir (Yuvalı, 2019, s.256). Yapmış olduğu bu faaliyetler Gazan Han'ın taassup sahibi olduğunu gösterir aynı zamanda Teküder'in Müslüman olması samimi bulunmazken Gazan Han'ın, bu faaliyetleri çevresi tarafından samimi karşılanmasına yol açmıştır.

Gazan Han'ın İslamiyet'e geçiş sürecinde akrabası ve aynı zamanda kumandanı olan Emir Nevruz'un faktörü büyüktür. Emir Nevruz dışında bir başka faktörü olan isim ise Şeyh Sadreddin İbrahim b. Sa'deddin Hammûye el-Cûveyni'dir (Yuvalı, 2019, s. 256). Moğol-İlhanlı devletinin İslamlaşmasında tarikatların öneminden Ahmed Teküder döneminde bahsetmiştik, Teküder'in Müslüman olmasında Rifaiyyelik etkili olurken Gazan Han'ın Müslüman olmasında da Kübrevi şeyhi olan Sadeddin-i Hammuyye'nin faktörü büyüktür, hatta Gazan Han Şeyhin huzurunda Müslüman olmuş ve kendisinden sonra Moğollarda İslam hızla yayılmıştır (Verep, 2018, s. 20-21).

Gazan Mahmud Han Müslüman olduktan sonra Cengiz Han yasaları ile İslam kaidelerini teoride ve pratikte birleştirme yoluna gitmiştir. Yasaların ve İslam kaidelerin sentezlenmesi ise yapmış olduğu reformlarda açıkça kendini göstermektedir ancak her ne kadar yapılan bu sentezde başarılı olsa da gerek Cengiz Han yasalarından gerekse de İslam kaidelerinden bazı tavizler vermiştir. Örneğin bir Arap cahiliye âdeti olan üvey anne ile evlenme Nikâh-ı Makt, Kur'an-ı Kerim'de şu ayetle yasaklanmıştır: "Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur." (Kuran-ı Kerim, 4/22). Bu adet aynı zamanda bir Moğol geleneğidir, Gazan Mahmud Han'da atalarının devam ettirdiği bu geleneği devam ettirmiş üvey anneleri olan Olcay ve Bulugan hatunlarla evlenmiştir. Gazan Mahmud Han Müslüman olduktan sonrada bu evlilik türünün yasaklanmasına rağmen evliliklerine devam etmiştir (Yuvalı, 2019, s.268). Gazan Han'ın oluşturduğu sentez askeri, ekonomik, vakıf sistemi, sosyal ve hukuki alanlar olmak üzere birçok yerde reformlarla pratiğe aktarılmıştır. İslamiyet'in hamiliğini üstlenen Gazan Han bu süreçte Sünni-Hanefi bir yol izlemiş, aynı zamanda da Şii ulemasını gözetmiş onlara maaş bağlamış hatta onlara imtiyazlı davranarak vergiden muaf tutmuştur. Gazan Han'ın Şiilere karşı olan tutumu Şia'ya mensup olduğu yorumlarına yol açsa da Sünni-Hanefi çizgide yaşamını sürdürdüğü kesinleşmiştir.

Gazan Mahmud Han'ın siyasi mücadelesine baktığımızda bir tarafta kendisinden önce çok kısa da olsa tahta geçen Baydu Han ile taht mücadelesi vermiştir, Baydu Han'ın Gazan Han'ın İslamiyet'in hamiliğini yapmasına karşı olarak Hıristiyanlığın hamiliğini üstlenmiş ve dini ideoloji iki taraf için taht mücadelesinin görünen yüzü olmuştur (Verep, 2018, s. 23). Gazan Han'ın mücadelesi dış politikada, Altınorda, Çağatay devleti, Bizans, Memlük, Papalık ve bazı Batılı ülkelerle mücadelesi olmuştur ancak konumuzun muhtevası itibariyle dış politikada Memlük devleti ile olan ilişkisini ele alacağız (Yuvalı, 2019, s. 258-262).

Suriye tarih boyunca devletler arsında paylaşılamayan ve bu uğurda ideolojik, siyasi mücadelelere maruz kalmış bir havzadır. Gazan Han döneminde de Moğol-İlhanlı devleti ile Memlüklüler, Suriye'ye hâkim olma konusunda mücadeleye devam etmektedir. Gazan Han Müslüman olduktan sonra Memlük hanedanına yolladığı mektuplarda bazı ithamlarda bu-

lunmuştur; İslam dininin koruyuculuğunun sadece Memlüklüler de olmadığını ve İlhanlı devletinin de bunu üstlendiğini hatta Memlüklü devletinin, İslam şeriatının esaslarını yerine getirmediğini ifade etmiştir (Verep, 2018, s. 25). Gazan Han'ın İslam'a mensup olmasıyla birlikte Müslümanların kısmen rahatlamasını sağlamış olsa da Cengiz Han yasalarını ve geleneklerine bağlı kalarak Suriye ve diğer İslam beldelerine seferler düzenlemeye devam etmiştir (Şahin, 2006, s. 110). Suriye ve özellikle Dımaşk'ın müdafaasında ise karşımıza İbn Teymiyye çıkmaktadır. Moğol istilasından dolayı 7 yaşında memleketi Harran'dan Dımaşk'a göç eden İbn Teymiyye burada da Moğol işgali ile karşı karşıya kalmıştır.

Dımaşk, Şam ve Suriye özellikle bu dönemde Hanbelî mezhebinin önemli merkezlerindendir. Moğol-İlhanlı devletinin Dımaşk'a girme girişimlerini gören halk dehşete kapılmış, imkânı olan âlimler ve devlet ileri gelenleri Dımaşk'ı terk ederek Mısır'a kaçmıştır. Dönemin önde gelen Hanbelî âlimi olan İbn Teymiyye ise kaçmamış, fikri ve silahlı mücadelesini Moğol-İlhanlı devletine karşı yürütmüştür (Eryiğit, 2020, s.27). Burada özellikle konumuzun muhtevası açısından Gazan Han ve İbn Teymiyye'nin arasındaki iletişim dikkatimizi çekmektedir. İbn Teymiyye her ne kadar Gazan Han'ın yaptığı seferlerde halkı, askeri ve yöneticileri Dımaşk'ı müdafaa etmede telkin etmişse de Dımaşk'ın İlhanlı ordusu tarafından işgal edilmesine engel olamamıştır. Oluşan kaos ortamından sonra şehir yağmalanmaya başlamış ve İbn Teymiyye gibi az sayıda bulanan müdafiler dışında birçok kişi Dımaşk'ı terk etmiştir. Eman dilemekten başka bir çarenin olmadığını gören İbn Teymiyye şehrin ileri gelenleri ile Gazan Han'ın huzuruna çıkmıştır (Eryiğit, 2020, s.28-29). İtaatini bildirdikten sonra etkileyici, ikna edici bir üslupla Gazan Han'dan can ve mal güvenliği istemiştir, Gazan Han ise istenilen emannameyi daha öncesinden gönderdiğini bildirmiştir. Emannameden sonra artık hutbelerde Gazan Han'ın adı okunmaya başlamıştır ve "İslam'ın ve Müslümanların sultanı, dünya ve dinin muzafferi, en büyük sultan Mahmud Gazan Han" unvanını kullanmıştır." (Sağlam, 2016, s.40). İşgali, yağmalamayı Cebriyeci bir yaklaşım ile Allah'ın halkı ve devlet yöneticilerini cezalandırdığını her fırsatta dile getiren Gazan Han, Memlük Devleti'nin İslam kaidelerinden uzaklaştığını, dini vecibeleri yerine getirmediklerini ve bu yüzden Allah tarafından cezalandırıldıklarını ifade ederek yaptığı kıyımı meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bununla birlikte kendisinin İslam'ın asıl temsilcisi olduğunu bildirmiştir. Emeviler döneminde yürütülen siyasi-kader anlayışını Gazan Han'da başarıyla yürütmüştür (Sağlam, 2016, s.41).

Gazan Han verdiği emanname ile birlikte halkın ve şehrin korunması, yağmalanmaya engel olunması, zulmün durdurulması adına askerlerine emirler vermiş ancak şehrin İlhanlı askerleri tarafından istilasını ve uygunsuz davranışlarını engelleyememiştir. Halktan ağır vergiler toplanmaya başlanmıştır. Okuduğumuz kaynaklarda daha da ileri gidildiğini ve dinin maddi ve manevi kutsallarının tahrip edildiğini görmekteyiz. Dımaşk halkından at ve para toplanmış, her yer talan edilerek kullanılamaz hale getirilmiş, İlhanlı askerleri camilerde dinen

haram kılınan davranışlarda bulunmuşlar, içki içilmiş, zina yapılmış hatta camilerde ibadet edilmesi engellenmiştir. Yapılan bunca zulümden sonra insanlar can güvenliğinin tehlikeye düşmesiyle korkudan dışarı çıkamaz hale gelmiştir (Sağlam, 2016, s.41-42). Dini, siyasi, ahlaki ve ekonomik olarak yaşanan bu çöküntü ortamı İbn Teymiyye'nin siyasi ve fikri mücadelesindeki duruşunu biçimlendirmiştir. İbn Teymiyye oluşan bu zulüm ortamını Gazan Han'a bildirmek adına girişimlerde bulunmuşsa da İlhanlı emirleri tarafından engellenmiştir. İbn Teymiyye halkın Moğol-İlhanlı Devleti ile savaşması, Dımaşk'ı terk etmemesi için coşkulu vaazlar vermiş, Müslüman olan İlhanlı ile savaşmanın durumunu soranlara ise onlarla savaşmanın caiz olduğunu ve daha da ileri giderek vacip olduğunu söylemiştir. İbn Teymiyye fikri mücadelesinin yanında 1303 yılı Ramazan ayında Moğol-İlhanlı'ya karşı silahlı mücadele için Memlük sulatanı Muhammed bin Kalavun'u ikna etmeye Mısır'a gitmiştir. Savaş için manevi ve maddi ortamı hazırlayan İbn Teymiyye sayesinde 1303 yılında Moğol-İlhanlı devleti ve Memlükler arasında gerçekleşen savaş Memlüklerin galibiyeti ile sonuçlanmıştır ve hutbeler tekrar Memlük sultanı adına okunmaya başlamıştır (Eryiğit, 2020, s.27-29).

Muhammed Gazan Han Müslüman olduktan sonra yaptığı reformlarla kendisinden önce İlhanlı yönetimindeki bozulmaları düzeltmeye çalışmış, yakılıp yıkılan İslam beldelerini onarmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuş ancak İlhanlı askerlerinin Suriye'de yapmış olduğu tahribat, reformların pratikteki yansımasıyla istenilen manada başarıya ulaşılmadığını göstermektedir. Hükümdarlık sürecinde üç defa Suriye üzerine sefer yapan Gazan Han bunların birinde başarılı olurken İbn Teymiyye faktörü ile iki defada Memlüklülere karşı hezimete uğramıştır. Suriye seferlerinden sonra Gazan Han yakalandığı hastalığın pençesinden kurtulamamış 1304 yılında Tebriz'de vefat etmiştir.

İbn Teymiyye'nin konumuz kontekstinde cihat hakkındaki görüşleri, aktarmak istediklerimize büyük ölçüde ışık tutmaktadır. Onun bu konu hakkındaki görüşleri Radikal örgütlerin dayandığı temel dayanaklardır. Yukarıda da sıkça bahsettiğimiz üzere onun siyasi görüşleri başta cihat anlayışı olmak üzere pratik tabanlıdır. Çünkü İbn Teymiyye'nin hayatını idam ettirdiği dönemde, Haçlılar ve Moğollar tarafından İslam beldelerinde katliamalar vuku bulmuştur. İbn Teymiyye için İslam dinin iki temel kaidesi vardır. Bunlardan biri namaz diğeri ise cihattır. O cihat için farz-ı kifaye der ve bazı durumlarda da farz-ı ayn olabileceğini vurgular (Eryiğit, 2020, s. 214). İbn Teymiyye, kimlerle cihat edilmesi konusunda oldukça geniş bir çember çizmiştir. Ona göre Müslümanlara karşı savaş açmak ve küfür, cihadı mübah kılan hususlardır. Buna ek olarak "mütevatir ve açık hükümlerden herhangi birini yerine getirmeyen her topluluğa karşı, âlimlerin ittifakıyla, din bütünüyle Allah'ın oluncaya kadar, savaşmak gerekir." (Eryiğit, 2020, s. 219). Bu zikredilen sebepler İbn Teymiyye'nin cihat doktrininin sacayaklarını oluşturmaktadır. Çünkü o, konumuz itibari ile de Müslüman Moğol İlhanlı Devletiyle savaşma sebebini buna dayandırır. Onların İslam'ı kabul ettikleri halde İs-

lam'ın akidelerine ters düşen Cengiz Han yaslarını devam ettirmelerini, eski din ve (şaman) kültürlerine ait uygulamaları sürdürmelerini kabul etmez. Bununla beraber Moğol İlhanlı Devleti'nin evrensel din anlayışını reddeder. Müslüman olduktan sonra İlhanlı sarayında Hıristiyan bir keşişin, Hahamın, sihirbazın, astroloğun bir İslam fakihiyle eşit saygı konumunda olması ve sarayda söz hakkına sahip olmaları doğru değildir. İbn Teymiyye İslam'la çatışan bu faaliyetler neticesinde onları sahte Müslümanlıkla itham edip cihadı farz kılmıştır (Töre, 2013, s.7).

İbn Teymiyye sadece bu hususta Moğollara karşı cihadı farz kılmaz, bunun dışında mürtedlerin durumunu açıklarken de Moğolların durumu ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Ona göre mürtedler kâfirlerden daha günahkârdır ve onlarla savaşılma konusunda icmâ vardır. Siyasi ve fikri düşüncelerini Hulefa-yi Raşidin'in faaliyetlerine göre şekillendiren İbn Teymiyye Hz. Ebu Bekir'in Ridde ehline karşı olan uygulamasını esas almıştır. Ona göre Moğollar Müslüman olduktan sonra dinin bazı vecibelerini yerine getirmeyerek ridde ehliyle aynı konumdadır ve onlarla cihat etmek gerekir (Eryiğit, 2020, s. 231-235).

Araştırmamız doğrultusunda İbn Teymiyye Moğol İlhanlı devleti ile cihat etme noktasında temelde iki farklı dayanağa başvurmuştur. Bunlardan ilki yukarıda da zikrettiğimiz üzere onların İslam'a girişlerini sahte kabul edip, küfür ehli olarak kabul etmesidir. İkincisi ise onların İslam'a girişlerini kabul etmiş ancak bazı dini vecibeleri yerine getirmediklerinden dolayı Ridde ehliyle benzerlik gösterdiğini ifade ederek onlara karşı savaşı mürtedle aynı kefeye koyduğunu ve cihadı farz kıldığını anlamaktayız. İbn Teymiyye'nin Moğollara karşı tavrı onun siyaset doktrinin pratikteki yansımasıdır. Bu yansıma ise ilerleyen süreçte de bahsedeceğimiz bazı radikal cihatçı grupların ortaya çıkmasında ve fikir alt yapılarının oluşmasında etkin rol oynamıştır.

İbn Teymiyye'nin konumuz kontekstinde cihat hakkındaki görüşleri, aktarmak istediklerimize büyük ölçüde ışık tutmaktadır. Onun bu konu hakkındaki görüşleri Radikal örgütlerin dayandığı temel dayanaklardır. Yukarıda da sıkça bahsettiğimiz üzere onun siyasi görüşleri başta cihat anlayışı olmak üzere pratik tabanlıdır. Çünkü İbn Teymiyye'nin hayatını idam ettirdiği dönemde, Haçlılar ve Moğollar tarafından İslam beldelerinde katliamalar vuku bulmuştur. İbn Teymiyye için İslam dinin iki temel kaidesi vardır. Bunlardan biri namaz diğeri ise cihattır. O cihat için farz-ı kifaye der ve bazı durumlarda da farz-ı ayn olabileceğini vurgular (Eryiğit, 2020, s. 214). İbn Teymiyye, kimlerle cihat edilmesi konusunda oldukça geniş bir çember çizmiştir. Ona göre Müslümanlara karşı savaş açmak ve küfür, cihadı mübah kılan hususlardır. Buna ek olarak "mütevatir ve açık hükümlerden herhangi birini yerine getirmeyen her topluluğa karşı, âlimlerin ittifakıyla, din bütünüyle Allah'ın oluncaya kadar, savaşmak gerekir." (Eryiğit, 2020, s. 219). Bu zikredilen sebepler İbn Teymiyye'nin cihat doktrininin sacayaklarını oluşturmaktadır. Çünkü o, konumuz itibari ile de Müslüman Moğol

İlhanlı Devletiyle savaşma sebebini buna dayandırır. Onların İslam'ı kabul ettikleri halde İslam'ın akidelerine ters düşen Cengiz Han yaslarını devam ettirmelerini, eski din ve (şaman) kültürlerine ait uygulamaları sürdürmelerini kabul etmez. Bununla beraber Moğol İlhanlı Devleti'nin evrensel din anlayışını reddeder. Müslüman olduktan sonra İlhanlı sarayında Hıristiyan bir keşişin, Hahamın, sihirbazın, astroloğun bir İslam fakihiyle eşit saygı konumunda olması ve sarayda söz hakkına sahip olmaları doğru değildir. İbn Teymiyye İslam'la çatışan bu faaliyetler neticesinde onları sahte Müslümanlıkla itham edip cihadı farz kılmıştır (Töre, 2013, s.7). İbn Teymiyye sadece bu hususta Moğollara karşı cihadı farz kılmaz, bunun dışında mürtedlerin durumunu açıklarken de Moğolların durumu ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Ona göre mürtedler kâfirlerden daha günahkârdır ve onlarla savaşılma konusunda icmâ vardır. Siyasi ve fikri düşüncelerini Hulefa-yi Raşidin'in faaliyetlerine göre şekillendiren İbn Teymiyye Hz. Ebu Bekir'in Ridde ehline karşı olan uygulamasını esas almıştır. Ona göre Moğollar Müslüman olduktan sonra dinin bazı vecibelerini yerine getirmeyerek ridde ehliyle aynı konumdadır ve onlarla cihat etmek gerekir (Eryiğit, 2020, s. 231-235).

Araştırmamız doğrultusunda İbn Teymiyye Moğol İlhanlı devleti ile cihat etme noktasında temelde iki farklı dayanağa başvurmuştur. Bunlardan ilki yukarıda da zikrettiğimiz üzere onların İslam'a girişlerini sahte kabul edip, küfür ehli olarak kabul etmesidir. İkincisi ise onların İslam'a girişlerini kabul etmiş ancak bazı dini vecibeleri yerine getirmediklerinden dolayı Ridde ehliyle benzerlik gösterdiğini ifade ederek onlara karşı savaşı mürtedle aynı kefeye koyduğunu ve cihadı farz kıldığını anlamaktayız. İbn Teymiyye'nin Moğollara karşı tavrı onun siyaset doktrinin pratikteki yansımasıdır. Bu yansıma ise ilerleyen süreçte de bahsedeceğimiz bazı radikal cihatçı grupların ortaya çıkmasında ve fikir alt yapılarının oluşmasında etkin rol oynamıştır.

Radikalizmin Pratiğe Aktarımı ve Dinsel Şiddet

Dini menşeili radikal yapılanmaların fikri boyutundaki sistemlerinin eyleme dönüşmesinde temel faktör şiddet olmuştur. Burada öncelikli olarak radikalizmin eylem boyutunda şiddete nasıl dönüştüğünü analiz etmek gerekir. Radikal kelimesi "kapsamlı veya köklü siyasal veya sosyal değişimi esas alan veya savunan; bir siyasi partinin köklü değişime veya gelişime açık kesimini temsil eden veya destekleyen" anlamındadır. Radikalizm ise "mevcut durumun kapsamlı siyasal veya sosyal reformlar ile değişmesi gerektiğini savunan kişilerin inanç veya eylemleridir." (Kurum- Avcı, 2018, s.43). Radikal, radikalizm kavramı 19. yüzyıldan itibaren ilk olarak Avrupa'da kullanılmaya başlamıştır. İlk kullanımı diktatör rejime karşı cumhuriyetçiliği savunan, aşırı yenilikçi kitleyi temsil ederken, günümüzde fanatizmi, fundamentalistliği, cihatçılığı, dinsel aşırıcılığı ve şiddeti içeren bir kavram haline gelmiştir. Özellikle günümüzde Radikalizm ve İslam birlikte ifade edilen, birbirini tanımlayan kavramlar haline bü-

rünmüştür. Araştırmamıza kaynaklık eden bir makalede kavramın yaşadığı dönüşüme farklı bir perspektiften bakılmıştır. Aslında İslam'ın Radikalleşmesi ifadesi yerine Radikalleşmenin İslamlaşmasının kullanılmasının daha doğru olduğu ifade edilir (Kurum- Avcı, 2018, s.51). İçerik olarak "radikalizmin pratiğe aktarımı ve dinsel şiddeti" ele alacağımız bu alanda radikalizmin nasıl İslamlaştığını ve dinsel şiddete nasıl dönüştüğünü doğru analiz etmek gerekir. Bir önceki konuda İslam'da ilk radikalleşmeden ve bunun ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden bahsetmiştik. İlk İslami radikal hareket olan Haricilerde dâhil, bu yapılanmalar devlet ve toplum nezdinde yaşanan çözülmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Psikolojik ve sosyolojik olarak içerisinde bulunduğu ortamdan kurtuluşun, İslam'ın emir ve yasaklarının radikal şiddete başvurularak gerçekleşeceğine inanan kitleler meydana gelmiştir. İlk örnek olan Hariciler de içerisinde bulundukları karmaşandan buna sebebiyet veren ve destekleyen kişileri infaz ederek çıkabileceklerini düşünmüşlerdir. Toplum içinde yaşanan olumsuz etkenlerin, özellikle haksızlık, eşitsizlik, adaletsizlik, diktatöryal yönetimler, insanların psikolojik olarak şiddete meyletmesine sebebiyet vermektedir.

İslam coğrafyalarındaki toprakların istila edilmesi, sömürgecilik, burada yaşayan halkların siyasi, iktisadi, ahlaki ve en önemlisi ilmi yönden geri kalmış olması kitlelerin çözümü radikallikte ve şiddette aramasına zemin hazırlamıştır. Psikolojik olarak radikalliğe ve şiddete hazır olan insanlar, kendilerini güdüleyecek yaptıkları davranışlara anlam kazandıracak bir lider ararlar. Burada kendi ideolojisini şiddet yoluyla meşrulaştırmak isteyenlerin kitlelere karşı kullandıkları dil aynıdır. Din ve inançlar, toplumda ekonomik çıkarların, siyasi amaçların meşrulaştırılmasında, toplum ve yönetimde yaşanan krizlerin gizlenmesinde başvurulan temel kaynaktır. Modern dönemde İslami radikal hareketlerin kaynağının Ortadoğu'da geliştiği ve İran devrimi ile hız kazandığı görülmektedir (Karabağ, 2012, s.26). Özellikle Ortadoğu'da yaşanan sömürüler, baskı ve kriz ortamı radikal hareketlere zemin hazırlamıştır. Bu bölgelerde ABD, SSCB, İsrail, İngiltere gibi ülkelerin hem fikri hem de fiili müdahalesinin de etkisiyle radikalleşen hareketler, kendilerine yapılan işgali ve mevcut düzen üzerindeki değişimi hızlandırmak adına fiili şiddete başvurmuşlardır. Modern dönemde silahlanmanın kolaylaşmasının da etkisiyle, bu yapılanmalar silahlanmış ve şiddet eylemlerini arttırarak İslam kisvesi altında terör örgütü haline gelmiştir.

1979 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra İslami radikal gruplarda silahlanma ve şiddet içerikli eylemler ivme kazanmıştır. Afganistan direnişinde önemli rol oynayan Üsâme bin Ladin'nin karizmatik liderliğini üstlendiği el-Kaide, modern dönemde ortaya çıkan radikal örgütlere öncü olmuştur. El-Kaide'den önce Seyyid Kutup liderliğinde İhvan-ı Müslimin hareketi her ne kadar radikalizme itici bir güç olsa da bölgesel kalmıştır, el-Kaide gibi küresel bir boyutta ulaşamamıştır. Örgüt, Müslümanları İslam Devleti ve Hilafet makamı altında birleştirmeyi nihai hedef olarak belirlemiştir, bu da küresel boyuta

ulaşmasında ki önemli etmenlerden biridir. Selefi-Vehhabi ekolünü temel alan el-Kaide mensupları, kurdukları örgüt sayesinde şiddet içerikli eylemlerini meşrulaştırmış ve ideolojilerini pratiğe aktarabilmişlerdir bununla birlikte Selefi Arap gençleri hicret etmek ve mücahit olmak için Afganistan'a intikal etmiştir. El-Kaide'nin merkezi üssü haline gelen Afganistan Sovyetlere karşı yürüttüğü mücadelede başarılı olmuş, Ruslar bu bölgeden çekilmiştir (Bozan, 2018, s. 43-46). Üsâme bin Ladin Sovyetlerden sonra yönünü ABD'ye çevirmiştir. 11 Eylül'de New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezine ait ikiz kulelere, ABD Savunma Bakanlığına ve yolcu uçaklarına yapılan saldırıları el-Kaide'nin üstlenmesi sonucunda Üsâme bin Ladin ABD'nin düzenlediği bir operasyon sonucunda öldürülmüştür (BBC NEWS TÜRKÇE, 2016).

Üsâme bin Ladin'in öldürülmesiyle el-Kaide ciddi anlamda güç kaybetse de modern dönem radikal İslami hareketlerin temelinde yer alır. İlerleyen süreçte farklı isimlerle ortaya çıkan ve İslam menşeili olduğunu iddia eden radikal örgütler ya el-Kaideden ayrılmış ya da sonunda el-Kaide ile birleşmiş örgütlerdir. Bu örgütlerin başında İŞİD gelmektedir. El-Kaide ile fikri ayrılıklara giden Bağdadi liderliğindeki İŞİD, tekfir mekanizmasına, şiddet ve saldırılara en çok başvuran terör örgütlerindendir. Özellikle hedefinde Şiiler ve Mürted rejimleri kullanan devletler ile bu sistemlerle yönetilen Müslümanlar vardır. ABD'nin Suriye işgaline karşı el-Kaide ile bağlantılı olan Nusra terör örgütü, Somali'nin ABD destekli Etiyopya tarafından istilasına binaen ortaya çıkan el-Şebab terör örgütü ve İngiltere ile ABD'nin petrol rezervlerini işgal ettiği Nijerya'da doğan Boko Haram terör örgütünün ortaya çıkmasındaki etmenler hemen hemen aynıdır. Bulundukları bölgelerdeki siyasi yolsuzluk, gelir dağılımındaki dengesizlik, fakirlik, eğitim seviyesinin düşük olması, adaletsizlik, ahlaki çöküntü ve ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin müdahalesi gibi etmenler bu terör örgütlerin doğmasına, beslenmesine zemin hazırlamıştır (Bozan, 2018, s. 46-57).

Radikalizmin Kritiği

İnsanların bir arada yaşadığı toplumlarda vuku bulan, bütün fikir ve eylemlerin doğmasına, beslenmesine gelişmesine katkı sağlayan mutlak bir ortam bulunmaktadır. Ortaya çıkan fikir ve eylemler neden-sonuç ilişkisi içerisinde gelişir. Radikalizm kavramı kökten ve bütünsel değişimi savunan, mevcut düzenin ortadan kaldırılıp yenisinin hızlı bir biçimde yerleştirilmesini savunan, daha çok teorilerin pratiksel boyutunu ele alan bir kavramdır. Radikalizmin belirli bir dini, ideolojisi ve devleti yoktur. Aynı dili, kültürü, ırkı, dini, devleti, ideolojiyi paylaşan insanlar yaşadıkları krizler ya da paylaşımlar doğrultusunda radikalleşebilirler. Radikalleşmenin temelinde ise aşırı bağlılık ve fanatizm vardır. Fanatik bireyler, savundukları fikirlere, liderlere karşı sorgulamadan bağlanırlar. Fanatikleşen ve Radikalleşen bireylerde; "değişim, diyalog ve uzlaşmaya kapalı olma, karşıt göıüşleri şeytanlaştırma, dışlama, kin ve nefret duygularını körükleme gözlenmektedir. Hak ve adalet arayışları ya da dünyaya nizam verme düşünceleri radikalleşme ile ortaya çıkmaktadır." (Kaya, 2016, s.96).

Her ne kadar radikalizmin belirli bir unsuru yok desek te tarihte yer edinmiş hemen hemen bütün radikal fikir ve faaliyetlerin içeriğini din oluşturmaktadır. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren Batı merkezli modernleşen, gelişen küresel dünya düzeninde ortaya çıkan radikal hareketler sonucunda radikalizm İslamlaşmış ve bir bütün haline gelmiştir. Araştırmamızın içeriği dolayısıyla radikalizmin kritiğini İslam adı altında ortaya çıkan fikirler üzerinden yapacağız. İlk İslami radikal hareket olan Haricileri daha önceki konu başlıkları altında ele almıştık. Bundan mütevellit daha çok modern dönem radikal fikirler üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak İslam coğrafyalarında yaşanan kriz ve çöküşler temel etkendir. Mezhepler arasında yaşanan çatışmalar, sanayileşmede ekonomide, siyasette, bilimde, teknolojide geri kalmışlık ve yaşanan krizler radikalleşme noktasında kaçınılmazdır. Özellikle bu alanların 19. yy sonrasında Batılı devletlerin tekelinde olması İslam dini ve yaşantısında Selefi-Vehhabi (Suudi ve Cihadi Selefilik) ideolojisini esas alan grupların şiddet içerikli radikal eylemlerini teröre dönüştürmüştür. Temelinde radikalliği barındıran Suudi ve Cihadi Selefiliğin kitleler tarafından benimsenmesinin en önemli sebebi ise insanların içerisinde bulundukları kriz ortamının dolaylı yoldan çözülmesinin imkânsız olduğuna sosyolojik ve psikolojik olarak inanmalarıdır. Özellikle yaşanan adaletsiz gelir dağılımı ve yoksulluk, buna bağlı olarak eğitimsizlik, bireylerin kökten, hızlı çözüm vadeden reaksiyoner liderlere karşı güven ve bağlılıklarının artmasına sebebiyet vermiştir.

İslami radikal örgütler, ideolojileri bağlamında cihat odaklı bir çözüm yolu izlerler. Yaşanan felaketlerin sorumlusu olarak ise başta ABD, Yahudiler ve Batılı ülkeleri olmak üzere bu ülkelerle iş birliği yapan, onların yönetim sistemleri ile yönetilen, eğitim sistemlerinde eğitim gören, hukuk sistemleriyle adaletin sağlandığını inanan Müslümanları hedef alırlar. Sıcak savaşa girmek istemeyen, istilasını en az askeri ve mali kayıpla gerçekleştirmek isteyen ülkeler, İslam coğrafyalarındaki radikal örgütler vasıtasıyla hedeflerini gerçekleştirirler. Cihatçı radikal örgütlerin kendi bölgelerinde kalması, korku ve şiddet salması sıcak savaştan daha etkilidir. Öyle ki hali hazırda bulunan mezhep ve ideoloji çatışmaları bu ülkelerin işlerini kolaylaştırmaktadır. Çünkü onlar için kâfir ilan ettikleri Müslümanlarla cihattan, mücadeleden kendilerine sıra gelmemektedir. İŞİD'in, el-Kaide, Taliban ve genelde İran rejimine özelde Şiilere karşı yürüttüğü silahlı mücadele bunun en somut örneğidir. Batılı ülkelerin örgütlere silah, mühimmat ve maddi yardımlarda bulunmaları radikal fikirlerin şiddet içerikli eylemlerini arttırmıştır. Teknolojinin gelişmesi, sosyal ağlarda fikirlerin hızla yayılması radikalleşmeyi arttıran önemli faktörlerden biridir. Özellikle İslamofobinin ortaya çıkması, dinin kısıtlanmaya çalışılması, Müslümanlara karşı yapılan hakaretler ve zulüm sosyal ağlar üzerinden hızla yayılarak kitlelere ulaşmıştır. Sosyal ağlar üzerinden radikal söylevler yapan örgütler yaptıkları propagandalarla kitlelerin dikkatini çekmeyi başarmıştır.

Radikal örgütlere katılım sağlayan kişilerin yaş gruplarına bakıldığında daha çok yirmili yaş grubu olduğu belirlenmektedir. Sosyal ağların etkisinin yanında gençleri radikal söylev ve

eylemlere çeken, bir ileri boyutu örgütlere katılmalarını sağlayan itici güçlere baktığımızda, bireylerin yaşadığı sosyal ortamın karışık olması, eğitimsizlik, aidiyet hissi ve arayışlar, çaresizlik, yaşamdan bir beklentinin kalmaması, İslam'a fobinin artmasıyla Müslümanların yaşam alanlarının kısıtlanması gibi etmenler dikkat çeker. Sosyal ağları en çok kullanan terör örgütü olan DAEŞ üzerinden somut bir örnek verecek olursak DAEŞ, Müslümanlara "Batıda ki uyumsuz fakat güvenli hayatlarını bırakıp hilafet devletlerine katılmalarını söyleyen" (Kaya, 2016, s.95). Birçok dilde mesaj yayınlamaktadırlar, ayrıca profesyonelce hazırlamış infaz videoları, örgüt sempatizanlarının her gün yüz binleri aşan destek tweetleri atılmaktadır. Kendi ideolojileri doğrultusunda çizdikleri İslami yaşam tarzını ve cihadı, radikal söylevlerle internet sitelerinde yayınlamaktadırlar (Kaya, 2016, s.96-97). Radikalizmin ve İslam'ın, din ve terörün sentezlendiği modern dönemde kriz ortamlarının ve yansımalarının, sebep-sonuçların doğru analiz edilmesi gerekir. Radikalleşmede en büyük vasıta olan Sosyal medyanın kullanımının modern dönemde yediden yetmişe artması, insanların kin ve nefret dolu fikirlerini pervasızca yayınlaması radikallikle sonuçlanmıştır. Farklı fikirlere dahi insanların tahammülsüzleştiği bu dönemde radikalleşme, kin ve nefret söylemleri, şiddet içerikli eylemler meydana gelmektedir.

Sonuç

İslam coğrafyalarındaki toprakların istila edilmesi, sömürgecilik, burada yaşayan halkların siyasi, iktisadi, ahlaki ve en önemlisi ilmi yönden geri kalmış olması, kitlelerin çözümü radikallikte ve şiddette aramasına zemin hazırlamıştır. Psikolojik olarak radikalliğe ve şiddete hazır olan insanlar, kendilerini güdüleyecek yaptıkları davranışlara dini boyutta anlam kazandıracak bir lider ararlar. İslami radikal örgüt liderleri ise yaşanan felaketlerin sorumlusu olarak başta ABD, Yahudiler ve Batılı ülkeler olmak üzere bu ülkelerle iş birliği yapan, onların yönetim sistemleri ile yönetilen, eğitim sistemlerinde eğitim gören, hukuk sistemleriyle adaletin sağlandığını inanan Müslümanları hedef alarak cihad odaklı, dinsel şiddeti içeren bir çözüm yolu izlemeyi tercih ederler.İlk İslami radikal hareket olan Haricilerin de toplumda yaşanan krizler neticesinde ortaya çıktığını ve tekfir mekanizması ile çalıştığını bilmekteyiz.

Radikal örgütlerin fikirlerini dayandırdığı İbn Teymiyye, yaşadığı dönemin özellikleri bağlamında ele alındığında söylev ve fikirleri daha anlaşılır hale gelmiştir. O yaşadığı dönemde ortaya çıkan problemlerin sebebini Müslümanların, İslam disiplininden uzaklaşmasına ve doğru yoldan sapmasına bağlayarak İslam beldelerinin başına gelen bunca felaketi, dini anlamdaki çözülmelerle ilişkilendirir. Moğol-İlhanlı Devleti, Haçlılar ve İslam dışı fikir akımları ile olan fikri ve siyasi mücadelesi kendisinden sonra ortaya çıkan ideolojilerin temel dayanak noktası olmuştur. İslam şeriatı ve Cengiz Han yasalarını sentezleyerek devleti yöneten Moğol-İlhanlı hükümdarlarının Müslümanlığını sahte bulmuş, onları mürted kabul etmiştir.

Müslüman Moğol-İlhanlı Devleti ile savaşmanın hükmünü soranlara da Ridde ehline verilen fetvayı vererek onlarla savaşın caiz olduğunu söylemiştir. İbn Teymiyye'nin içerisinde bulunduğu bu ortam onun fikir dünyasını şekillendirmiştir. Onun siyaset düşüncesinin teoriden daha çok pratik tabanlı olduğu görülmekteyiz. Bunun nedeni ise onun yaşadığı zaman diliminin İslam coğrafyası adına çok karışık bir dönem olmasıdır. İslam beldeleri, Haçlı ve Moğolların istilalarına maruz kalmış, dehşete düşüren katliamlar yaşanmıştır.

İbn Teymiyye'nin heyecanlı vaazları, coşkulu konuşmaları, görüş ve fikirlerindeki fanatikliği, mutaassıp bir kişiliğinin oluğunu göstermektedir. Sert ve aksiyoner bir karaktere sahip olan İbn Teymiyye İslami değerlere ve kaidelere aykırı bulduğu ekolleri, düşünceleri, fikirleri tenkit etmiş çoğu zaman bu tenkitleri tekfir boyutuna ulaşmıştır. Radikal örgütler İbn Teymiyye'nin söylev ve eylemlerini kendi çıkarları doğrultusunda güncelleyerek dinsel şiddet ve terörizme neden olmuştur. Küresel dünya düzeninde internet aracılığıyla radikal söylevlerin, görüntülerin, eylemlerin hızla yayılması bu örgütlerin kitlelere ulaşımını kolaylaştırmıştır. Dinsel şiddet ve söylevler, radikalleşmenin İslamlaşmasıyla beraber, Müslümanların terörizmle aynı başlık altında zikredilmesine sebebiyet vermiştir. Bu da İslamofobinin günden güne yayılmasına neden olmuştur.

Kaynakça

Arpaguş, Hatice K. (2009). İbn Teymiyye ve imanda sevgi. *Marife Dergisi* 9/*3,* 195-214.

Aydın, Hüseyin. (2009). " İbn Teymiyye'de Allah tasavvuru –eleştirel bir yaklaşım-". *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi 4/2,* 39-86.

Bozan, Fatma. (2018). *İslam dünyasındaki radikal örgütler üzerine bir değerlendirme: İşid Örneği.* Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Demirli, Ekrem. (2012). "Vahdet-i Vücud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 42: 431-435. İstanbul: TDV Yayınları.

Eryiğit, Adem. (2020). *İbn Teymiyye'nin siyaset düşüncesi ve cihat doktrini.* İstanbul: Çıra Basın Yayım, 1. Basım.

Fığlalı, Ethem Ruhi. (1997). "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16:169-175. İstanbul: TDV Yayınları.

Hajizade, Mohammad Dawod. (2016). *İbn Teymiyye'nin aşırı Şii fırkalara yaklaşımı.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Jackson, Patrick. (2021). "11 Eylül saldırıları: 2001'de nasıl düzenlendi, kaç kişi öldü, sonrasında ne oldu? " *BBC NEWS TÜRKÇE,* 11 Eylül saldırıları: 2001'de nasıl düzenlendi, kaç kişi öldü, sonrasında ne oldu? - BBC News Türkçe

Karabağ, Metin Kasım. (2012). *Günümüz Radikal İslami akımların temelleri.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, Osman. (2016). "Dini radikalizm-terör, din istismarı ve terör örgütlerine katılımı etkileyen faktörler". *Uluslararası İslamofobi ve Terör Sempozyumu.* Ed. Azize Toper Kaygın-Cüneyd Aydın. 1/89-98. Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları.

Kıyıcı, Burhaneddin. (2009). *İbn-i Teymiyye'de akıl- nakil ilişkisi (der'u tearuzi'l- akl ve naklı bağlamında).* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Kur'an Yolu. (2022). ttps://kuran.diyanet.gov.tr

Kurum, Mehmet - Avcı, Engin. (2018). "Radikalizm ve aşırıcılıktan terörizme: siyasal şiddetin araçsallaştırılması". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 14/28, 37-85.

Öz, Mustafa. Eş-Şek'a, Mustafa Muhammed. (2001). "İsmailiyye", *Türk Diyanet Ansiklopedisi* 23: 128-133. İstanbul: TDV Yayınları.

Özgüdenli, Osman Gazi. (2007). "Olcaytu Han", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 33: 345-347. İstanbul: TDV Yayınları. Özervarlı, M. Sait. (1999). "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 20/405-413. İstanbul: TDV Yayınları.

Ramazan Haykıran Kemal. (2018)."Moğolların Müslüman Oluşu". *Kafkassam* (09 Mart 2022). https://kafkassam.com/mogollarin-musluman-olusu.html.

Sağlam, Ahmet. (2016). "İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın Suriye işgali sürecinde İbn Teymiyye'nin siyasi ve dini mücadelesi". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 3(6): 36-52.

Sağlam, Ahmet. (2018). "Memlûk-İhanlı diplomatik ilişkiler." *Belleten Dergisi* 82/293, 83-158.

Şahin, Hanifi (2018). "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü". *İLTED* 1/45 (Erzurum), 109-138.

Sarıkaya, Berat. (2013). "İslam düşüncesinde tevhid: İbn Teymiyye örneği". *Gümüşhane Üniversitesi Yayınları*, 1. Baskı.

Sivrioğlu, Ulaş Töre. (2013). "İbn Teymiyye'nin siyaset, hukuk ve iktisat teorisi". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 11/20, 88-104.

Sivrioğlu, Ulaş Töre - Yılmaz, Muzaffer Ercan. (2013). "Bir İslam düşünürü ve siyasal teorisyen olarak "İbn Teymiyye". *Akademik Bakış Dergisi* 37,1-16.

Tahralı, Mustafa. (2008)."Rifaiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 35/99-10. İstanbul: TDV Yayınları.

Yalçın, Ahmet. (2019). "İbn Teymiyye'de selefi düşünce- tasavvuf ilişkisi". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9/1*, 139-156.

Yuvalı, Abdulkadir. (1998). "Hülagu", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 18/ 473-475. İstanbul: TDV Yayınları.

Yuvalı, Abdulkadir. (2019). *İlhanlı Tarihi.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 2. Basım.

Yuvalı, Abdulkadir. (1994)."Ebu Said Bahadır Han", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 10/218-219. İstanbul: TDV Yayınları.

Verep, Canan Soylu. (2018). *İlhanlı Devleti'nin mezhep politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, yokAcikBilim_10192818.pdf

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Azerbaycan-İran İlişkilerinde Din Faktörü: Şiîliğin Etkisi

Aytan Isayeva* & Murad Aghayev**

Öz: İkinci Karabağ Savaşı ulusal, bölgesel ve uluslararası anlamda önemli etkilere yol açmıştır. Savaşın Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşandığı görülse de hegemon devletler, bölgesel güçler ve hatta bazı bölgesel örgütler de konuya ilgisiz kalmamıştır. Dahası, devletlerin yeni politikalar bensimeleri bazı politikalarından vazgeçmeleri gerekli olmuştur. Anlaşılacağı üzere Güney Kafkasya'da bir taraftan istikrar yaklaşırken diğer taraftan yeni tehditlerin doğduğu/doğacağı görülmektedir. Gelişmeler doğrultusunda, ortak değerleri paylaşan iki komşu bölge devleti; Azerbaycan ve İran ilişkileri de bu savaştan etkilenmiştir. Azerbaycan-İran münasebetleri incelendiğinde, sözkonusu devletlerin uluslararası ve diplomatik ilişkilerinde belirleyici olan birçok faktörle karşılaşılmaktadır. Din faktörü de ikili ilişkilerde mübrem konumdadır. Açıkca konu edilmeyen fakat İkinci Karabağ Savaşı esnasında yaşanan gelişmelerin de gösterdiği gibi üzerinde durulması gereken bir meseledir. İki ülkenin de nüfusunun çok büyük bir oranı Şîî mezhebinin Ca'feriyye kolundan olan müslümanlardan oluşmaktadır. Haliyle Şîîliği devletin mezhebi olarak benimsemiş, teokratik yönetime sahip, siyasal kültürünü Şîî mezhebinin temel esaslarına dayandıran İran'ın Azerbaycan toplumuna yönelik politikasında da Şîîliğin izlerine rastlanmaktadır. İran'ın ideolojik ve teolojik bakış açısını yansıtan dini okulların, kültür merkezlerinin, kitap evlerinin, bir takım dini kişiliklerin Azerbaycan'da faaliyetlerinin olması bunun bariz örneğidir. Bu çalışma, Azerbaycan-İran ilişkilerinde din faktörünü Şîîlik bağlamında ele almayı amaçalamaktadır. Çünkü yukarıdaki kısmı ihtiva eden gelişmeler, iki ülke arasında din faktörünün de etkili olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Çalışma İkinci Karabağ Savaşı esnası ve sonrası Azerbaycan-İran ilişkilerinin ile sınırlandırılmaktadır. Çalışma kapsamında Azerbaycan İran ilişkilerinin temel belirleyici faktörleri, İkinci Karabağ Savaşı ile beraber ikili ilişkilerin değerlendirilmesi, Azerbaycan'da din ve İran Şîîliğinin etkisi, İran'ın "Velâyet-i Fakīh" ve "Merci-i Taklîd" anlayışları gibi konular ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İran, Din, Şîîlik, İkinci Karabağ Savaşı.

Giriş

Azerbaycan'ın yakın ve büyük komşusu olan İran ile ilişkilerinde Türkiye ile olan ilişkilerinde olduğu gibi karşılıklı "dostluk ve kardeşlik" söylemine vurgu yapılmaktadır. Fakat İran ile ilişkilerde bu söylemin geri dönüşünün "üvey kardeşlik" olduğu görülmektedir. İlişkiler tasvir edildiğinde tahayyülde canlanan şudur: "Bir yerde büyüyen, çocuklukları benzer geçen iki

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
İletişim: ayten.isayeva00@gmail.com. ORCID: 0000-0001-6357-5424

** Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri ABD, Tefsir. Bilim Dalı
İletişim: muradaghaoglu@gmail.com. ORCID: 0000-0002-5076-9622.

kardeşin, zamanla sancılı bir hayatın içinden geçerek bu hayatın alıp götürdüğü ve yerine bıraktığı acıları da çekerek olgunlaşmasından, büyümesinden sonra yine aynı yerde bu sefer komşu olarak yaşamalarının hikayesi. Bu komşuluk, bazı zamanlarda düşünüldüğü anlamda pozitif normlar içerse de bazen ortak değerleri yok saymaya mecbur bırakılarak kardeşlik ve komşuluk bağlarının geri plana atıldığı da görülmüştür. Bu kardeşlikte, ihanetin izlerine rastlanmamış da değildi, miras kavgası çıkmamış da değildi. Küçük kardeşin incindiği, büyük kardeşin büyüklük havasına girdiği de söylenebilir." Tahayyülü derinleştirmek ve tasviri genişletmek mümkün. Fakat gerçekte konu iki insan değil, iki devlettir. Devletlerin düşüncelerini insani duygularla açıklamak kısmen mümkün olsa gerek. Ayrıca suçlamakta kolay değildir. Bu çalışmanın bir amacı da tarafların suçlu suçsuz, haklı haksız olup olmadıklarını yargılamak değil görüneni doğru bir şekilde anlaya ve aktarabilmektir. İran Azerbaycan ilişkileri bu tahayyül gibi olsa da söz konusu devletlerin politikaları empati ile değerlendirilmelidir.

Günümüz uluslararası ilişkileri bağlamında bakıldığında Realizmin "Neo"su ile yorumlanabilen Azerbaycan-İran ilişkileri, kendine özgü özelliklere sahiptir (Aslanlı & Memmedov, 2016, s.1527). Bu devletler her şeyden önce kadimden beri ortak tarihi ve aynı coğrafyayı paylaşmışlardır. Kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanan siyasi, iktisadi, kültürel, dini ve manevi ilişkiler iki devletin halklarının sıkı etkileşim içinde olduğunu kanıtlar niteliktedir (Allahverdiyev & Sultanzade, 2005, s.7). İran ve Azerbaycan'ın stratejik bir bölgede bulunmaları, tarihi arka plan ve komşuluk, iki ülke ilişkilerini hem önemli hem de perspektifli kılmaktadır. Bu nedenle de ikili ilişkilerin durumu iki ülkenin ajandasında her zaman öncelikli olmaktadır. Ayrıca bu, bölge istikrarı ve bölgesel iş birliği açısından da iki devlet için mühim bir konudur. Pratiğe bakıldığında ise mevzubahis ülkelerin ortak değerlere sahip olması, ilişkilerde hem avantaj hem de dezavantaj yarattığı gözlemlenmektedir. Bunun en iyi tarafı ilişkilerin gergin dönemlerinde taraflarca ortak bilince, tarihi-kültürel birikime vurgu yapılarak gerginliğin düşürülmeye ve tekrar normale dönme çağrıları olsa gerek.

Azerbaycan İran ilişkileri küresel ve bölgesel gelişmelerden etkilenmektedir. Bu bağlamda 11 Eylül olaylarının İran üzerindeki etkisi, Hazar'ın statüsü, İran nükleer krizi gibi küresel ve bölgesel gelişmelerin Azerbaycan İran ilişkilerinde etkili faktörler olduğu örnek verilebilir. Bunun yanında ilişkilerde belirleyici statüde olan iki önemli faktör daha söylenmelidir: Birincisi, "Güney Azerbaycan" konusu ve İran nüfusunun büyük bir oranını oluşturan Azerbaycan Türkleridir. İkincisi ise Azerbaycan nüfusunun büyük bir kesiminin Şii mezhebine mensup olmasıdır (Mammadov, 2013, s.45). Böylece Azerbaycan İran'dan sonra ikinci en fazla Şii nüfusa sahip olan ülke konumundadır. İlişkilerin tarihi süreçte ele alınması çok daha eskiye götürülebilir fakat çalışmanın ana amacının Azerbaycan-İran ilişkilerinde din faktörü olduğundan o tarihe içerikte yer verilmemektedir. Fakat bir başlangıca ihtiyaç her zaman vardır. Bu nedenle de ilişkileri anlamlandırmak için 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını yeniden ilan eden modern Azerbaycan ile İran ilişkilerinden kısaca bahsedilmelidir.

Azerbaycan-İran İlişkilerinin Kısa Seyri

Azerbaycan'ın en uzun sınır komşularından biri İran'dır. Etnik, dini ve kültürel açıdan İran bize yakındır. Bu yakınlığın birçok temel sebepleri vardır. İstatistiksel verilere göre İran nüfusunun yarısı etnik olarak Azerbaycan Türkü (veya Azerbaycanlı) olarak nitelenen halktan oluşuyor ve dünyadaki Azerbaycanlı nüfusun yaklaşık dörtte üçü İran'da yaşıyor. Bu, yukarıda belirttiğimiz iki ülkeyi yakınlaştıran sebeplerden biridir. İki devlet arasında karşılıklı işbirliğinin olmasına rağmen siyasi ve ekonomik konularda az çok devam eden görüş ayrılığı halen çözülmemiştir. İran'la kapsamlı işbirliği için verimli koşullar yaratmak, onu kalıcı müttefiki yapmak için bazı adımlar atılmaktadır. Bu tür adımların atılması tarihsel zorunluluktan kaynaklanmaktadır.

İran ile Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler Azerbaycan Demokratik Cumhuriyet'i döneminde oluşturulmuş ve 1920 yılına kadar sürmüştür. İki ülke arasındaki diplomatik temasların mantıki sonucu olarak iki ülke arasında çeşitli sözleşme ve anlaşmalar imzalanmıştır. Bu belgeler arasında siyasi önemiyle öne çıkan belgelerden biri "Dostluk Anlaşması"dır. Telgraf, ticaret-gümrük ve posta anlaşmaları ile Konsolosluk Sözleşmesi de iki ülke arasındaki ilişkilerin kurulması açısından büyük önem taşımıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile İran arasında 20 Mart 1920'de imzalanan söz konusu "Dostluk Anlaşması" ülkeler arasındaki ilişkileri düzenlemeye hizmet etmiştir. Bu tarihi belgenin ilk maddesinde "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (Kafkasya) bağımsızlığının İran tarafından törenle tanınması", ikinci maddesinde "iki ülke arasında dostane ilişkilerin ve ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan anlaşmaların akdedilmesi" yer almaktadır. Aynı zamanda ikinci maddede "Büyükelçilik (diplomatik temsilci) düzeyinde diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi" de yer almıştır (Allahverdiyev, 2005).

Azerbaycan Parlamentosu 12 Mart 1992'de "Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Kanunu" kabul ettikten sonra Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti tarafından resmen egemen bir devlet olarak tanınmıştır. Kısa süre içerisinde iki ülke arasındaki sınırlar açıldı, ulaşım basitleştirildi, ekonomik ve insani ilişkiler yoğunlaştı, sınırların ve geçiş noktalarının kontrolü artık her iki komşu ülkenin temsilcileri tarafından muhafaza edilmeye başladı. Son olarak İran'ın Bakü Konsolosluğu, İran İslam Cumhuriyeti'nin Bakü Büyükelçiliği haline geldi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tahran'da büyükelçiliğinin açılması için hazırlık çalışmaları da başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkiler siyasi, ekonomik ve kültürel alanları kapsamakta olup karmaşık bir karaktere sahiptir. İki taraf arasında 100'e yakın anlaşma ve sözleşme imzalanmıştır. Bu anlaşmaların çoğu sadece kâğıt üzerinde kalmış ve hatta uygulanmamıştır.

Dünyada yaşanan jeopolitik süreçlerin niteliği ve mevcut aşamada ekonomik konuların Azerbaycan Cumhuriyeti için önemi dikkate alındığında, ikili ilişkilerde ekonomik alan ana yön haline gelmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasında kap-

samlı karşılıklı ilişkiler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasının öncelikli yönlerinden biri olarak belirlenmiştir (Allahverdiyev, 2005).

İkinci Karabağ Savaşı Esnasında ve Sonrasında Azerbaycan-İran İlişkileri

Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkiler pek çok açıdan değerlendirilebilir. Her iki ülke arasında geçmişten günümüze kadar devam edegelen ilişkiler bazen iyi, bazen de zorlu bir süreçten geçmiştir. İran, Azerbaycan'la olan ilişkilerinde dinsel/mezhepsel faktörü kullanma eğilimi içerisindedir. Azerbaycan'da yayım hayatına devam eden el-Hüda yayınevi, İran'ın din diplomasisini farklı bir boyutta yurt dışında uyguladığının birer kanıtıdır. IQNA haber ajansının raporuna göre (2012), "El-Hüda" kültür kuruluşu ve yayınevinin önemli hedeflerinden biri İran İslam kültürünü yurt içinde ve yurt dışında yaymaktır. Ayrıca bu kurum, yerli ve yabancı yayınevleri arasında iletişimi sağlamakta, çeşitli kitapların çeviri ve basımına yardımcı olmakta ve İran İslam Cumhuriyeti'ni temsilen yurt dışı sergilere katılmaktadır. İslami ilişkiler ve kültür organizasyonu altında faaliyet gösteren bu işletme, ISO-9001 belgesine sahip tek kurumdur. El-Hüda yayınevinin bastığı kitaplar ağırlıklı olarak Azerbaycan'la İran'ın aynı coğrafyayı paylaştığını, asırlardır iki halk arasında devam eden kültürel ve pek çok alandaki dostluk ilişkilerini vurgulamaktadır.

İran, din adı altında Şiî-Ca'feriyye mezhebini yumuşak güç mesabesinde kullanmaktadır. Hiç kuşkusuz İran'ın bu bağlamda yöneleceği ilk memleketlerden biri Azerbaycan'dır. Azerbaycan'da hatırı sayılır Şiî/Ca'feriyye nüfusu yaşadığından İran, sanki din kardeşlerini koruma adı altında bölgede dinî bilinçlendirme eğilimi içerisindedir. Bu bağlamda İran'ın mali desteğiyle açılan dinî eğitim merkezleri, camiler bunun kanıtıdır.

Birinci Karabağ Savaşı'ndan İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen zaman diliminde İran, Azerbaycan'da eğitim ve kültür adı altında kendi din politikasını yürütmüştür. İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra gelişen bir dizi olay, İran'ın ülke genelinde nasıl bir güce sahip olduğunu göstermiştir. Kafkasya Müslümanları İdaresi'nin başkanı Şeyhü'l-İslam Hacı Allahşükür Paşazade'nin İkinci Karabağ Savaşı'yla ilgili açıklamaları söylediklerimizi kanıtlar niteliktedir. Şöyle ki, Şeyhü'l-İslam Paşazade, Karabağ'ın Azerbaycan ordusu tarafından kurtarılması için Türkiye ve İran'ın "çok çalıştığını" söylemiştir: "Eğer komşularımız güçlü bir şekilde arkamızda durmasalardı bugün zaferimiz muhtemelen gerçekleşmeyecekti. Bu nedenle Müslümanlar adına Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a ve Ayetullah Hamaney hazretlerine şükranlarımı sunuyorum. Ayetullah Hamaney'in Karabağ topraklarının İslam toprağı olduğu yönündeki fetvası zaferin habercisi olmuş ve bizi zafere ulaştırmıştır." (Pia.az, 2021).

Şeyhü'l-İslam'ın bu değerlendirmesi sosyal medya ağlarında eleştirilerle karşılandı ve kendisine savaş sırasında İran'ın kendi toprakları üzerinden Ermenistan'a silah naklettiği hatırlatıldı. Tartışmalar devam ederken Türkiye Cumhuriyeti'nden de açıklamalar yapıldı. Cumhur-

başkanı Danışmanı Mücahit Küçükyılmaz, Allahşükür Paşazade'nin sözlerine Twitter'dan sert bir ironiyle tepki gösterdi: "Demek Hamaney Ermenistan'a silah gönderdiğinde Azerbaycan'a da fetva göndermiş. Ama Hamaney'in fetvası Hamaney'in silahını mağlup etti." (Pia.az, 2021).

Azerbaycan'la İran arasındaki ilişkilere ciddi anlamda tesir eden etkenlerden biri Tahran Büyükelçiliği'ne yapılan saldırıdır. Eski Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi Başkan Rafik Aliyev (2023), 28 Ocak 2023'de Azerbaycan'ın Tahran'daki büyükelçiliğinde gerçekleştirilen terör eyleminin arkasında doğrudan hükümetin değil, İran'daki Azerbaycan'a düşman bazı siyasi güçlerin olduğuna inanmaktadır. Ona göre Azerbaycan'da dini durum son 10-15 yılda kötüleşmiştir. Dinin hayatın her alanına etkisi artıyor. Bugün dini şahsiyetlerin onbinlerce insanı çevrelerine toplayıp havayı değiştirebilmeleri çok ciddi ve düşündürücüdür. Bu iş çok çaba ve çok iyi bir organizasyon gerektiriyor. Demek ki İran eğilimli din adamlarımız bunların hepsine sahiptir. Bu anlamda tabii ki Azerbaycan'ın dini camiasındaki ruh hali istikrarsız ve devlet lehine olmayacaktır (Minval.az, 2023).

İran'la Azerbaycan arasındaki Büyükelçilik kirizinin üzerinden çok geçmeden Azerbaycan'da İran temayüllü dini örgütlere karşı antiterör harekatı başlatılmıştır. Azerbaycanlı Millet Vekili Fazil Mustafa İran'ın din kisvesine bürünmüş terörist eylemlerine karşı Milli Meclis'te yaptığı konuşmadan çok geçmeden silahlı saldırıya maruz kalmıştır. İran'a bağlı terör örgütleri gözdağı niteliğinde saldırıyı düzenlediklerini açıklamıştır.

Bu ve buna benzer olaylar İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde bir dizi faktörün aktif rol oynadığını gösteriyor. İkinci Karabağ Savaşı Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkilerde kilit nokta rolünü oynuyor. Bu bağlamda konunundaha iyi araştırılması gerekiyor.

Azerbaycan'da Din Anlayışı ve Şiilik

Resmi rakamlara göre Müslümanlar ülke nüfusunun %93-96'sını oluşturuyor. İslam sadece ibadet edilmesi gereken bir inanç sistemi değil, aynı zamanda Azerbaycan halkının kültürünün de ayrılmaz bir parçasıdır. Son zamanlarda Azerbaycan nüfusunun İslam'ın hangi koluna ait olduğuna dair kesin bir istatistik yapılmamıştır (Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan, 2020). Dolayısıyla Azerbaycan Müslümanlarının %65'nin Şiî, %35'inin Sünni olduğu varsayılmaktadır. Ancak Azerbaycan'da laik ilkeler hakimdir. Bu nedenle vatandaşların büyük çoğunluğu İslami öğretileri günlük hayatlarında uygulamıyor ve Müslüman mezhepleri arasındaki farklılıkları anlayamıyor. Bu nedenle Azerbaycan'daki Şiî-Sünni ayrımı çoğunlukla resmi bir karaktere sahiptir.

Bilindiği üzere bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da dine dönüş belli ölçüde artmaya başlamış, yabancı vaizler buraya gelmiş, geleneksel olmayan öğretiler yayılmaya başlamıştır.

Azerbaycan'daki birçok Müslüman kuruluş İran, Türk ve Arap odaklıdır. Azerbaycan'da İranlıların kendi dini-siyasi ve insani örgütleri vardır. Çoğunlukla Şiî Müslümanlara yöneliktirler. Azerbaycan'da Türklerin de kendi örgütleri var ve çoğunlukla Sünni nüfus arasında faaliyet gösteriyorlar. Çeşitli Arap örgütlerine gelince, bunların çoğu, bazı dindarlar arasında yayılan Selefi yolu takip ediyor. Ancak son zamanlarda ülkedeki nüfusları önemli ölçüde azalmıştır. Bunun nedeni öncelikle aralarında yaşanan bölünmelerdi. "Ebu Bekir" camisinde yaşanan trajik olaydan sonra ülke yetkilileri bu tür gruplar üzerindeki kontrollerini sıkılaştırdı ve bunun sonucunda da gruplar biraz zayıfladı (Ebu Bekir Camisi'ne Yapılan Silahlı Saldırı Girişimi, 2008).

Çar Rusya, 19. yüzyılın ilk yarısında tüm Kafkasya'yı işgal etmiştir. Bununla birlikte, Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etme politikası, toprakların ilhak edilmesi ile sona ermemiştir. Çarizm, Kafkasya'daki kurallarını belirlemeye, Hıristiyanlığı durdurmaya, İslam'ın bölgedeki önemli rolünü mümkün olduğunca sürdürmeye başlamıştır. Bu politika, Kafkasya'nın her yerinde ciddi bir dirençle karşılanmıştır. Hatta Lankaran, Şuşa, Guba ve Nuha'da Ruslar ciddi bir dirençle karşı karşıya kalmıştır. Çarlık Rusya'sı Güney Kafkasya'da yaşananları ciddi bir sorun olarak kabul ederek dini ve kültürel farklılığa sahip bölgede hakimiyetini güçlendirmek için dini siyasete ağırlık vermeye başlamıştır. Bu nedenle Çarizm, sosyo-politik gücü ciddi şekilde etkileyebilecek Müslüman din adamlarının gücü ile iyileşmek zorunda kalmıştır. Çarlık Rusya'sı bunu yapmakla İslam'ın etkisini kısıtlamak, dini alanda söz sahibi alimleri etkisiz hale getirmek, Müslüman ahaliyle işbirliği yapmak ve potansiyellerinden imparatorluğun çıkarlarından yararlanmak istemiştir. Bu nedenle, 1823'te Kafkasya'da Şeyhü'l-İslam'lık müessesesi kurulmuştur. Ahund Muhammed Ali Hüseyinzade, Kafkasya'nın Güney Kafkasya'nın ilk Şeyhü'l-İslam'ı olarak atandı. Uygulama bölgedeki mezhepsel farklılığı daha da körüklemiş ve mezhepler arasındaki karışıklığı daha da alevlendirmiştir. Çok geçmeden Çarizm, 1832'de Şeyhü'l-İslam'lık müessesine bağlı Kafkasya Müftüğü'nü kurmuştur. Şeyhü'l-İslam'lık müessesi Şiî nüfusu idare etmek için kurulmuştur. Buna karşılık Müftülükle Ehl-i Sünnet nüfusunu devletin kontrolü altında tutmak amaçlanmıştır (Gurbanov, 2001).

2001 yılında din-devlet ilişkilerini düzenlemek, dini örgütleri kayıt altına almak ve Azerbaycan mevzuatına uyarlamak amacıyla Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi kurulmuştur. Bu Komiteye kayıtlı olmayan dini toplulukların faaliyetlerinin hukuka uygun olduğu kabul edilmezdir. Ayrıca bu Komitede yurt dışından ülkeye getirilen dini edebiyatları kontrol etmekte ve dini muayeneyi geçemeyen kitapların satışa sunulması engellenmektedir. Dini literatür yalnızca özel, lisanslı yerlerde satılabilir.

Dini çalışmalar uzmanlarının yaptığı çok gerekli çalışmalara rağmen, ülkede dağıtımı tavsiye edilmeyen yayınlar hâlâ internet ve diğer modern bilgi kanalları aracılığıyla yolunu buluyor. Dolayısıyla bu çalışmanın gelecekte etkili olup olmayacağı şüphelidir. İnternetteki web

sitelerinin ve diğer kaynakların oluşturulmasıyla çeşitli dini topluluklar, bu uzmanın görüşüne rağmen istedikleri literatürü ve bilgileri kullanıcılara ulaştırabilmektedir. Günümüzde dini-siyasi ve doktrinsel portalların yanı sıra elektronik kütüphaneler ve benzeri kaynaklar oluşturulmuştur.

Ayrıca Azerbaycan'da zaman zaman değişikliğe uğrayan "Vicdan Özgürlüğü Hakkında Kanun" da kabul edilmiştir. Bu kanun din-devlet ilişkilerinin hukuki temellerini içermektedir. Bu yasaya göre tüm Müslüman topluluklar Kafkas Müslümanları İdaresine tabidir. Ayrıca bu yasaya göre yabancı vatandaşların ülke topraklarında dini propaganda yapması yasaktır (Milli Meclis Bir Neçe Qanunu Deyişdirdi, 2009).

Azerbaycan'da Din Eğitimi

Azerbaycan, laik, demokratik ve üniter bir anayasal cumhuriyettir (Azerbaycan Anayasası, 2023, madde 7). Azerbaycan Anayasası'nın 18. maddesinde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğu ve eğitimin laiklik ilkesine göre şekillendiği beyan edilmektedir (Azerbaycan Anayasası, 2023, madde 18). Ancak bu Azerbaycan'da dinî eğitimin olmadığı anlamına gelmemelidir. Anayasa devletin prensipleri ve eğitim sisteminin esasları hakkında bilgi vermektedir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti gelişen konjonktürde birçok alandaki problemleri ortadan kaldırmaya yönelik işler yapmaya başlamıştır. Ancak eğitim alanındaki bazı problemler halen halledilmemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı devlet okullarında dinî eğitimin ne denli önemli olduğunu kavrasa da halen problemin çözümüne yönelik ciddi adımlar atmamıştır (Mehdiyev, 2001, s.10-12; Samedov, 2009, s.57). Zorunlu eğitimde din derslerinin olmayışı ciddi problemlere kapı açmaktadır. Çünkü mevcut boşlukları fark eden din mensupları, dinî örgütler ve onları finanse eden devletler kendi çıkarları için bu boşlukları doldurma gayretinde olacaklardır. Ayrıca milli ve dinî-manevi değerlerden uzak yetişen gençlik kullanılmaya açıktır. Bu bağlamda "Azerbaycan'da Dini Durum ve Din Politikasının Problemleri" başlıklı bir yuvarlak masa toplantısında Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi misafir öğretim üyesi Dr. Seyfullah Sevim konuşmasında, "İlahiyatçılar Azerbaycan'da din eğitimi üzerinde çalışmazlarsa, korkarım birkaç sene sonra dini terör başlayabilir" ifadesini kullanmıştır (Camal, 2001, s.6; Samedov, 2009, s.58).

Sovyetler Birliği'nin son yıllarında dinî hayat ve eğitimde canlanmanın olduğu görülmektedir. SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı Din İşleri Müşavirliği'nin 17 Ocak 1989 tarihli kararıyla Azerbaycan İslam Medresesi açılmıştır. Amaç, içerik ve ders müfredatı bakımından Buhara Medresesi esas alınmıştır. Eğitim süresi boyunca medreseden 86 öğrenci mezun olmuştur. Azerbaycan 18 Ekim 1991'de yeniden bağımsızlığını ilan ettiği vakit Kafkasya Müslüman-

ları İdaresi'nin teşebbüsü ile Azerbaycan İslam Medresesi Azerbaycan İslam Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür (Samedov, 2009, s.104-106). 1992'de okulun ismi Azerbaycan İslam Üniversitesi olarak değiştirilmiş, 1 Mart 1994'te ise Azerbaycan Adliye Bakanlığından lisans almıştır. 2018 yılında ise üniversite bağlanmış ve eğitim faaliyetini sonlandırmıştır. Eğitim kurumunda Şii temayüllü eğitim ana gayeyi oluşturmuştur.

Azerbaycan'da kurulan önemli dinî eğitim merkezlerinden bir diğeri Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi idi. Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, Bakü Devlet Üniversitesi ve Türkiye Diyanet Vakfı arasında imzalanan üç taraflı anlaşmaya binaen Bakü Devlet Üniversitesi'ne bağlı İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Kurum 1992 yılında 61 öğrenciyle eğitim-öğretim hayatına başlamıştır. Fakültenin kurucu dekanı Prof. Dr. Vasim Memmedeliyev olmuştur. Üç taraflı anlaşmaya binaen yerli öğretmenlerin yanı sıra Türkiye'nin farklı üniversitelerinden davet edilen akademik personel de hizmet vermiştir (Samedov, 2009, s.90). 2017 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emriyle Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kapatılmış, yine Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 9 Şubat 2018'de 3654 numaralı emriyle İlahiyat Fakültesi alt yapısına esasında Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü kurulmuştur (Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü'nün Kurulması Hakkında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Emri, 9 Şubat 2018). Cumhurbaşkanı kararnamesince Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü Azerbaycan Din İşleri Devlet Komitesi'ne bağlanmıştır. Hem İlahiyat Fakültesi'nde hem de Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü'nde eğitim Azerbaycan'daki üç ana mezhebin (Hanefî, Şafiî ve Ca'feriyye) usul ve fürusuna uygun yürütülmektedir. Böyle bir eğitim şekli ülke genelinde mezhepsel çatışmaları engellemektedir.

Lisans ve lisansüstü eğitimin Kafkasya Müslümanları İdaresi'nde alınarak devletin tekelinde toplaması çok manidardır. İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'da dinî eğitim alanında da değişiklikler yaşanmaya başladı. Din İşleri Devlet Komitesi'nin yetki alanı daha da artırıldı. Önceden sadece dinî ibadet merkezlerine lisans veren Din İşleri Devlet Komitesi 2022 yılından itibaren camilere imamların tayin edilmesi vazifesini de üstlenmiştir (Report, 2022). Bu vazifeyi önceden Kafkasya Müslümanları İdaresi yürütüyordu. Kanaatimizce, dinî ibadet ve eğitim merkezlerinin bir çatı altında birleştirilmesi yurt dışından finanse edilen dinî örgüt ve tehditlerin defetmeye yönelik olabilir.

Azerbaycan'da yukarıda isimleri zikredilen lisans ve lisansüstü eğitim kurumlarının yanı sıra lise düzeyinde örgün eğitim veren okullar da vardır. Bu kabilden okullara örnek olarak Türkiye Diyanet Vakfı Bakü Türk Lisesi, Aliabad İslam Koleji ve Şeki Hafızlık Medresesi'ni gösterebiliriz. Ayrıca birçok medrese çeşitli sebeplerden doyalı kapatılmıştır. Bu medreseleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

a. ***Hosrov Medresesi***: Medresede Ehlî sünnet usul ve fürusu ağırlıklı olarak okutulmuştur. Hosrov Medresesi 2005 yılında kapatılmıştır.

b. ***Abbasiyye Medresesi***: 1993'te tesis edilen dini eğitim kurumunda Şîa dinî eğitimi öğretiliyordu. Bu medresede İran'dan davet edilen hocalar ders okutmuştur. Mezkûr medrese günümüzde kapatılmıştır.

c. ***Rasûl-i Ekrem Medresesi***: 1993 yılında Masallı ilinde tesis edilmiştir. Abbasiyye medresesi gibi burada da Şîa dinî eğitimi ön planda idi. Rasûl-i Ekrem Medresesi 2002 yılında devlete karşı gelmek suçundan kapatılmıştır (Asgerov, 2009).

d. ***İmam Hüseyin Medresesi***: Medresede İran eğitim sistemine uygun Şîa dinî eğitimi okutuluyordu. Kuruluşundan kısa süre sonra kapatılmıştır.

e. ***Maştağa Medreseleri***: Bu medreselerden ilki Maşta köyündeki Ali Ayağı camisinin yakınlığında yerleşen kız medresesidir. 1991'de Bakü'nün Maştağa köyünde dinî eğitime başlamıştır. 1993'te Ayetullah Humeyni'nin kızı Zehra Mostavâfî burayı ziyaret etmiş ve maliye yardımı göstermiştir. Medrese 1996 yılında kapatılmıştır. Bir diğer medrese ise 1993 yılında gayri resmi faaliyete başlamıştır. Medresede Ayetullsh Ruhani'nin risalesi okutulmuştur. Ayetullah Ruhani'nin torunu Burucerdî medreseye mali destek sağlamıştır. Bu medrese de 1996 yılında kapatılmıştır.

f. ***İlahiyyat Medresesi***: Bu medrese Kerbelayi Rafig tarafından1994 yılında Hırdalan şehrinde kurulmuştur. Şîa dinî kitaplarının okutulduğu medrese açılmasından kısa süre sonra kapatılmıştır (Samedov, 2009, s.99-104).

Görüldüğü üzere Azerbaycan'da açılan medreselerin birçoğu İran dinî eğitim sistemine uygun kurulmuş ve Şîa dinî eğitimi öğretilmiştir. Ayrıca bu medreselerin Kafkasya Müslümanları İdaresi'nce verilen karar doğrultusunda açıldığı görülmektedir. Medreselerin dağılım endeksine bakılırsa Şîi nüfusunun ağırlıklı yaşadığı bölgelerde eğitim-öğretimle meşgul olduğu görülecektir. Hosrov medresesi dışında geri kalan medreselerin tümü Şîi ve İran temayüllüdür ve devlete karşı provokatif hareketleriyle bir dönem ülke gündemini işgal etmişlerdir.

İran Teopolitik Anlayışının Dayanağı

Velâyet-i Fakîh

İslam düşüncesinde ve özellikle tasavvufta önemli bir yere sahip olan "velayet" kavramı fıkıhta "başkası üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi" anlamına gelmektedir. Terim günlük hayatımızın birçok alanında olduğu gibi siyasi arenada da kullanılmaktadır. Örneğin, ebeveynin çocuk üzerindeki yetkisi velâyet kavramıyla açıklanmaktadır. Aynı şekilde siyasi arenada yöneticinin yönetilenler üzerindeki yetkisine de velâyet denilmektedir. Velâyet-i fakîh, bir siyasal teori olarak Necef'te sürgünde bulunduğu sırada Ayetullah Humeynî tarafından ireli sürülmüştür. 1979 devriminden sonra kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ilkele-

rinden biri haline gelmiş ve Ca'feriyye/İsnâaşeriyye siyaset anlayışında önemli bir dönüşüm harekâtını başlatmıştır. Ayetullah Humeynî, 1969-1970'te Necef'te öğrencilerine verdiği dersleri "Hükûmet-i İslâmî" adıyla yayınlamıştır. O, ilk defa Molla Ahmed Nerâkî'nin "Avâidü'l-eyyâm" adlı eserinde bir bölüm halinde açıkladığı düşüncesini "Hükûmet-i İslâmî"de geniş ve ayrıntılı olarak açıklamıştır. Humeynî'ye göre velâyet-i fakîh anlayışı şöyledir: "Veliyyü'l-emr" olan on iki masum imam Hz. Muhammed'den (s.a.v.) devraldıkları velâyetle dinî ve dünyevî tam bir yönetim yetkisine sahiptir. On ikinci imamın gaybeti nedeniyle velayet imamlardan adil fakihe intikal etmiştir (Üstün, 2013, s.14-19).

Ca'feriyye/ İsnâaşeriyye mezhebinde fakihler imamlardan bazı vazifeleri devralmıştır; fakihin velâyeti masum imamın iznine bağlı olması sebebiyle aslen "velâyet-i gayr-i istiklâlî" türünden olmakla birlikte böyle bir izin verildiği ve başkasının iznine ihtiyaç duyulmadığı için pratikte "velâyet-i istiklâlî"dir. Öte yandan fakih olmayanların velâyeti velâyet-i gayr-i istiklâlîdir ve fakihin iznine ihtiyacı vardır (Üstün, 2013, s.14-19). Ayetullah Humeynî "Velâyet-i Fakîh" adlı eserinde bu anlayıştan hareket ederek fakihlerin imamalar, imamların Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun da Cenâb-ı Hak tarafından yetkilendiğini söyler. Ona göre gaybet dönemine kadar velâyetin kimin elinde bulunduğu Şîa'ya göre açıktır. Asıl önemli olan gaybet döneminde velâyeti kimin üstleneceği konusudur. Ayetullah Humeynî Hz. Muhammed (s.a.v.) ve imamlara ait olan velâyetin gaybet döneminde fukahaya geçtiğini ifade eder (Humeynî).

Fukahanın velâyeti Hz. Muhammed (s.a.v.) ve imamların makamlıya aynı değildir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ve imamların velâyeti tekvînî iken, fakihlerin velâyet-i i'tibârîdir. Bu, "hükümet ve devlet idaresi" anlamına gelen bir vazifedir. Fakihin velisi bulunmayan küçüğün üzerindeki velâyeti gibi, halk üzerinde de velâyeti vardır ve ikisi arasında görev ve mevki bakımından hiçbir fark yoktur. Binaenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve imamlar hükümet teşkilinde ve yürütmesinde hangi yetkiye sahiplerse, fakihler de aynı yetkiye sahiptir (Humeynî, 64).

İmamın yetkilerini devralan fukahanın velâyetine ve bu velâyetin nasıl kullanılacağına dair ireli sürülen görüşler İslam'ın ilk asırlarına kadar götürülür. Ancak İran'da 1905 yılındaki meşrutiyet tartışmalarıyla daha farklı bir boyuta taşınmıştır. Mezkûr dönemde yapılan tartışmalar görevin fukahaya devriyle ilgili değil, bu yetkinin nasıl kullanılacağını kapsamaktadır. Mirza Muhammed Hüseyin Nâînî'ye göre imamın gaybı döneminde en iyi yönetim şekli meşrutiyettir ve fukaha yetkilerini meşrutiyet yönetiminde daha iyi kullanabilir. Velâyet-i Fakîh düşüncesiyle ilgili önemli risaleler kaleme alan Fazlullah Nûrî ise yazılı bir anayasa ve eşitlik ilkelerine şiddetle karşı çıkarak meşrutiyet yönetim biçiminin küfür olduğunu ifade etmiştir. Her iki müellif saltanatın büsbütün ortadan kaldırılmasını düşünmemiştir. Humeynî'yi bütün bu tartışmalardan farklı kılan husus siyasi düşünce sisteminde saltanat idare

biçimine yer vermemesi ve fakihin velâyetinin devlet başkanlığını da içerisine almasıdır. Ayetullah Humeynî'nin ireli sürdüğü fikirler teoride kalmamış, 1979 İran İslam Devrimi'yle beraber uygulamaya konulmuş ve akabinde yeni kurulan cumhuriyetin anayasasında yerini almıştır. Buna göre fukahaya (vel-i fakih) geniş yetkiler verilmiş, fakihin yetkisi, niteliği ve nasıl seçileceği belirlenmiştir (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 1980, madde 5). Anayasanın 5. maddesine göre İran İslam Cumhuriyeti'nin lideri fakihtir. Vel-i fakihin seçimi 107, rehberlik makamının şartları 109, rehberin görev ve şartları 110. maddede yer almaktadır. Rehber anayasayı koruma şurası fakihlerini ve Şûrâ-yı Âlî-i Kazâî başkanını tayin eder. Aynı zamanda silahlı kuvvetler başkumandanlığını yapar, genelkurmay başkanını, devrim muhafızları ordusu başkumandanını, kuvvet komutanlarını tayin eder ve görevden alır. Vel-i fakihin görevden alınma şartları anayasanın 111. maddede kaydedilmektedir.

Şîi dünyasında Ayetullah Ebü'l-Kâsım el-Hûyî ve talebesi Ayetullah Ali Hüseynî Sistânî Ayetullah Humeynî'nin görüşüne mesafeli yakalaşmış ve fakihin siyasette bu denli aktif rol almasını uygun görmemiştir. Lübnan'ın önde gelen Şîi din önderlerinden Ayetullah Muhammed Cevad Muğniyye Humeynî tarafından şekillendirilen velâyet-i fakîh düşüncesini reddeder. Ona göre fakihin masumiyet sıfatı olmadığı için hata yapabilir. Ayrıca imamların herkesin üzerinde velâyeti bulunduğu halde, fakihin velâyeti sınırlıdır (Üstün, 2012, s.14-22).

İlk defa ortaya çıktığı zaman basit gibi görünen velâyet-i fakîh düşüncesi kısa süre içerisinde başta İran olmak üzere Şîa dünyasında büyük çalkantılara kapı açmış ve merciiyyet gibi köklü bir Şîi kurumunu sarsmıştır. Bunun yanı sıra dönemin bütün hükümetlerini gayri meşru kabul eden Şîi siyasal düşüncesinin Ayetullah Humeynî'nin geliştirdiği velâyet-i fakîh kavramıyla birlikte meşru bir devlet yapısına kavuştuğu söylenebilir. Buna dayanarak velâyet-i fakîh anlayışını on ikinci imamın gaybetinden sonra Şîi siyasal düşüncesinde meydana gelmiş en önemli gelişme sadedinde değerlendirmek mümkündür.

Merci-i Taklîd

Sözlükte "taklid için başvurulacak kişi" anlamına gelen merci-i taklîd, Ca'feriyye/İsnâaşeriyye mezhebinin çoğunluğu tarafından XVIII. sonlarından itibaren benimsenen bir kavramdır. Usulî fıkıh ekolünce içtihat derecesine ulaşmış alimlere verilen bir unvandır. Sıradan bir mümin fürû-i fıkıh konularında ve dinin ayrıntılı hükümlerinde ve yeni ortaya çıkan şüpheli meselelerde merci-i taklîd unvanına sahip bir alimi izlemek zorundadır. Şîi ulema tarafından merci-i taklîdin meşruiyeti bağlamında hem akli hem de nakli deliller ileri sürülmüştür. Hatta Şeyh Muhammed Kâzım Tabâtabâî döneminden itibaren namaz dahil bütün ibadetlerin ancak bir müçtehide taklid ederek geçerli olacağı benimsenmiştir. Taklîd sadece dini konular için söz konusudur. Bunun dışında diğer alanlar için müçtehide başvurulduğu pek fazla görülmemektedir. Bir müçtehidi taklid sadece fürû konuları için geçerlidir. Usûlü'd-din için

taklîd caiz değildir. Merci olarak görev yapan müçtehit fürû ve ahkam konularındaki rehberliğinin yanı sıra zekât, humus ve sehm-i imam gibi dinen farz kılınan ödemelerin toplanması ve dağıtılması görevlerini de üstlenir. Gerektiği takdirde cami, medrese ve vakıfların yönetimi de onlara devredilebilir. Mercî-i taklîd konumuna ulaşan müçtehitler için "Ayetullah" unvanına eklenen "uzmâ" (en üstün) sıfatı kullanılır (Algar, 2004, s.29, s.172).

Merci görevi yapabilecek müçtehitte bazı şartlar aranmaktadır. Bu şartları şöyle sıralamak mümkündür:

a. Erkek olmak: Her ne kadar kadınlar müçtehittik mertebesine ulaşabilseler bile mercilik makamına gelemezler. Azınlığın görüşüne göre sadece diğer kadınlara merci olabilirler.

b. Bulûğ yaşına varmak.

c. Akıl.

d. İman: İmandan kasıt Şiî imam esaslarına tabi olmaktır.

e. Tehâret-i mevlid: Soy şeceresi sahih olmak.

f. Adalet: Farzları eda edip haramlardan uzak kalmak.

Aynı dönemde bütün bu şartları taşıyan müçtehit bulunduğunda mukallidin kendisi için en alim olanı seçmesi ve ona uyması gerekmektedir. Sıradan bir insanın bunu seçmesi zor olduğu için kişi, tavsiyeleri çelişmeyen iki alim zevatın tavsiyelerine uyabilir. Buna literatürde taklidin tâlî şekli denilmektedir (Algar, 2004, s.172).

Merciden rehberlik etmesi istenilen konular dolaylı veya dolaysız bir şekilde siyasî alana nüfuz ettiği vakit merci konumunda bulunan müçtehit potansiyel olarak büyük bir siyasi güce kavuşur. Bu bağlamda Ayetullah Humeynî ön plana çıkar. 1963'ten İran İslam Devrimi'ne kadar geçen süre zarfında Ayetullah Humeynî bu kavramı siyasi ıslahat ve devlet yönetimini de fakihin yetki alanına alacak bir şekilde yeniden yorumlayarak İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasal temeli haline getirmiştir. Böylece taklîd geleneği merci-i taklîdi en yüksek idari güç makamına yükseltmiştir.

Uzun süre Ayetullah Humeynî'nin vekili gözüyle merci-i taklîd olarak görülen Ayetullah Hüseyin Ali Muntezirî, 1988 yılında devrimi ve eksiklikleri eleştirdiği için kendisini bu konumdan uzaklaştırdı. Humeynî 1989'da ölünce İran'daki diğer merciler siyasi yetenek ve otorite bakımından onun yerine geçecek durumda değildi. Günümüzde bu makamda oturan Seyyid Ali Hamaney her ne kadar müçtehit olsa dahi henüz merci makamına yükselmemiştir. Bunun üzerine 28 Temmuz 1989'da yapılan referandumla anayasanın 107. maddesi değiştirilerek rehberin tanınmış bir merci olma vasfı kaldırılmıştır. Ayetullah Humeynî'nin vefatından sonra hayattaki tek merci olarak kabul edilen Ayetullah Ali Arâkî'nin 1994 yılında

ölümüyle Ayetullah Hamaney İran'daki birçok alimin desteğiyle merci ilan edilmiştir. Böylece anayasal bir gereklilik olmasa da siyasi sistemin liderliğiyle mercilik makamı birleştirildi (Algar, 2004, s.12, s.174). Hamaney'in bu konuma getirdiği yenilik, kendisine teknik konularda yardım sağlaması adına fetva komisyonunun tayin edilmesi olmuştur. Her ne kadar İran'da mezkûr mesele bu şekilde çözüme kavuşturulsa da merci-i taklidin seçimi, yetkileri ve diğer mercilerle ilişkileri Şiî dinî ve siyasal düşünce çevrelerince hala etkin bir biçimde tartışılmaktadır (Işılak, 2018, s.365).

Sonuç

İran son yıllarda oldukça aktif ve bölgesel çatışmalarda belki de en etkili ülke konumundadır. İran'ın Suriye, Irak, Lübnan, Afganistan ve Yemen'deki nüfuzu Ortadoğu'da yeni bir mesele haline gelmiştir. Kanaatimizce, İran için dinden ziyade mezhepsel arka plan çok önemlidir. Aslında din kisvesine bürünen mezhepsel arka plan, İran'ın güvenlik politikasının bir parçasıdır. İran için ulusal güvenlik politikası dinden önce gelmektedir. Din, ulusal güvenlik çıkarlarının gerçekleşmesi adına kullanılan yumuşak güçtür. Bu bağlamda Yemen'de, Afganistan'da ve Suriye'de yaptıkları bu politikanın bir parçasıdır. Şöyle ki, Yemen'de 2004 yılından itibaren mali ve askerî açıdan desteklenen Husiler aslında İran'ın ulusal güvenliği bağlamında din politikasının ne denli güçlü olduğunun kanıtıdır. Husiler, Yemen'de faaliyet gösteren Zeydî bir gruptur. 2015 yılında başkent San'a'yı ve Parlamento binasını ele geçirmiştir. Yemen'de olduğu gibi Afganistan'da yaşayan Şiî gruplar üzerinde de İran'ın mezhepsel diplomasisi güçlü etkiye sahiptir. İran, "Fâtımiyyun Tugayları" adı altında Şiî Hazaraları örgütlemektedir. Afganistan'da vuku bulan terör eylemlerinin arkasında "Fâtımiyyun Tugayları"nın olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle, "Fatimiyyun Tugayları" Afganistan'ın ulusal güvenliği için birer tehdit olarak kabul ediliyor (Fâtımiyyun Tugayları: 2021). "Fâtımiyyun Tugayları", sadece Afganistan'da değil, aynı şekilde Suriye'de de aktiftir. Örgüt, İran'da yaşayan veya okuyan Şiî Hazaraları örgütleyerek cihat adı altında savaşmak için Suriye'ye götürdükleri bilinen bir meseledir (Fâtımiyyun Tugayları: 2021).

Azerbaycan ve İran arasındaki diplomatik ilişkilerde din faktörü önemli bir yere sahiptir. Birinci Karabağ Savaşı'ndan İkinci Karabağ Savaşı'na kadar geçen süre zarfında İran, Şiî nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde tebliğ işleri yürütmüştür. "Dinî değerlere" sahip çıkmak adıyla vuku bulan Nardaran olayları İran'ın ciddi bir şekilde Azerbaycan'da örgütlendiğini kanıtlar niteliktedir. İran bunu da ulusal güvenlik çıkarları doğrultusunda yapmıştır. İkinci Karabağ Savaşı esnasında ise durum biraz değişiklik arz etmiştir. Şöyle ki, İran, İkinci Karabağ Savaşı'nda ulusal güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda Azerbaycan'daki Şiî Azerbaycanlıları desteklememiştir (Feyvrahi, 2021, s.604).

Kaynakça

"Azerbaycan'da İmam Olmak İsteyenler Sınava Tabi Tutulacak". (14 Nisan 2022). Erişim Adresi (05.01.2024): https://report.az/dini-xeberler/azerbaycanda-din-xadimi-olmaq-isteyenler-imtahan-verecek/.

"Beynelxalq "el-Hüda" Neşriyyatı İlR-in Dünyadakı Medeniyet Carçısıdır!". *(2012)*. Erişim Adresi (06.01.2024): https://iqna.ir/az/news/2321127/beyn%C9%99lxalq-%C6%8Fl-h%C3%BCdan%C9%99%C5%9Friyyat%C4%B1-%C4%B0%C4%B0r-in-d%C3%BCnyadak%C4%B1-m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99t-car%C3%A7%C4%B1s%C4%B1d%C4%B1r.

"Fâtımiyyun Tugayları". (2021). Erişim Adresi (07.01.2024):

"Hamneyinin Fetvası, Şeyhülislamın Qalmaqallı Duası, Erdoğanın Müşavirinin Sancması". (2021). Erişim Adresi (06.01.2024): https://pia.az/amp/?id=412577

"Milli Meclis Bir Neçe Qanunu Deyişdirdi". (2009). Erişim Adresi (05.01.2024): https://musavat.com/news/gundem/milli-meclis-bir-nece-qanunu-deyishdi_55662.html?d=1

Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan. Religion. Erişim Adresi (06.01.2024): https://files.preslib.az/projects/remz/pdf_en/atr_din.pdf

Algar, H. (2004). "Merci-i Taklîd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 29. S. 172-174.

Allahverdiyev, Q., & Sultanzade, V. (2005). *Heyder Eliyev ve Şerq: İran İslam Respunlikası*, Bakı: Çaşıoğlu Neşriyatı.

Asgerov, E. (2009, 26 Ocak). Dinî kurumlar ve dinî eğitim merkezleri konusunda konferans.

Aslanlı, A., & Memmedov, A. (2016). Neo-Realizm kuramı çerçevesinde Azerbaycan-İran ilişkilerinin analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1520-1532. https://doi.org/10.15869/itobiad.256057

Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü'nün kurulması hakkında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in emri (2018, 9 Şubat). Erişim Adresi (06.01.2024): https://president.az/az/articles/view/27001

Azerbaycan Respublikası Konstitusiyası (2023). Erişim adresi (06.01.2024): https://e-qanun.az/framework/897

Camal, A. (27 Nisan 2001). Dini maarifçilik tezlikle nezarete götürülmelidir. *Azadlıg*. 6.

Feyrahi, D. (2012). *İran ve Orta Asya'da siyaset*. Muhammet S. Kafkasyalı (Ed.) Orta Asya'da İslam: temsilden fobiye. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.

Humeynî, A. (t.y.). *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*, Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi.

Işılak, H. (2018). İmâmiye Şîası'nda Merci-i Taklîd seçimi: Teorik ve pratik açıdan değerlendirme. *Bilimname, 36*. s.351-373.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (1980). Trc. Dr. Ömer Okumuş, İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

Kânûn-u Esâsi-ye Cumhûri-ye İslâmi-ye Îrân. Erişim adresi: (07.01.2024): https://www.shenasname.ir/laws/883-%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%B3%DB%8C

Mammadov, H. (2013), "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, (15). S. 45-71.

Mehdiyev, N. (9 Mart 2001). Azerbaycan'da Etigad Azadlığı. *Gutb Jurnalı 1*, s. 10-11.

Samedov, E. (2009). *Azerbaycan'da din-devlet münasibetleri ve dini tahsilin formalaşması*. Bakü: AMEA Felsefe, Sosyologiya ve Hukuk Enstitüsü.

Trend News Agency. (2009). "Ebu Bekir Camisindeki Patlama, Caminin İmamı Azerbaycan'ı İstikrarsızlaştırmaya Hizmet Ediyor". Erişim Adresi (05.01.2024): https://az.trend.az/azerbaijan/society/1275402.html

Üstün, İ. Ü. (2013). `Velâyet-i Fakîh`, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 46. s. 19-22.

ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıma Kararı Çerçevesinde İsrail'in Küresel İmajı

Muhammed Mahsum Altan*

"Bugün ve gelecekte, belki de kıyamete kadar güçlü daima haklı karşısında galebe çalacaktır.
Theodor Herzl*

Öz: Çalışmada uluslararası imaj kavramı ve bu kavramın kapsadığı olgular çerçevesinde İsrail'in küresel ölçekteki imajı ele alınmaktadır. İsrail devletinin Kudüs'ü uluslararası kaideleri çiğneyerek tek taraflı olarak kendi başkenti ilan ettiği 1967 ve 1980 kararları ve 2017 yılında ABD'nin, Kudüs'ü, yine uluslararası hukuku görmezden gelerek İsrail'in başkenti olarak tanıması ve büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma kararı çerçevesinde İsrail devletinin uluslararası imajının durumu açıklanmıştır. İsrail parlamentosunun Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesi kararlarının ve ABD'nin bu kararlar doğrultusunda 2017 yılında Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesinin ve Tel Aviv büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararının uluslararası hukuk ve kamuoyu ve devletler nezdinde oluşturduğu izlenime değinilmiştir. Çalışmanın amacı, uluslararası imaj kavramının izah edilerek bu kavramın kapsadığı olgular özelinde İsrail devleti üzerindeki uluslararası imaj algısının ABD'nin Kudüs Kararı çerçevesinde incelenmesidir. Uluslararası ilişkilerde ciddi etkiye sahip olan imaj olgusunun, devletlerin küresel ölçekteki algılanışında önem arz ettiği üzerinde durulmaktadır. Özellikle ülkenin uluslararası imajının olumlu veya olumsuz olması durumlarında bunun dış politikadaki etkisine ve gücüne ne denli katkıda ya da zararda bulunduğunun önemine dikkat çekilmektedir. Bulunduğu jeopolitik konum itibariyle uluslararası imaj olgusunun İsrail devleti açısından önemi gözlemlenebilmektedir. Çalışma, devlet olarak aldığı kararlarla bulunduğu bölgeye ve dolaylı olarak tüm dünyaya sirayet edebilecek potansiyel etkiye sahip İsrail devletinin nasıl bir uluslararası imaja sahip olduğunun ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda araştırma; İsrail'in, Kudüs üzerinde uluslararası hukukta tartışılan ve kabul görmeyen eylemlerinin ve bu eylemler kapsamında 2017 yılında ABD tarafından Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınmasının ve büyükelçiliğini Kudüs'e taşımasının küresel ölçekte devletler üzerinde bıraktığı intibayı tespit edip ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada, İsrail devletinin gelişen meseleler ve sorunlar çerçevesinde uluslararası ilişkilerdeki imajının olumsuz olduğu tespitine ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İmaj, Uluslararası İmaj, İsrail'in Küresel İmajı.

Giriş

İsrail devleti, 1948-1949 Arap-İsrail savaşları esnasında Batı Kudüs'ü işgal etmiştir. Doğu Kudüs'ün de Ürdün tarafından işgal edilmesiyle şehir bu tarihten itibaren ikiye bölünmüş duruma gelmiştir. İsrail, işgal ettiği Batı Kudüs'ü devletinin bir parçası haline getirebilmek

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Uluslararası Politik Ekonomi Ana Bilim Dalı.
İletişim: mahsunaltan@hotmail.com

** Siyonizmin ve İsrail Devleti'nin kurucu babası, yazar, gazeteci, politik aktivist

adına 1949 yılında birçok kamu kurumunu şehre taşımış, parlamentosunu da burada toplamıştır. İsrail'in Batı Kudüs üzerindeki hükümranlık iddiası uluslararası toplum tarafından hiçbir zaman açıkça kabul görmemiştir. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 303 sayılı kararında, Kudüs'ün uluslararası sistemle ve kendine ait bir yönetimle yönetileceği (*corpus seperatum*) açıklanmıştır. Fakat İsrail Batı Kudüs işgal altında tutmaya devam etmiş ve BM tarafından Kudüs'ün uluslararası bir yönetim altına koyulması düşünülen bu karar da uygulanamamıştır. İsrail, 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı ile Ürdün'ün elinde bulunan Doğu Kudüs'ü de ilhak etmiştir. Artık Kudüs'ün tamamında egemenlik iddiasında bulunan İsrail'in bu talebi BM tarafından reddedilmiştir. Çünkü Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması'na göre askeri güç kullanarak toprak elde edilmesi yasaktır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2253 sayılı 4 Temmuz 1967 tarihli kararıyla İsrail'in, Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik olan eylemlerinden endişe duyduğunu ve bu tür faaliyetlerden uzak durması gerektiğini belirtmiştir. Fakat İsrail parlamentosu olan Knesset, 1968 yılında Doğu Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), İsrail'in attığı bu adımı yasadışı ve geçersiz olarak değerlendirmiştir.

Kudüs'ü kendi bütünlüğüne dahil etme eylemlerinden vazgeçmeyen İsrail, 1980 yılında yürürlüğe koyduğu yasa ile Kudüs'ü "bölünmez ve ebedi" başkenti ilan etmiştir. BM, 19 Aralık 1983 tarihli 38/180 sayılı kararıyla İsrail'in barışsever bir üye olmadığını, Kudüs dahil olmak üzere Golan Tepeleri, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni işgalci konumda olduğunu ilan etmiştir. BM, İsrail'in adı geçen bölgeler üzerindeki hukuka aykırı egemenlik iddialarını her seferinde reddetmiştir. İsrail'in 1967 öncesindeki sınırlarına hızlı bir şekilde dönmesinin elzem olduğu üzerinde durulmuştur. Lakin tüm bu çağrılar, İsrail'in Kudüs üzerindeki faaliyetlerini değiştirmesine sebep olamamıştır.

Tarihler 6 Aralık 2017'yi gösterdiğinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Donald Trump, ABD başkanlarının 1999'dan itibaren 34 kez altı ay süreyle ertelediği büyükelçiliğin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasını içeren kararı imzalamış, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını beyan etmiştir. Uluslararası hukukta karşılığı olmayan bu kararın açıklanması dünya kamuoyunda infial uyandırmış, tepkiyle karşılanmıştır. Uluslararası arenada yer alan hiçbir devlet bu karara karşı tepkisiz kalmamıştır. Özellikle İslam İşbirliği Teşkilatı Dönem Başkanlığı sıfatıyla Türkiye ve Arap Ligi Dönem Başkanlığı yürüten Yemen tarafından bu kararı reddeden bir karar tasarısı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulmuştur. 2017 yılında BM Genel Kurulu'na sunulan karar tasarısı 128 evet, 9 ret ve 35 çekimser oyla kabul edilmiştir. Özellikle İsrail ve ABD çıkarıldığında 9 ret oyun 7'sinin Honduras, Guatemala, Mikronezya, Nauru, Togo, Palau ve Marshall Adaları gibi siyasi ve ekonomik yönden etkileri epeyce kısıtlı ve ABD'nin tehdit ve tahakkümü altında olan ülkeler tarafından verilmesi manidardır. BM, kabul edilen bu tasarıyla devletlere, Kudüs'te diplomatik temsilcilik kurmaktan kaçınmaları

çağrısında bulunmuştur. İsrail'in, Kudüs nezdinde uluslararası hukuku görmezden gelen eylemleri, 2017 yılında ABD Başkanı Trump'ın kararını hararetli bir şekilde desteklemesiyle zirveye ulaşmıştır. BM Genel Kurulu'nda ezici çoğunlukla kabul edilen 12 Aralık 2017 tarihli tasarı ile uluslararası toplum İsrail'in, Kudüs üzerindeki faaliyetlerinin karşısında olduğunu göstermiştir.

Ele alacağımız çalışmanın ilk kısmında imaj kavramı ve uluslararası imajın ne olduğu üzerinde durulacaktır. İkinci kısmında İsrail devletinin kendi imajını nasıl tanımladığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Akabinde Filistin meselesi ve İsrail'in Kudüs'ün statüsü üzerinde uyguladığı politikalar incelenecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Aralık 2017'de aldığı, Kudüs'ün statüsünü görmezden gelen ve şehri İsrail'in başkenti olarak ilan eden hukuksuz kararın, uluslararası kamuoyunda neden olduğu tepkiler üzerinde durulacaktır. Son kısımda ise İsrail'in Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik faaliyetlerinin ve buna yönelik faaliyetleri desteklemesinin uluslararası ilişkilerdeki imajına verdiği zarar ve uluslararası toplumda sebep olduğu olumsuzluklara değinilecektir. Değinilenler özelinde, İsrail'in uluslararası toplum nezdindeki imajının hangi noktaya geldiği incelenecektir.

İmaj Kavramı ve Uluslararası İmaj

İmaj, belirli kitlelerin belirli olguları kafalarında nasıl şekillendirdiği, bu olgular hakkında ne gibi duygu, düşünce ve izlenimlere sahip olduğu şeklinde açıklanabilmektedir. Yine imaj; bir şahıs, kurum, obje yahut ülkeye karşı kasıtlı ya da kasıtsız olarak zihinlerde meydana gelen fikir, duygu ve izlenimlerin harmanlanarak imgesel bir bütün oluşturması şeklinde ifade edilebilmektedir (Gültekin, 2013, s. 127). Bireysel anlamda imaj hususu; kişinin sadece sahip olduğu dış görüntü değil ayrıca kendini ifade etme şekli, davranışları, duygu ve düşünceleri, beden dili, özgüveni, tecrübeleri, birikimleri, ahlaki değerleri, öze ve topluma saygısı gibi birçok öğenin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Tüm bu değerler çerçevesinde meydana gelen bireyin imajı, kişinin toplum üzerindeki izlenimini belli yönleriyle ortaya koyabilmektedir (Baykasoğlu, Dereli, Sönmez , & Yağcı, 2004, s. 3-4).

Çoğu hususta olduğu gibi sosyal anlamda da hızla bütünleşme ve küreselleşme eğilimi gösteren günümüz dünyasında imaj olgusu, her geçen gün önemini artırmaktadır. Rekabetin arttığı sosyal çevrede kişiler ve oluşturdukları kurumlar, sahip olunan imajın getirebileceği kazanç yahut yitirimlerin farkına her geçen gün daha çok varmakta ve bu konuda daha fazla bilinçlenmektedirler. İyi bir imaja sahip olunması kazanımları beraberinde getirebilecekken kötü bir imaj ise tüm fırsat ve faydaların elden kaçmasına sebep olabilmektedir. Kötü olan bir imajın düzeltilip yenilenmesi, iyi bir imajın oluşması kadar kolay değildir. Bu sebeple elde edilmiş iyi bir imajın korunması ve sürekliliği adına azami gayret gösterilmesi ciddi önem arz etmektedir. (Baykasoğlu, Dereli, Sönmez , & Yağcı, 2004, s. 3-5).

Günümüzde hayatın sosyal, siyasal ve ekonomik her sahasında iyi bir imaj oluşturma mücadelesi içine girilmişken hiç kuşkusuz bu mücadelenin müteşebbislerinden biri ve ele alınan konu itibariyle en önemlisi, devletlerdir. İmajla ilgili tanımlamalar çerçevesinde bir ülkenin küresel imajı; uluslararası platformlarda sahip olduğu saygınlık ve itibarın yanı sıra dış hedef kitleler üzerinde bıraktığı intiba ile küresel hususlarda sahip olduğu desteğin tümü şeklinde ifade edilebilmektedir. Bir ülkenin imajı, diğer ülke toplumlarının zihinlerinde nasıl yer edindiği ve söz konusu ülke hakkında nasıl düşünüldüğüyle ilintili bir meseledir (Özdemirci & Önder, 2018, s. 66). Bu çerçevede uluslararası imajı, bir ulusun; ekonomik koşulları, demokratik değerleri, kültürel yapısı, bilimsel gelişmişliği, tarihi, mevcut durumu ve gelecekteki potansiyel konumu gibi ulusal kod ve değerlerle meydana gelen imgelem şeklinde izah etmek yerinde olacaktır (Karagöz Yerdelen, 2017, s. 44-45).

Ülkenin etkili bir imaja sahip olması uluslararası arenada kendini kabul ettirebilmesi, sözünün dinlenmesi ve kendisine olan desteğin artması gibi mühim kazanımları beraberinde getirebilmektedir. Durum böyleyken ülkelerin nüfusları, jeopolitik konumları, askeri ve ekonomik güçleri kadar sahip oldukları imajlar da stratejik unsurlar arasında kendine yer bulmaktadır (Gültekin, 2013, s. 127-128). Devletler, değeri giderek yükselen imajın oluşumuna kayıtsız kalmamakta ve bu oluşum sürecini kendi haline bırakmamaktadır. Bu anlamda imajın meydana gelmesi her zaman kendiliğinden oluşan bir süreç olmayıp yönetilmeye ve yönlendirilmeye müsaittir. Devletler, bireylerin ve kurumların tatbik ettiği gibi konsantrasyonlarının ve kaynaklarının belirli bir kısmını imaj inşa etmeye ayırmaktadır. Rekabetin ve mücadelenin yoğun olduğu uluslararası ilişkilerde, kötü imajın, başta siyasi ve ekonomik sahalarda neden olacağı negatiflikler göz önünde bulundurulduğunda böylesi bir imaj inşa seferberliği doğal karşılanmaktadır (Türkkahraman, 2011, s. 2-5).

Bireylerin ve kurumların imajlarına göre analiz edildiği çağımızda ülkeler de sahip oldukları imaja göre değerlendirilmektedir. Ülkeler, adlarının anıldığı anda zihinlerde canlanacak imgenin olumlu olması adına çeşitli politikalar takip etmektedir. Bunun sebebi ise günümüzde ülke imajının, uluslararası ilişkilerde etkinliği temin eden en önemli vasıtalardan biri olması olarak değerlendirilmektedir (Gültekin, 2013, s. 128).

İmaj konusunun özellikle devletler nezdindeki en önemli özelliği, onun kazanılabilecek bir konumda bulunmasıdır. Devletler tarafından küresel kamuoyunda etkin bir vasıta olarak kullanılabilecek imajın bu yönü, devletlere imajı yapılandırma, yönetme ve kurgulama kanalı açabilmektedir. Çünkü oluşabilecek yanlış bir imajın devletin itibarına ve bunun yanı sıra güvenilirliğine vuracağı darbe, ciddi kayıplara neden olabilmektedir (Karabulut, 2018, s. 169-172).

İnsanın var olmasıyla birlikte bireylerarası ilişkilerde esas unsur ve sosyal hayatın sürekliliği içindeki zorunlu faaliyet, iletişimdir. Bilgiyi anlaşılır kılarak iletme faaliyeti olan iletişimin,

gönderici tarafından alıcı üzerinde bir etki bıraktığı kabul görmektedir. İletişimin temel amacı ulaştığı hedefi yönlendirebilmek ve etkileyebilmektir. Bu yönleriyle iletişim, bilgi aktarma fonksiyonunun yanında rıza alarak ikna etme gibi önemli bir niteliği kendi içinde barındırmaktadır. Bu husus, küresel iletişimin ve onun öneminin had safhada olduğu günümüz dünyasında bireylerin, kurumların ve özellikle devletlerin, iletişimin ne kadar iyi sağlandığıyla alakalı olmasını ortaya koymaktadır. Devletlerin hedef kitleler üzerinde etki kurması ve söz sahibi olması, yani yumuşak güç[1] yeteneği, iyi bir imaj tesis edebilmesi açısından son derece önem ihtiva etmektedir (Karabulut, 2018, s. 173-182).

Ülkeler, toplum ve devlet nezdinde hayata geçirdiği çeşitli faaliyetlerle küresel ortamda kendini diğer ülkelerden ayırarak ulusal imajını farklı bir yere konumlandırmaya çalışmaktadır. İletişim teknolojilerinin gücü ve küresel çaptaki kitle iletişimi, uluslararası gündem ve politikaları her bireyin ilgisine etkili bir şekilde sunabilmektedir. Bu nedenle devletler olumlu bir imaj oluşturmak adına çaba göstermektedirler. Var olan iyi imajın iyi tutulması veya zedelenmiş bir imajın yeniden inşası, devletleri ele alınan tüm bu kazanım ve yitirimler sebebiyle ciddi anlamda enerji harcamaya yöneltmektedir. (Karabulut, 2018, s. 183-192)

İsrail Devletinin İmaj İnşası

İsrail devletinin Filistin meselesi ve Kudüs sorunu üzerinden küresel imajının ele alınmasının öncesinde, mevzubahis imaj tanımı üzerinden bu devletin kendi imajını nasıl gördüğü ve nasıl tanımlandığının ortaya konulması konunun farklı yönleriyle anlaşılmasına yardımcı olacaktır. İsrail halkının tarihsel tecrübelerinin meydana getirdiği dış dünya algısı ile oluşan devlet görüşünün, devletin öz imajının şekillenmesindeki etkisi yadsınamayacak kadar önemlidir. Keza bu algı İsrail devletinin dış dünyaya bakışını da doğrudan şekillendirmiştir.

Kendini tüm dünya Yahudi halkının ulus devleti olarak tanımlayan İsrail, Yahudi halkının doğduğu ve bu halkın tarihsel egemenlik hakkına sahip olduğunu iddia ettiği Filistin toprakları (Eretz Yisrael ve Arz-ı Mev'ud)[2] üzerinde kurulmuştur. İsrail devletinin kurulmasından önceki

1 İlk olarak 1990 yılında Joseph S. Nye tarafından "Liderliğe Zorunluluk: Amerikan Gücünün Değişen Doğası" kitabının "Yumuşak Güç" isimli makalesinde tanımlanan yumuşak güç kavramı, klasik anlamdaki güç kavramından farklı olarak başkalarının davranışları ikna ve cazibe ile belirleme ve yönlendirme kudreti şeklinde tanımlanabilmektedir. Bir ülkenin sert gücü askeri ve ekonomik güce tekabül ederken yumuşak güç ise ülkenin sahip olduğu refah seviyesi, kültürel çekiciliği, özgürlük ve insan haklarını tatbiki, sunduğu ekonomik fırsatlar, bilimsel gelişmişliği ve çağdaş toplumsal seviyeye ulaşma gibi unsurları içermektedir (Pınar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood, 2017, s. 254-260).

2 Yahudilerde "Arz-ı Mev-ud" zihniyeti bir ahit olarak değerlendirilmektedir. Yahudi kutsal kitabına göre Allah; Yahudilerle kendisine kul olacakları, ibadet edecekleri, kan dökmeyecekleri, kimseyi yurdundan etmeyecekleri üzerine bir ahit yapmış ve Yahudiler bu ahde uyup sözlerinde durdukları takdirde Allah onları seçkin bir kavim kılacağını açıklamıştır. Fakat İsrailoğulları verdikleri sözü tutmamış bunun üzerine Allah tarafından cezalandırı-

tarihsel süreçte Yahudi toplumu kendini yaşadıkları yerlerden sürülme, yurtsuz kalma, dışlanma, sevilmeme, topluca yok edilme ve hakir görülme gibi durumlara sıklıkla maruz kalan bir toplum olarak görmüştür. Kelime anlamıyla Sami ırkından olanlara karşıtlık, basit anlamıyla Yahudi karşıtlığı olan Antisemitizm nedeniyle Yahudiler, Avrupa'da bulundukları yerlerde zulüm ve sürgünle karşı karşıya gelmişlerdir. Yahudilerin tarihte İngiltere'den (1290), İspanya'dan (1492), Portekiz'den (1497) kovulmaları; Rusya'da pogroma ve Nazi Almanya'sında soykırıma uğramaları Antisemitizm içinde gösterilmektedir. Yahudilerin maruz kaldıkları bu olumsuzluklar onlarda aşağılanma, utanç, ezilmişlik ve güçsüzlük gibi hallere sebebiyet vermiştir. Tüm bunların sonucunda Yahudi halkı, güçlü olamadığı takdirde tekrar anılan durumlara maruz kalabileceklerini ve topraklarından sürülebileceklerini şiar edinmiştir. Bu düşünceye paralel olarak haklarında düşünülen olumsuz imajı ortadan kaldırmak ve yerine güçlü bir imaj ortaya koymak adına devletlerinin kuruluşundan itibaren çeşitli politikalar takip etmişlerdir (Yesevi, 2017, s. 110-111).

İsrail devleti tarihsel süreçte oluşan olumsuz öz imajını düzeltmeye ordusunu ciddi şekilde güçlendirerek başlamıştır. Ordusuna ayırdığı yüksek bütçesi, sahip olduğu ileri teknoloji araçları, silah sanayisi, erken uyarı ve hava savunma sistemi ile "güçlü İsrail" izlenimi vermeye çalışmıştır (Yesevi, 2017, s. 105). Bunun yanında istihbarat servisi Mossad'ın kuruluşu ile bu yapının küresel çapta etkin olan, dünyanın her bölgesinde örgütlenebilen, operasyonel kabiliyeti yüksek bir teşkilat olduğu görüntüsü ve faili meçhul olayların içinde yer alan bir istihbarat örgütü olarak adres gösterilmesi İsrail'in kendi imajına katkı sağlamasını beklediği diğer bir unsur olarak görülmektedir. İsrail devleti ordusu ve istihbarat teşkilatıyla gerek bulunduğu bölgede gerekse küresel çapta çekinilen ve saygı duyulan bir güç imajı çizmek istemektedir (Yesevi, 2017, s. 123). İnşa edilmek istenen imaj gelişimine, hegemon güç Amerika Birleşik Devletleri'nin, İsrail'e karşı olan cömert desteğinin yanında sıkı dostluğunun da kuvvetli şekilde tesir ettiğine inanılmaktadır.

İsrail, başta bulunduğu bölge olmak üzere tüm dış dünyayı tehdit olarak görmekte ve İsrailli yöneticiler, devletlerinin sürekli imha tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu her dönemde beyan etmektedirler (Garaudy, 2019, s. 88). İmha edilme tehlikesine karşı kendilerine yöneltilen herhangi bir saldırıya misliyle karşılık vererek caydırıcılığı yüksek, korkulan bir güç olabilmeyi istemektedirler. İsrail'in güçlü olması ve gücünü arttırması sadece kendi güvenliği için değil bulunduğu coğrafyanın barışı için de hayati olarak gösterilmektedir. Devletleri gücünü arttırdıkça üzerlerindeki olumsuz izlenimlerden ve geçmişteki güçsüz

larak yurtlarından kovulmuşlardır. Bunun üzerine Allah Yahudilere acımış ve yeni bir ahit yapmıştır. Ahde göre İsrailoğulları Allah'ın emirlerine uyarsa Arz-ı Mev'ud'u verecektir. Yahudi kutsal kitabına göre bu Arz-ı Mev'ud, Mısır ırmağından Fırat'a kadar olan sahanın Hz. İbrahim'e ve onun soyundan olanlara Allah tarafından vadedilmesidir. Tevrat'a göre Beni İsrail veya İsrailoğulları Hz. İbrahim'in torunu Hz. Yakup'un soyundan gelenlere verilen isimdir (Küçük, 1994).

durumlarından kurtularak daha itibarlı bir imaja sahip olabileceklerini düşünmektedirler. Bu hususların zihinlerde daha kalıcı şekilde yer edinebilmesi adına özellikle İsrail'in bahsedilen güçlü ordu ve istihbarata sahip devlet imajı, bilimsel makaleler, yayınlar ve uluslararası medya aracılığıyla ciddi şekilde parlatılmaktadır (Yesevi, 2017, s. 106-107).

İsrail kendini bilimsel ve kültürel anlamda gelişmiş, üstün teknoloji sahibi, barış ve adalet temelli, Ortadoğu'da ordusu ve milletiyle insan haklarına saygılı, özgürlükçü, demokrasisi ileri bir devlet olarak nitelendirmektedir (İsrail Enformasyon Merkezi, 2008, s. 69-72). Bununla birlikte Arap devletlerini kültürel anlamda kendinden aşağı, güçsüz askeri kapasiteye sahip ve demokratik açıdan yeterliliğin hayli uzağında görmektedir (Yesevi, 2017, s. 124).

Filistin Meselesi ve Kudüs'ün Statüsü

Fransız Devrimi ve onun getirdiği akımlarla ortaya çıktığı kabul edilen ulus devlet düşüncesiyle Yahudilerin de bir ulus olup olmadığı ve bununla beraber bir devlete sahip olup olamayacakları şeklinde bir husus gündeme getirilmiştir. Kimi Yahudiler dini bir topluluk olduklarını düşünürken kimileri ise bir ulus olduklarını benimsemişlerdir (Shakak, 2004, s. 39-42). Nitekim Avrupa'da uğradıkları zulüm ve ayrımcılık karşısında onurlarını ve gururlarını yitirmiş Yahudiler, Yahudi milliyetçiliğinin güç kazanmasıyla bir devlet kurma fikrine haiz olmuşlardır. İsmi Siyonizm olan bu fikrin lideri, 1860 yılında Budapeşte'de doğmuş Macar Yahudisi Theodor Herzl'dir. Herzl için Yahudi Sorunu, Yahudiler tarafından yadsınamaz bir gerçek olarak düşünülen Antisemitizmden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun çözümü ise ancak Yahudilerin kendi ülkelerini kurması ve toplu halde oraya yerleşmesiyle gerçekleşecektir (Öke, 1982, s. 41-43).

Herzl, herhangi bir hükümeti temsil etmediğinden büyük devletlerle Yahudilerin yurt edineceği toprağın pazarlığına oturabilmek adına önce güçlü bir yapının oluşturulması gerektiğine inanmıştır. Bunun için Siyonizm hareketinin lideri olacak Herzl'in ilk amacı bir Yahudi örgütü kurmak ve bu örgütün uluslararası politikada etkili bir konuma gelmesini sağlamak olmuştur. Nitekim Theodor Herzl Yahudi toplumunu zaman içinde bir vatan kurma ülküsü etrafında toplamış, Dünya Siyonist Teşkilatı'nın kurulması ve teşkilatın başına geçirilmesiyle Siyonizmi uluslararası politikaya etkin bir aktör olarak yerleştirmeyi başarmıştır. (Öke, 1982, s. 41-45)

Yahudiler Filistin, Arjantin ve 1903 yılında İngiliz Hükümeti'nin önerdiği Uganda'da vatan kurma seçeneklerini tartışırken Theodor Herzl, Yahudilerin de umumiyetle kadim tarihi evleri olarak nitelendirdiği Filistin üzerinde durmuştur ve bunun için Osmanlı İmparatorluğu ile temasa geçmiştir (Herzl, 2007, s. 41-42). Herzl, Viyana'da tanıştığı ve Sultan Abdülhamid'in Avrupa'daki hafiyelerinden biri olduğunu öğrendiği Polonyalı soylu Newlinski'den Osmanlı Devleti ile aralarında arabuluculuk yapmasını istemiştir. İkili 1896 yılında İstanbul'a gelmiş ve

Herzl, Newlinski'ye padişaha iletmesi için maruzatını bildirmiştir. Buna göre Herzl, Yahudiler adına Filistin'in verilmesi karşılığında ekonomisi darboğazda olan Osmanlı Devleti'ne, çok büyük bir meblağın yanında Osmanlı Devleti'nin tüm maliyesini üstlenmeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid'in Theodor Herzl'e iletmesi için Newlinski'ye cevabı şu şekilde olmuştur (Öke, 1982, s. 50-55):

Eğer Bay Herzl senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatanı kanlarıyla mahsuldar kılmıştır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmemek üzere hepsi muharebe meydanında kalmışlardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir, Türk Milletinindir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım, Museviler milyonlarını saklasınlar, benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar, Filistin'i karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat, yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem (Kutluay, 2013, s. 91-92).

Bu münasebetin ardından Herzl, birkaç defa daha İstanbul'a gelip Sultan Abdülhamid ile doğrudan görüşmüştür. Herzl, padişahın Musevi tebaaya gösterdiği hoşgörü ve iyilik adına tüm Dünya Yahudilerinin müteşekkir olduğunu ifade etmiş, Sultan Hamid ise Osmanlı Devleti kapılarının Yahudi göçmenlere hep açık olduğunu söylemiştir. Amacı padişahı ikna etmek olan Herzl, Osmanlı Devleti topraklarının yer altı ve yer üstü zenginliğinin muazzam potansiyele sahip olduğunu, bu zenginliğin sadece kendi menfaatlerini düşünen Avrupalı devletler tarafından sömürüldüğünü ve Avrupalı güçler tarafından ekonomisi boyunduruk altında tutulan bu devletin ekonomik yükselişe geçebilmesi ihtiyacının yetenek, imkan ve bilgi olduğunu, bunların da İsrailoğullarında bulunduğunu beyan etmiştir. Bunun yanında Herzl, Musevilerin Osmanlı Devleti'nin tüm borçlarını ödeyebilecekleri ve Osmanlı Devleti maliyesini sırtlayabilecekleri sözünü Sultana mektupla vermiştir. Tüm bunların gerçekleşmesinin tek şartı, Sultanın Yahudilere Filistin'e yerleşme ve bölgede yönetim kurma hakkı tanıması olarak belirtilmiştir. Sultan Abdülhamid tekrar ve kesin red cevabı verince Siyonistler Filistin konusunda Osmanlı Devleti ile anlaşma umutlarını yitirmişlerdir (Öke, 1982, s. 52-57).

Yahudiler için beklenen uygun koşullar Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle oluşmuştur. Osmanlı Devleti topraklarının savaşta parçalanmasıyla Yahudiler, İngiliz hükümeti ile dirsek temasına geçip Filistin topraklarında bir İngiliz mandası kurulması ve bunun Yahudi halkının yurdu haline getirilmesi konusunda İngiliz devletinden söz almışlardır. 1917 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour tarafından Siyonist lider Lord Lionel Walter Rothschild'a gönderilen daha sonra "Balfour Deklarasyonu" olarak adlandırılacak mektupta, İngiliz devletinin Filistin topraklarında bir Yahudi yurdu kurabilmesi adına her türlü desteğin

verileceği beyan edilmiştir. Böylelikle bir devlet tarafından bir topluluğa başka bir ulusun yaşadığı topraklar vaadedilmiştir. (Arı, 2012, s. 250-253).

1920 yılında İngiliz devletinin Filistin üzerindeki manda yönetimi San Remo Konferansı'nda resmen kabul edilmiş, bu tarihten itibaren İngiliz yönetiminin verdiği sözlerden cesaretle birçok Yahudi, Avrupa'dan Filistin topraklarına göç etmeye başlamıştır. Bölgede yaşayan Araplar, İngiltere'nin manda yönetiminden ve Yahudilere verilen ulus devlet sözünden ciddi şekilde rahatsız olmuş, Filistin topraklarında ulusal bağımsızlığın kendi hakları olduğunu savunmuşlardır. Filistin'de Yahudi göçüyle Yahudi nüfusunun artması bölgede ekonomik ve siyasi şartların bozulmasına, Filistinliler içinde işsizliğin yükselmesine ve bölge halkının endişesinin artmasına sebep olmuştur. Manda yönetiminin olası bir sonunda Filistin'in akıbetinin, halkların sahip oldukları nüfus ve toprak miktarına göre belirleneceği Filistinliler ve Yahudiler tarafından anlaşılmıştır. Bu sebeple Filistin halkı bölgeye Yahudi göçünü engellemeye çalışırken Yahudiler ise nüfuslarını ve sahip oldukları toprakları artırmaya uğraşmıştır. Bunun sonucunda bölgede gerginlik ve düşmanlık giderek tırmanmaya başlamıştır (Alkan Özcan, Tunç Yaşar, & Kor, 2010, s. 52-55).

1930'lu yıllarda özellikle Almanya'da Yahudiler üzerinde artan baskı, Filistin'e göçü daha da büyütüp hızlandırmıştır. Filistinli halk bölgeye göçün bir an önce durdurulması ve toprak satışlarının yasaklanmasını manda rejiminden ısrarla talep etmiş fakat bu konuda duyarsızlıkla karşılaşmıştır. Bu duyarsızlık, bölgedeki huzursuzluk ve çatışmayı arttırmaya sebep olmuştur. İngiliz devletinin Filistin toprakları üzerinde yaptığı taksim tasarıları ne Arapları ne de Yahudileri memnun edebilmiştir. İngilizlerin zaman içinde halklar arasında orta yolu bulma gayreti, göçü ve toprak satışlarını sınırlandırıcı politikaları Yahudilerin sert tepkisine neden olmuştur. İngilizlerle amaçlarına erişemeyecekleri kanaatine varan Yahudiler, İngiliz manda rejimine düşman kesilip saldırı faaliyetlerine girişmişlerdir (Arı, 2012, s. 259-266). İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 itibariyle İngiltere, bölgedeki durumun kötü gidişatı üzerine Filistin'e yapılan Yahudi göçünü epeyce kısıtlamıştır. Bu sefer Yahudiler Haganah[3] isimli gizli bir örgütün desteğiyle Filistin'e kaçak şekilde girmeye başlamıştır. İngiliz manda rejimi yapılan kaçak göçleri engellemeye çalışınca Irgun adlı terör teşkilatının öncülüğündeki Yahudiler ve İngiliz kuvvetleri arasında sert silahlı çatışmalar yaşanmıştır. İngiltere bu sebeple İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından kaosun had safhada olduğu bölgeden kendini sıyırmaya karar vermiştir (Armaoğlu, 2015, s. 435-436).

İngiltere, 1947 yılında Filistin meselesini BM'ye havale etmiş ve BM Genel Kurulu meselenin ivedilikle çözülmesi adına kendi bünyesinde özel bir komisyon kurmuştur. BM Genel

3 Irgun örgütüyle Deir Yasin Katliamı'nın gerçekleşmesinde de yer alan Yahudi yerleşimlerini korumak gayesiyle 1920-1947 yılları arasında faaliyet gösteren ileride Ariel Şaron, Menahim Begin ve Moşe Dayan gibi üst düzey devlet görevlileri olacak üyelere sahip Siyonist bir terör örgütü.

Kurulu, Filistin Komisyonu'nun sunduğu teklifleri müzakere etmiş, sonunda Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında paylaştırılmasına, Kudüs'ün de yönetimi BM'ye bağlı olmak üzere milletlerarası şehir statüsünde (corpus separatum) olmasına karar vermiştir. Kararın ardından 14 Mayıs 1948 günü bir bildiri ile David Ben Gurion başkanlığındaki Yahudi Milli Konseyi, İsrail devletinin kuruluşunu ilan etmiştir. Bunu izleyen birkaç saat içinde Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak'tan oluşan beş Arap devleti İsrail'e savaş açmıştır. Yaklaşık bir yıl süren savaşta Arap devletleri İsrail'e mağlup olmuşlardır (Armaoğlu, 2015, s. 437-438). Taksim kararıyla Filistin topraklarının %56'sını elde eden İsrail, 1948 Arap-İsrail Savaşı sonunda bu oranı %78'e çıkarmıştır. Sayısı bir milyona yakın Filistinli yerinden ve yurdundan olmuş ve komşu devletlerde mülteci durumuna düşmüştür (Alkan Özcan, Tunç Yaşar, & Kor, 2010, s. 57).

Çalışmanın Giriş bölümünde de ele alındığı üzere, 1948-49 Arap-İsrail Savaşı ile İsrail devleti, Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği taksim kararı sonucunda milletlerarası statüde olması gereken Kudüs'ün batısını işgal etmiştir. Şehrin doğusu da Ürdün tarafından işgal edilince Kudüs fiilen ikiye bölünmüştür. İsrail devleti bu andan itibaren işgal ettiği Batı Kudüs'ü kendi bünyesine katabilmek adına devletin yüksek mahkemesini, bakanlıklar ile kamu kurumlarını şehre taşımış, 1949 yılında da parlamentosunu burada toplamıştır. Takip eden yıllarda şehrin demografik yapısı, Arap halkın göçe zorlanarak veya yerlerinden edilerek İsrailli halkın lehine olacak şekilde dönüştürülmüştür (Baran, 2018, s. 5). İsrail devletinin Batı Kudüs üzerindeki hükümranlık iddiaları milletlerarası kamuoyunda kabul edilmemiş, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1949'da aldığı 303 sayılı kararda Kudüs'ün uluslararası bir yapının yönetiminde olması teyit edilmiş fakat karar uygulanamamıştır (Ergün, 2018, s. 8).

Kudüs'ün ikiye bölünmüş durumu, İsrail'in sürpriz saldırısıyla başlayan 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı) ile son bulmuştur. İsrail; Suriye'ye ait Golan Tepeleri'ni, Mısır'a ait Sina ve Gazze bölümünü, Ürdün'ün elindeki Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü işgal etmiştir. Böylece İsrail, savaş sonunda, BM Genel Kurulu'nun taksim kararıyla kendisine verdiği toprakların dört misline ulaşmıştır (Arı, 2012, s. 296). Doğu Kudüs'ü de ilhak eden İsrail, 1967 Altı Gün Savaşı sonrası artık Kudüs'ün tamamında egemenlik iddia etmeye başlamıştır. İsrail'in bu iddiası Birleşmiş Milletler tarafından daima reddedilmiştir. Çünkü 1945 BM Kurucu Anlaşması'na[4] göre kuvvet kullanarak bir başka devletin toprağının ele geçirilmesi yasaklanmıştır. Yani uluslararası hukukta kuvvet kullanımıyla işgal edilen toprak üzerinde egemenlik hakkı iddia edilememektedir. Bunun yanında BM, 4 Temmuz 1967 tarihli 2253 ve 14 Temmuz 1967 tarihli 2254 sayılı kararlarında İsrail'e Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye

4 25 Haziran 1945 tarihli Birleşmiş Millet Anlaşması ikinci maddenin dördüncü fıkrası uyarınca, bkz.: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf

yönelik faaliyetlerinden vazgeçmesini istemiştir. Ayrıca yine BM, 22 Kasım 1967 tarihli 242 sayılı kararında işgal yoluyla toprak kazanılmasının reddedildiğini açıklamış (Arı, 2012, s. 302), İsrail'den ivedilikle işgal ettiği topraklardan çıkması ve 1967 öncesi sınırlarına geri dönmesi çağrısında bulunmuştur. Tüm bu karar ve çağrılar İsrail tarafından kaale alınmadığı gibi, İsrail parlamentosu Knesset'te kabul edilen kararla Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğunu ilan etmiştir. İsrail'de ilan edilen bu gelişme üzerine BM Güvenlik Konseyi, 1968'de aldığı 252 sayılı kararda İsrail'in Kudüs'ün statüsünü değiştiren politikalarının "gayrimeşru" ve "geçersiz" olduğunu duyurmuştur (Ergün, 2018, s. 8-9).

İsrail devleti, işgal ettiği topraklardan böylesi uluslararası kararlarla ayrılmak istememiş, savaştığı devletlerle bizzat müzakere masasına oturarak elinde bulundurduğu toprakları pazarlık konusu haline getirmek niyetinde olmuştur. Nitekim İsrail bu amacına, dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Jimmy Carter ve dönemin Dışişleri Bakanı olan Henry Kissenger'in "mekik diplomasisi" desteğiyle Mısır ile uzlaşarak belli oranda ulaşmıştır. Mısır ile Sina'nın geri verilmesi karşılığında 1978 Camp David'e giden barış anlaşması, İsrail için işgal altında tuttuğu topraklardan geri çekilme hususundaki tek istisna olmuştur. Özellikle Irgun eski liderlerinden olan Menahim Begin'in başbakanlığa gelmesiyle işgal edilen yerlerden geri çekilmenin söz konusu olmadığı söylemleri, bu bölgelerde Yahudi yerleşim birimlerinin kurulmasının gerekliliği ve özellikle Filistin bölgesinde ele geçirilen toprakların tarihi İsrail toprakları (Arz-ı Mev'ud) olduğu iddiası, İsrail'in söz konusu meseleyle ilgili temel görüşünü yansıtmaktadır (Yıldırım, 2021, s. 3852-3853).

Mısır ile yapılan barış görüşmelerinde İsrail'in; işgal edilen toprakların durumu, bu topraklardaki Yahudi yerleşimleri ve Filistin meseleleri hakkında takındığı uzlaşmadan uzak tutumu, görüşmeleri kopma noktasına getirmiştir. Bu noktada Amerika Birleşik Devletleri, diplomatik bir manevrayla Doğu Kudüs'ün boşaltılması başta olmak üzere Yahudi yerleşimleri ve işgal edilen Filistin toprakları gibi kritik meseleleri, yapılacak barıştan ayırarak bunların taraflar arasında iki ayrı paket halinde görüşülmesini istemiştir. Sürecin sonunda Camp David Sözleşmesi imzalanmış, Mısır, İsrail ile masaya oturarak Arap davasına ve Filistin'e ihanet suçlamasıyla karşı karşıya kalmış ve Arap dünyası tarafından dışlanmıştır. İsrail ise uzatılan elleri geri çevirmeyen barış yanlısı bir devlet imajı çizmiştir (Arı, 2012, s. 325-337).

Alınan kararlara yapılan uyarılara ve yaşanan tüm gelişmelere rağmen İsrail devleti, işgal edilen Filistin toprakları ve Kudüs'e yönelik politikasını değiştirmemiştir. İsrail bu sefer 30 Temmuz 1980 yılında yürürlüğe soktuğu "Temel Yasa" (Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel 1980) ile Kudüs'ü "bölünmez ve ebedi" başkenti ilan etmiştir. Uluslararası hukukun bir kez daha görmezden gelindiği bu karar üzerine BM Güvenlik Konseyi, aynı yılın 20 Ağustos günü aldığı 478 sayılı kararla Temel Yasa'nın hükümsüz olduğunu ve feshedilmesi gerektiğini

bildirerek İsrail'i bu girişiminden dolayı kınamıştır (Çalık Topuz & Arafat, 2023, s. 361). Ayrıca devletlerden Kudüs'e taşınan yabancı elçilik misyonlarını şehirden geri çekmesi istenmiştir (Ergün, 2018, s. 9-10). 19 Aralık 1983 tarihli 38/180 sayılı karar ile BM Genel Kurulu, İsrail'in BM Sözleşmesi'ne riayet etmediğini ve barış yanlısı bir üye olmadığını ilan etmiştir. Kararda İsrail'in Kudüs başta olmak üzere Golan Tepeleri, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da işgalci olduğu ve bu işgalinden ötürü kınandığı yer almıştır.Yine kararda, tüm devletlerin İsrail ile siyasi, kültürel ve ticari bağlarını koparması çağrısı yapılmış, Ortadoğu'da kalıcı bir barışın tesis edilebilmesi için İsrail'in ivedilikle 1967 öncesi sınırlarına geri çekilmesinin elzem olduğu belirtilmiştir (UN. General Assembly, 1983).

1995 yılında ABD Kongresi, İsrail'in 1980 yılında yürürlüğe soktuğu "Temel Yasayı" esas alan "Kudüs Büyükelçilik Yasasını" kabul etmiştir. ABD aldığı bu kararla İsrail'in uluslararası hukuka aykırı politikasına arka çıkarak kendisi de uluslararası hukuktan uzaklaşmıştır. Kabul edilen "Kudüs Büyükelçilik Yasası" 1999 yılından itibaren başkanlık yetkisine dayanarak altı aylık sürelerle askıya alınmaya başlanmıştır. Bu askıya alma süreci 34 kez ertelenerek 2017 yılına değin sürmüştür. Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımayı seçim kampanyalarında seçim vaadi olarak beyan eden Donald Trump, 2016 yılında ABD'nin başkanlık koltuğuna oturmuş, 6 Aralık 2017'de Beyaz Saray'da yaptığı açıklamayla ABD'nin Tel Aviv Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınmasını içeren 1995 tarihli "Kudüs Büyükelçilik Yasasını" onaylamış ve Kudüs'ü resmen İsrail'in başkenti olarak tanıdığını ilan etmiştir. Donald Trump, hukuki dayanağı olmayan bu kararı onaylayarak Kudüs ve Filistin meselesine bir kördüğüm daha atmıştır (Dilek, 2018, s. 99).

ABD'nin Kudüs Kararı Sonrası Uluslararası, Kamuoyunun Tepkisi ve İsrail'in Küresel İmajı

ABD Başkanı Donald Trump'ın 6 Aralık 2017'de vermiş olduğu Kudüs'ü İsrail devletinin başkenti olarak kabul eden karar, kısa sürede uluslararası kamuoyunda infiale sebep olmuştur. Karar, Filistin halkının kendi geleceğini tayin etmesine ve egemen bir devlet kurma hakkına ket vururken Ortadoğu barış sürecinin baltalanmasına ve Arap ve İslam dünyasında İsrail'e karşı olumsuz düşüncelerin daha da artmasına neden olmuştur. Karar, Batılı ülkeler de dahil uluslararası kamuoyunda eleştiriye, çekincelere ve redde maruz kalmıştır. Birçok şehirde kararı kınayan protestolar düzenlenirken ABD atmış olduğu bu adıma karşılık olarak İsrail devleti haricinde kendi lehine hiçbir destek bulamamıştır (Şakir, 2020, s. 123-125).

Trump, karara ilişkin Beyaz Saray'da yaptığı açıklamada atılan bu adımı gerçekliğin kabul edilmesi ve "gecikmiş bir karar" olarak nitelendirmiş, kararın Ortadoğu'nun barışına ilişkin kararlılıktan atılan geri bir adım olmadığını ifade etmiştir. Bunun akabinde İsrail Başbakanı

Benyamin Netanyahu da bir açıklama yapmış; alınan kararı tarihi olarak nitelendirmiş, Kudüs'ün 70 yıldır İsrail'in, 3 bin yıldır Yahudilerin başkenti olduğunu, bunun İsrail'in kuruluşundan itibaren hedeflendiğini dile getirmiştir. Açıklamanın devamında Netanyahu, ABD Başkanı Trump'ın aldığı söz konusu kararı, son derece cesur ve adil bulduklarını, Yahudi halkı ve devletinin bundan dolayı sonsuza dek minnettar kalacaklarını beyan etmiştir (Sputnik Türkiye, 2017).

Kararın ilan edilmesinin ardından uluslararası kamuoyundan tepkiler gelmeye başlamıştır. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, konuya ilişkin olarak Kudüs'ün statüsü meselesinin, BM Genel Kurulu ve BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar esasında, iki tarafında endişelerini dikkate alarak doğrudan müzakerelerle çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Guterres, iki devletli çözüm haricinde herhangi bir alternatif olmadığını belirtmiştir (Deutsche Welle (DW), 2017).

11 Aralık 2017'de Brüksel'de düzenlenen dışişleri toplantısında Avrupa Birliği, ABD'nin Kudüs kararını reddetmiştir. Avrupa Birliği Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun AB'ye yaptığı Kudüs'ü İsrail'in başşehri olarak tanıma çağrısını reddetmiştir (BBC News, 2017).

İngiltere Başbakanı Theresa May, ABD'nin Kudüs kararını barış için yararlı görmediklerini, Birleşik Krallık'ın İsrail büyükelçiliğini taşıma niyeti olmadığını ve büyükelçiliğin Tel Aviv'de kalacağını bildirmiştir. Konuyla alakalı BMGK kararları çerçevesinde Doğu Küdus'u işgal altındaki Filistin toprağı olarak gördüklerini ve Kudüs'ün Filistin ve İsrail devletlerinin ortak başkenti olması gerektiğini bildirmiştir. (GOV.UK, 2017).

Almanya Başbakanı Angela Merkel, kararın duyurulmasının ardından hükümet sözcüsü aracılığıyla bir tweet[5] atarak Trump'ın Kudüs kararını desteklemediklerini ve Kudüs'ün akıbetinin iki devletli çözüm çerçevesinde belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Keza Almanya Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel'e göre ABD söz konusu kararıyla bölgedeki yangına benzin dökmüştür. Gabriel, Filistin'in isteklerinin gözardı edildiğini ve ABD'nin Ortadoğu'daki adil arabuluculuk vasfını yitirdiğini dile getirmiştir (Dalaman, 2017).

Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Fransa'nın uluslararası hukuka tabi olduğunu ve ABD'nin İsrail büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma ilanını esefle karşıladıklarını ifade etmiştir. Macron, kentin statüsünün milletlerarası bir güvenlik meselesi olduğunu aktarırken kabul edilmiş uluslararası sınırlar çerçevesinde her iki devletin de (Filistin ve İsrail) başkentinin Kudüs olduğu iki devletli bir çözüme dikkat çekmiştir (Belevi, 2020, s. 155). Macron, İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'ya, Donald Trump'ın aldığı Kudüs kararının barış için

5 Bkz.: https://twitter.com/RegSprecher/status/938502462759227393

tehlikeli ve uluslararası yasalara aykırı olduğunu iletmiştir. Macron, böylesi kararların hem bölgenin hem İsrail'in güvenliğine katkıda bulunamayacağını söylemiştir. Bunun yanında Macron, Netanyahu'dan Kudüs ve Batı Şeria'da Yahudi yerleşim inşaatlarını durdurarak barışa bir zemin oluşturmasını talet etmiştir. Bu söyleme olumlu bir yaklaşım göstermeyen Netanyahu'nun bunlara cevabı ise şöyle olmuştur:"(…) Paris Fransa'nın başkentidir. Kudüs de İsrail'in başkentidir. 3 bin yıldır İsrail'in, 70 yıldır da Yahudi devletinin başkenti olmuştur. Biz sizin tarihinize ve tercihlerinize saygı duyuyoruz ve biliyoruz ki siz de dostumuz olarak bizimkine saygı duyuyorsunuz." (euronews, 2017).

Rusya'da Kremlin, Donald Trump'ın kararının bölgedeki çatışma ortamını tırmandırabileceğini beyan etmiştir. Rus Dışişleri Bakanı Yardımcısı Mikhail Bogdanov Tel Aviv'deki Rus büyükelçiliğini ancak Filistinliler ile İsraillilerin aralarındaki tüm meseleleri çözmesinin ardından Kudüs'e taşıyabileceklerini söylemiştir. BM tarafından alınmış tüm kararlara bağlılığını bildiren Rusya, ABD'nin kararının bölgedeki vaziyeti iyice kötüleştireceği üzerinde durmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Trump'ın kararının uluslararası toplumun verdiği kararları çiğnemek olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Rusya Dışişleri Bakanlığınca yapılan yazılı açıklamada, Rusya'nın BM prensiplerine bağlı olduğunu, Doğu Kudüs'ü Filistin devletinin Batı Kudüs'ü de İsrail'in başkenti olarak gördüğünü not düşmüştür. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, mevzubahis kararın İsrail-Filistin barış sürecine ait ümitleri mahvettiğini dile getirmiştir. İsrail medyası ve İsrailli yetkililer, tüm bu beyanatlara rağmen Rusya'nın Batı Kudüs'ü İsrail devletinin başşehri olarak tanıdığını ve yakın bir gelecekte Rusya'nın da büyükelçiliğini Kudüs'e kaydıracağı kanısına varmıştır (Çalışkan, 2018).

Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Geng Shuang, bölgede gerginliğin başlamasından endişe duyduklarını ve tüm tarafların oluşabilecek karşıtlıkları körüklemekten imtina etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Shaung, İsrail-Filistin çatışmasının BM kararları çerçevesinde ele alınmasının gerekliliğini belirtmiş, Filistinlilere "1967 sınırları boyunca bağımsız, tam egemen ve Doğu Kudüs'ün başkent olduğu bir devlet inşası" adına destek verdiklerini aktarmıştır. Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi; Pekin'de İsrailli ve Filistinli temsilcilerle buluşmuş, Kudüs'ün üç din için kutsal olduğunun kabul edilmesi ve buna saygı duyulması, tarafların çıkarlarının adil bir şekilde düşünülerek bunun üzerinde uluslararası konsensüsün sağlanması, İsrailli ve Filistinlilerin birbirlerinin var olma hakkına saygı duyması, barış ve istikrarın yeniden tanzimi için gereken tüm tedbirlerin uygulanması gerektiğini taraflara bildirmiştir (Belevi, 2020, s. 158-159).

Katar, Mısır ve Lübnan karara ilk tepki gösteren bölge ülkelerinden olmuştur. Bu ülkeler ABD'nin Kudüs kararının kabul edilemez olduğunu, uluslararası yasaların ihlal edildiğini ve söz konusu kararı kınadıklarını açıklamışlardır (Anadolu Ajansı, 2017). Fas Kralı Muhammed ABD Başkanı Trump'a gönderdiği mesajda, karardan dolayı İslam ve Arap

ülkelerinin duyduğu büyük endişeyi ve kararın bölgedeki güvenliği tehdit ettiğini dile getirmiştir. Irak Başbakanı Haydar el-İbadi, ABD büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınmasının kötü sonuçlar doğuracağı söyleminde bulunmuştur. ABD Başkanı Trump ile telefonla görüşme gerçekleştiren Ürdün Kralı Abdullah, Filistin devletinin kurulması dışındaki çözümlerin tehlikesine dikkat çekmiş, Kudüs'ün bölgenin barışı ve istikrarının anahtarı olduğunu dile getirmiştir. Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyan ABD'ye, Mescid-i Aksa'nın ve Kudüs'ün Müslümanlar nezdindeki önemine ithafen Kudüs'ün statüsüne yönelik atılacak böylesi tehlikeli adımların Müslüman halkları tahrik edeceği uyarısında bulunmuştur (TRT Haber, 2017).

Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın çağrısı üzerine olağanüstü toplanan Arap Birliği, ABD'nin, Kudüs kararıyla uluslararası hukuku çiğneyerek İsrail işgalini yasallaştırmak istediğini ele almıştır. Arap Birliği, Kudüs'ü İsrail'in başkenti ilan eden ABD'nin kararını ve İsrail işgalini şiddetle kınarken Trump'tan kararını geri çekmesini istemiştir (Deutsche Welle (DW), 2017).

ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başşehri olarak ilan etme ve büyükelçiliğini Kudüs'e kaydırma kararına Türkiye'nin tepkisi sert olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan İsrail'in bir terör devleti olduğunu söylerken Trump'ın verdiği kararın da yok hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Erdoğan, ileri demokrasiye sahip olduğunu iddia eden ülkelerin en temel insani hakları bile fütursuzca yok saydığını dile getirmiştir. Kudüs'ün işgalci ve yağmacı bir devletin vicdanına bırakılmasına müsaade edilmeyeceğini belirten Erdoğan, zalimin karşısında ve haklının yanındaki hukuki ve demokratik mücadelenin kararlı bir şekilde sürdürüleceğini dile getirmiştir (Sputnik Türkiye, 2017). 18 Aralık 2017 tarihinde Türkiye'nin öncülüğünde ve Mısır tarafından BMGK'ye, "ABD'nin Kudüs'ü İsrail devletinin başkenti ilan ettiği" kararın BM hükümlerine aykırı olması hasebiyle hukuken reddedilmesini öngören bir tasarı sunulmuş fakat bu ABD'nin vetosu ile reddedilmiştir (Anadolu Ajansı, 2017). Bunun üzerine İslam İşbirliği Teşkilatı dönem başkanlığı sıfatıyla Türkiye ve Arap Ligi Dönem Başkanlığı'nı yürüten Yemen tarafından Trump'ın Kudüs kararını reddeden bir tasarı BM Genel Kurulu'na sunulmuştur. Oylama öncesi ABD'nin BM daimî temsilcisi Nikki Haley'nin tasarıya kabul oyu vereceklere karşı finansal önlem alınabileceğine dair etik dışı tehdit söylemlerine rağmen BM Genel Kurulu'na sunulan karar tasarısı 128 evet, 9 ret ve 35 çekimser oyla ezici çoğunlukla kabul edilmiştir (Pınar, 2018, s. 692-693). Özellikle İsrail ve ABD çıkarıldığında 9 ret oyun 7'sinin Honduras, Guatemala, Mikronezya, Nauru, Togo, Palau ve Marshall Adaları gibi siyasi ve ekonomik yönden etkileri epeyce kısıtlı ve ABD'nin tehdit ve tahakkümü altında olan ülkeler tarafından verilmesi manidardır.

Güneydoğu Asya'nın önemli ülkelerinden biri olan Malezya, Filistin meselesine ve Kudüs sorununa yönelik önemli derecede hassasiyet göstermektedir. Malezya coğrafi olarak

bölgeye çok uzak olmasına karşın Filistin ile ilgili her gelişmeyi yakından takip etmektedir. Ülkenin başbakan yardımcısı Ahmed Zahid Hamidi, İsrail ve ABD'nin Filistinlilere daha fazla tahakküm edemeyeceklerini bilmeleri için uluslararası kamuoyunun bu ülkelere karşı birleşmesinin zamanının geldiğini vurgulamıştır. Zahid, ABD'nin yapmış olduğu, Türkiye ve Yemen tarafından BM Genel Kurulu'na getirilen karar tasarısını destekleyen ülkelerden ekonomik yardımın geri çekileceği tehdidine rağmen Malezya'nın Beyt'ül Makdis'i (Kudüs) savunmaktan vazgeçmeyeceğini belirtmiştir (United Nations General Assembly, 2017). Donald Trump'ın kararını ilk kınayan ülkelerden biri olan Malezya, meselenin sadece İslam'ın meselesi değil aynı zamanda insani de bir mesele olduğu üzerinde durmuştur. Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed tepki olarak 2019'da Kuching'de düzenlenecek Dünya Engelli Yüzme Şampiyonası'na İsrailli yarışmacıların katılmasına izin vermeyeceklerini açıklamıştır. Nitekim Malezya, şampiyonaya ev sahipliği yapma hakkından da feragat etmiştir. Malezya gerek devlet gerekse devlet dışı aktörleri ve STK'larıyla Kudüs'ün statüsü ve ABD'nin Kudüs kararına karşı tavizsiz bir tavır takınmıştır (Mod Nor & İbrahim, 2020).

Dünya siyasi tarihinde tüme yakın devlet ve devlet dışı aktörlerin ilgisine ve tepkisine mazhar olmuş sayılı mesele vardır. Yukarıda ele alınan gelişmeler istikametinde olduğu gibi Filistin meselesi geçtiğimiz ve içinde bulunduğumuz yüzyıl itibariyle bu meselelerin tam ortasında kendisine yer bulmaktadır. Sadece İslam ülkelerinin değil gerek Batılı gerekse Doğulu ülkelerin ayrıca bütün uluslararası kamuoyunun gözü her an söz konusu meselenin üzerindedir. İsrail Devleti, uluslararası kamuoyunun hassasiyetine ve olanca tepkisine rağmen bu tepkilere hiçbir şekilde aldırış etmemiş ve çağrılara kulaklarını tıkamıştır. ABD gibi güçlü bir devletin sonsuz desteğini de yanında hisseden İsrail, uluslararası hukuku ihlal etmekten de imtina etmemektedir. Bu doğrultuda "BM üyesi" İsrail devleti, kendine çizmiş olduğu demokratik, adil ve uluslararası kurallara riayet eden devlet imajının çok uzağında bir görüntü vermektedir.

Başta Arap ve İslam ülkeleri, İsrail'in işgali meşrulaştırmaya çalışan saldırgan politikalarından ve bölgede Filistin'in ve Filistinlilerin hakkının gasp edilişinden rahatsızlık duymaktadır. Keza İsrail'in Kudüs'ün statüsünü kendi lehine değiştirmeye yönelik hukuksuz faaliyetleri ve işgal ettiği toprakları ilhak politikası, Arap ve İslam ülkelerinde yoğun infiale sebebiyet vermektedir. İsrail, Arap ülkeleriyle yaşadığı düşmanlığa, Filistin'e yönelik uyguladığı politikalara ve taksim kararıyla kendisine verilen toprakları işgal yoluyla katbekat genişletmesine rağmen özellikle son dönemde Arap ülkeleriyle bir normalleşme süreci içerisine de girmiştir. Fakat İsrail, çoğu Arap ve İslam ülkesinin kırmızı çizgi olarak belirlediği Filistin ve Kudüs meselesi üzerinde yapıcı adım atmanın aksine meseleyi giderek daha fazla derinleştirmektedir. Böylece İsrail'e karşı Arap ve İslam ülkeleri nezdindeki olumsuz bakış giderek artmakta, bu da İsrail'e barışa ve uzlaşıya yanaşmayan bir devlet imajı vermektedir.

Çin ve Rusya dahil olmak üzere Batılı ülkeler, her ne kadar karardan dolayı en çok ABD'yi hedef tahtasına oturtmuşlarsa da esas yergi dolaylı olarak İsrail'in kendisine yapılmıştır. Yahudi diasporasının ABD siyaseti üzerindeki etkisi ve İsrail devleti ile arasındaki derin müttefiklik bağıyla ABD, İsrail politikalarının ateşli bir savunucusu haline gelmiştir. Bu doğrultuda ABD'nin, İsrail'i doğrudan ilgilendiren bir hususta İsrail'in beklentilerinden, isteklerinden ya da politikalarından kopuk bir karar alması olası değildir. Nitekim bu durum Donald Trump'ın Kudüs kararının ardından İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu'nun beyanatlarında açıkça görülebilmektedir. Özetle Çin, Rusya, Avrupa ülkeleri ve AB gibi aktörler İsrail'e; uluslararası hukuka ve kararlara uymama, bölge barışını ve istikrarını tehdit etme, Filistin'in ve Filistinlilerin haklarını gasp etme gibi eleştiriler yönelterek Kudüs hususu üzerinden İsrail'e karşı olan olumsuz intibayı dile getirmişlerdir.

Sonuç

İsrail devletinin kurulmuş olduğu tarihten günümüze kadar Filistin'de gerginlik inişli çıkışlı bir seyir izlese de sular hiç durulmamıştır. Kendilerini yaşadıkları yerlerden sürülme, yurtsuz kalma, dışlanma, sevilmeme, topluca yok edilme ve hakir görülme gibi durumlara sıklıkla maruz kalan bir toplum olarak gören Yahudiler, kendilerine ait bir devletin hak olduğunu düşünmüşlerdir. İsrail devletinin kurulmasının ardından Yahudilerin tarihte maruz kaldığı durumlara bu kez İsrail devleti tarafından Filistin halkı maruz bırakılmıştır. İsrail'in, Arap devletleri ve Filistin'den işgal yoluyla elde ettiği topraklar üzerinde egemenlik iddia etmesi ve bu toprakların demografik yapısını süratle kendi lehine olacak şekilde dönüştürme faaliyetleri hem bölgede hem dünyada İsrail'e karşı olumsuz bir kanının oluşmasına sebep olmuştur. Kendini Ortadoğu'da ileri demokrasiye sahip, insan haklarına saygılı ve adaletli bir devlet olarak tanımlayan İsrail; takip ettiği politikalarla BM kararlarında zikredildiği gibi "işgalci ve barışsever olmayan" bir devlet imajı çizmektedir.

İsrail, Kudüs de dahil olmak üzere Filistin topraklarında Filistinlilerin topraklarının ilhak edilmesi, mülklerinin yıkılıp yerlerinden edilmeleri ve her alandaki haklarının ihlal edilmesi gibi faaliyetlerine devam ederek bu tutumlarıyla hem uluslararası hukuku hem de uluslararası kamuoyunun tepkisini kâale almamaktadır. Bu da Filistin ve Kudüs meselesi konusunda hassasiyete sahip ülkelerde İsrail'e karşı öfkeye ve olumsuz düşüncelere neden olmaktadır. İsrail devletinin güç kullanarak hak elde etmeye çalışması, kendisine karşı olumsuz izlenimlerin oluşmasının yanı sıra, böylesi aksiyonlarını meşrulaştırmak istemesi de uluslararası barış ve istikrarın bozulmasına neden olmaktadır. Zira güç yoluyla hak ve menfaat elde etmeye çalışan İsrail, gücü elinde bulunduran fakat uluslararası hukuku ihlal etmekten ve uluslararası kamuoyunun tepkisinden çekinen aktörler için kötü bir örnek teşkil edebilir.

ABD Başkanı Donald Trump'ın verdiği Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınması kararı, daha önce ABD'nin altında imzasının bulunduğu Kudüs'ün statüsüne ilişkin İsrail'in Doğu Kudüs'te işgalci olduğu BM Genel Kurulu ve BM Güvenlik Kurulu kararlarına açık bir şekilde ters düşmektedir. ABD'nin aldığı mevzubahis karar, küresel düzeni ve barışı devam ettirme gayesinde olan BM üzerinde yıkıcı bir etki oluşturup BM'yi işlevsiz dahi kılabilir. Uluslararası düzeni sarsacak böylesi kararların, en başta kararın sahibi ve muhataplarının duruşuna zarar verecek olması öngörülebilir. İsrail'in hukuksuz faaliyetlerine ABD'nin kol kanat germesi, ABD'nin yumuşak gücüne de zarar verirken İsrail'in oldubitti politikalarına bir hegemon gücün desteği, İsrail'in imajında itici bir kanının oluşmasına sebep olmaktadır.

İsrail devleti, Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik faaliyetleri ve Filistin toprakları üzerindeki politikaları sebebiyle İslam ve Arap ülkeleri başta olmak üzere küresel kamuoyunda olumsuz bir imaja sahiptir. Nitekim İsrail'in bu politikaları, İsrail ile herhangi bir siyasi sorunu olmamasına rağmen Kudüs şehrinin dini boyutu nedeniyle şehrin işgaline karşı çıkan Malezya'nın dahi tepkisine neden olmuştur. Nihayetinde İsrail'in, Kudüs ve Filistin'e yönelik söz konusu politikaları değişmedikçe üzerindeki olumsuz imajın da değişmeyeceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Alkan Özcan, S., Tunç Yaşar, F., & Kor, Z. T. (2010). *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine FİLİSTİN.* İstanbul: İHH Yayınları.

Anadolu Ajansı. (2017, Aralık 6). Arap ülkelerinden ABD'nin Kudüs kararına tepkiler: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-ulkelerinden-abdnin-kudus-kararina-tepkiler/994033 adresinden alındı

Anadolu Ajansı. (2017, Aralık 18). ABD BMGK'daki Kudüs tasarısını veto etti: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-bmgkda-ki-kudus-tasarisini-veto-etti/1008417 adresinden alındı

Arı, T. (2012). *Geçmişten günümüze Orta Doğu: Siyaset, savaş ve diplomasi.* Bursa: MKM Yayıncılık.

Armaoğlu, F. (2015). *20.Yüzyıl siyasi tarihi.* İstanbul: Timaş Yayınları.

Baran, D. (2018). Güncel gelişmeler ışığında Kudüs›ün statüsü meselesi. *Global Political Trends Center Policy Brief*, 1-14. http://www.gpotcenter.org/dosyalar/PB_56.pdf adresinden alındı

Baykasoğlu, A., Dereli, T., Sönmez , A. İ., & Yağcı, E. (2004). İmaj yönetimi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3-18.

BBC News. (2017, Aralık 11). Avrupa Birliği'nden Netanyahu'ya: Trump'ın Kudüs kararını desteklemiyoruz: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42309756 adresinden alındı

Belevi, M. M. (2020). Küresel güçlerin ABD Büyükelçiliğinin Kudüs›e taşınmasıyla ilgili duruşları. *Kudüs: Tarih Din Siyaset* (s. 151-161). içinde İstanbul: SETA Yayınları.

Çalık Topuz, Z., & Arafat, M. (2023). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarının Filistin-İsrail barış sürecine etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 78*(2), 357-380.

Çalışkan, B. (2018, Haziran 4). *İNSAMER.* Trump'ın Kudüs kararı ve Rusya'nın tutumu: https://insamer.com/tr/trumpin-kudus-karari-ve-rusyanin-tutumu_1513.html adresinden alındı

Dalaman, C. (2017, Aralık 7). *Merkel: 'Kudüs Kararını Desteklemiyoruz'.* Amerika'nın Sesi: https://www.amerikaninsesi.com/a/almanyadan-kudus-tepkisi/4153603.html adresinden alındı

Deutsche Welle (DW). (2017, 12 6). Trump'ın Kudüs kararına tepki yağdı: https://p.dw.com/p/2ou89 adresinden alındı

Deutsche Welle (DW). (2017, Aralık 10). Kudüs konusunda Arap Birliği'nden Trump'a kınama: https://p.dw.com/p/2p6DX adresinden alındı

Dilek, M. S. (2018). Trump yönetiminin Kudüs kararına analitik bakış. *International Journal of Social Inquiry*, 97-137.

Ergün, Y. (2018, Ocak). Kudüs'ün hukuki statasü ve uluslararası toplumun ABD'ye cevabı. *Uluslararası Hukuk Bülteni*(13), 8-10. Mayıs 27, 2021 tarihinde https://diabgm.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2682019104557B%C3%BClten_sayi1309.02.2018.pdf adresinden alındı

euronews. (2017, Aralık 10). Netanyahu'yu ağırlayan Macron: Trump'ın Kudüs kararını onaylamıyorum: https://tr.euronews.com/2017/12/10/netanyahu-yu-agirlayan-macron-trump-in-kudus-kararini-onaylamiyorum adresinden alındı

Garaudy, R. (2019). *İsrail sorunu.* (C. Aydın, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.

GOV.UK. (2017, Aralık 6). ABD'nin, büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı ile ilgili olarak Başbakan'ın açıklaması: 6 Aralık 2017: https://www.gov.uk/government/news/pm-statement-on-us-decision-to-move-embassy-to-jerusalem-6-december-2017.tr adresinden alındı

Gültekin, B. (2013). Türkiye'nin uluslararası imajında yükselen değerler ve eğilimler. *Selçuk İletişim*, 126-140.

Herzl, T. (2007). *Yahudi devleti* (2. b.). (S. Demir, Çev.) İstanbul: Ataç Yayınları.

İsrail Enformasyon Merkezi. (2008). İsrail hakkında gerçekler. (R. Ben-Haim, Dü.) Kudüs, İsrail. Mayıs 2021 tarihinde https://mfa.gov.il/MFA_Graphics/MFA%20Gallery/Documents%20languages/Turkish/ISRAIL%20HAKKINDA%20GERCEKLER.pdf adresinden alındı

Karabulut, B. (2018). Uluslararası ilişkiler imaj yönetimi: Ulus markalaşması örneği. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 169-192.

Karagöz Yerdelen, B. (2017). Uluslararası ilişkilerde imaj kavramı ve batı nostaljisindeki bir aksaklık olarak Türk imajı. *Karadeniz Uluslararası Bilim Dergisi*, 43-63.

Kutluay, Y. (2013). *Siyonizm ve Türkiye.* İstanbul: Bilge Karınca.

Küçük, A. (1994). Yahudilikte Arz-ı Mev'ud anlayışının boyutları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 33*(1), 101-111.

Mod Nor, M., & İbrahim, M. H. (2020). Malezya'nın Trump'ın Beyt'ül Makdis kararına karşı tutumu. *Kudüs: Tarih Din Siyaset* (s. 179-195). içinde İstanbul: SETA Yayınları.

Öke, M. K. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu.* İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Özdemirci, A., & Önder, H. B. (2018). Uluslararası halka ilişkiler yoluyla ülke algısı ve imajı oluşturmak: Almanya'da Türkiye algısı ve imajı üzerine amprik bir araştırma. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 17*(1), 61-98.

Pınar, L. (2017). Amerika Birleşik Devletleri'nin yumuşak gücü ve Hollywood. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 253-274.

Pınar, L. (2018). Kudüs tasarısı oylaması ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki imajı. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 683-699.

Shakak, I. (2004). *Yahudi tarihi Yahudi dini.* (A. E. Dağ, Çev.) İstanbul: Anka Yayınları.

Sputnik Türkiye. (2017, Aralık 6). Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı: https://tr.sputniknews.com/abd/201712061031292401-trump-abd-kudus-baskent-aciklamasi/ adresinden alındı

Sputnik Türkiye. (2017, Aralık 10). https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712101031339767-erdogan-abd-kudus-israil/: https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712101031339767-erdogan-abd-kudus-israil/ adresinden alındı

Şakir, H. (2020). Trump yönetiminin Kudüs kararına ilişkin resmi Arap Tutumları. A.-F. El-Awaisi, & M. Ataman (Dü) içinde, *Kudüs: Tarih Din Siyaset* (s. 123-150). İstanbul: SETA Yayınları.

TRT Haber. (2017, Aralık 6). ABD'nin 'Kudüs' kararına dünyadan tepki yağdı: https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-nin-kudus-kararina-dunyadan-tepki-yagdi-342724.html adresinden alındı

Türkkahraman, M. (2011). Günümüzün büyüsü imaj ve gerçek hayat. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 1-14.

UN. General Assembly. (2023, Aralık 1). *The Situation In the Middle East.* United Nations Digital Library: https://digitallibrary.un.org/record/60270 adresinden alındı

United Nations General Assembly. (2023, Aralık 1). *United Nations eSubscription*. https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N17/452/13/PDF/N1745213.pdf?OpenElement adresinden alındı

Yesevi, Ç. G. (2017). İsrail'in devlet imajının şekillenmesi. *Bilge Strateji, 9*(16), 97-129.

Yıldırım, Y. (2021). İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözüm arayışları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18*(41), 3840-3884.

Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK), Sosyal Bilimler alanında disiplinler arası çalışmaları teşvik etmek, nitelikli ve özgün akademik üretime katkı sağlamak amacıyla düzenlenen ulusal bir kongredir. TLÇK, genç akademisyenlere çok yönlü iletişim ve tecrübe aktarımı imkanı sunarak lisansüstü çalışmaların niteliğini artırmayı ve bilim dünyasına kazandırılmasını amaçlamaktadır. Türkiye'de yaşanan özgün akademik üretim sorununu aşmak için disiplinler arası yaklaşımları teşvik ederek, ortak dil ve yöntem geliştirilmesine imkan sağlamaktadır. 12. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi 15-17 Kasım 2023 tarihlerinde İlmi Etüdler Derneği yürütücülüğünde Yalova Üniversitesi ev sahipliğinde TÜBİTAK'ın destekleriyle Yalova'da gerçekleşti. 12. TLÇK Bildiriler Kitabı kongrede sunulan tebliğlerin kongre mekanıyla sınırlı kalmaması idealinden hareketle hazırlanmış kapsamlı bir derlemedir. Kongre'de sunulan 41 bildiri kongre sonrasında hakemlik ve editörlük süreçlerinden geçirilerek 4 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. Elinizdeki bu cilt, kongre kapsamında *Hukuk, İktisat, Siyaset* ve *Uluslararası İlişkiler* alanında sunulan 9 bildiriden oluşmaktadır.

ilem
ilmi etüdler derneği
TÜBİTAK
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
9 786057 824332